

Lessons Learned

Aanbevelingen en handvatten bij de ontwikkeling van natuur en waterrecreatie

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Programmatische Aanpak Grote Wateren

De Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) is een programma van de ministeries van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en Infrastructuur en Waterstaat (IenW). De Rijksoverheid werkt met de Programmatische Aanpak Grote Wateren aan toekomstbestendige grote wateren waar hoogwaardige natuur goed samengaat met een krachtige economie. Het programma heeft tot doel waterkwaliteit te verbeteren en natuur te versterken in de grote wateren. Waar dat kan geeft de PAGW weer ruimte aan de natuurlijke dynamiek van het water, worden verbindingen hersteld en zorgt de PAGW voor de aanleg van eerder verloren of ontbrekend leefgebied.

Dit gebeurt in vier gebieden: het Waddengebied, het IJsselmeergebied, het Rivierengebied en de Zuidwestelijke Delta. De PAGW loopt tot 2050. Rijkswaterstaat, Rijksdienst voor Ondernemend Nederland en Staatsbosbeheer voeren in opdracht van de ministeries en in samenwerking met regionale partijen projecten uit voor de PAGW.

Zie voor meer informatie

<https://www.pagw.nl/>

Waterrecreatie Nederland

Waterrecreatie Nederland heeft als doel het verbeteren van de waterrecreatie in Nederland. Leidend hierbij is de Toekomstvisie Waterrecreatie 2025.

Waterrecreatie Nederland focust op:

- Duurzaamheid
- De ontwikkeling en beheer van routenetwerken & voorzieningen, waaronder het landelijke basisrecreatietoervoertnet (BRTN)
- Het vergroten van veiligheid op het water.

Als het gaat om de ambities op het gebied van de organisatie van waterrecreatie in Nederland draagt Waterrecreatie Nederland bij aan het versterken van de publiek-private samenwerking, het intensiveren van de samenwerking in de sector en het ontwikkelen van een duurzame financiering van waterrecreatie.

Zie voor meer informatie

[Waterrecreatie Nederland - uw kennis- en netwerkpartner](#)

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Managementsamenvatting

Aanleiding

De Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) is het programma waarmee het Rijk, in samenwerking met medeoverheden en andere belanghebbenden in de regio's, de ecologische waterkwaliteit en de biodiversiteit van het Waddengebied, het IJsselmeergebied, de Zuidwestelijke Delta en het Rivierengebied wil versterken. Door maatregelen te nemen in het ecosysteem van de grote wateren creëert de PAGW omstandigheden die dat in de hand werken. Waar dat kan, geeft de PAGW het water meer ruimte, zorgt zij voor verbindingen tussen grote en kleinere wateren en ontwikkelt de PAGW leefgebieden passend bij het grote water (zie www.pagw.nl).

In de grote wateren staat de functie natuur veelal niet op zichzelf. De grote wateren hebben vele functies en worden vaak intensief gebruikt. De Rijksoverheid geeft aan met de PAGW te werken aan toekomstbestendige grote wateren waar hoogwaardige natuur goed samengaat met een krachtige economie. Eén van de gebruiksfuncties is waterrecreatie. Deze sector draagt bij aan het welzijn en de gezondheid van mensen, kwaliteit van de leefomgeving en op veel waterrijke locaties op substantiële wijze aan de regionale economie.

Het realiseren van PAGW-projecten biedt zowel kansen als bedreigingen voor waterrecreatie en vice versa. Een eerste analyse van de PAGW-projecten en de samenwerking tussen PAGW en waterrecreatie partijen in 2022 heeft duidelijk gemaakt dat samenwerking en het meekoppelen van waterrecreatiedoelen in PAGW-projecten nog relatief beperkt is. Partijen in de waterrecreatiesector zijn vaak pas laat en/of indirect betrokken bij PAGW-projecten. Tegelijkertijd zijn water en waterrecreatie onlosmakelijk met elkaar verbonden. Naar aanleiding van deze eerdere analyse is de behoefte uitgesproken om kennis en samenwerking te verbeteren.

Doel

Doel van deze rapportage is om op basis van praktijkvoorbeelden lessen te leren en aanbevelingen te geven over het samengaan van de ontwikkeling van waterrecreatie en (water)natuur en de ecologische waterkwaliteit. Hiermee wordt beoogd zowel overheden als waterrecreatie partijen handvatten te bieden voor lopende en toekomstige projecten waar waterrecreatie en (water)natuur gezamenlijk en elkaar versterkend zou kunnen worden ontwikkeld. Dit geldt zowel voor PAGW-projecten als ook voor andere projecten waar water, natuur, recreatie een rol spelen.

Selectie en analysemethode praktijkvoorbeelden

Voor de analyse zijn 13 projecten geselecteerd. Selectie criteria voor de projecten zijn:

- Kansen voor waterrecreatie- en natuurontwikkeling.
- Bij voorkeur een afgerond project of in een afrondende fase.
- Spreiding van ecologische waarde en belevingswaarde. Met andere woorden: verschillende soorten doelen en maatregelen.

Daarnaast is ook rekening gehouden met geografische spreiding. Er zijn zowel PAGW als andere projecten geselecteerd voor de analyse.

Om lessen in kaart te brengen zijn de geselecteerde praktijkvoorbeelden bekeken vanuit drie verschillende perspectieven. Vanuit het **proces perspectief** is gekeken naar bepalende momenten in de verschillende fases en organisatie van het ontwikkeltraject, welke partijen wanneer en op welke manier betrokken zijn, financiering en indien relevant, op welke wijze het project is doorontwikkeld.

Het **ruimtelijk perspectief** geeft inzichten in de ontwikkeling en verdeling van doelen en maatregelen van het project en de ecologische waarde en de belevingswaarde en de crossovers tussen deze beide waarden.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Het **opbrengst perspectief** gaat uit van vier verschillende vormen van opbrengsten, namelijk inspiratie/doorwerking voor andere projecten, de ontwikkeling van draagvlak, bredere en langere termijn effecten natuur- en waterrecreatie ontwikkeling en economische effecten. Dit is afgeleid van het '4 Returns Framework', een kader ontwikkeld door de stichting Commonland.

Informatie over de praktijkvoorbeelden is verzameld via meerdere onderzoeksmethoden, namelijk deskstudy, interviews met betrokken partijen en in een aantal gevallen via een aanvullende enquête gebaseerd op de drie perspectieven.

Lessen en aandachtspunten

Bij de inventarisatie en analyse van de praktijkvoorbeelden zijn op drie verschillende niveaus lessen geleerd:

- Bij de selectie van de projecten.
- Specifieke lessen per voorbeeldproject vanuit de drie perspectieven
- Lessen op perspectief niveau naar aanleiding van het analyseren van de specifieke lessen per voorbeeldproject.

Als het gaat om het laatstgenoemde niveau lessen is specifiek gekeken wat deze betekenen voor de PAGW en waterrecreatie.

Drie belangrijke lessen zijn:

Het is mogelijk om ontwikkeling van natuur, de ecologische waterkwaliteit en waterrecreatie te combineren en te versterken

Op basis van het totaal aan lessen kan als overkoepelende les worden geconcludeerd dat het mogelijk is om de ontwikkeling van natuur, de ecologische waterkwaliteit en waterrecreatie te combineren en te versterken, ondanks het feit dat dit (nog) altijd niet vanzelfsprekend gebeurt. Diverse praktijkvoorbeelden tonen aan dat de ontwikkeling van natuur, de ecologische waterkwaliteit en waterrecreatie gecombineerd kunnen worden. De praktijkvoorbeelden en de andere lessen geven handreikingen hoe dit te realiseren en wat dit vraagt van ieders inzet.

Kansen voor waterrecreatie beter meenemen

Een les die al tijdens de selectie van de projecten naar voren is gekomen is dat kansen voor waterrecreatie veel beter meegenomen kunnen worden bij projecten waar ecologische waterkwaliteit wordt verbeterd en (water)natuur wordt ontwikkeld. Bij het selecteren van de praktijkvoorbeelden is gebleken dat het lastig was om projecten te vinden waarbij waterrecreatiedoelstellingen daadwerkelijk vroegtijdig zijn meegenomen. Ook al lijken in waterrijke projectgebieden vanzelfsprekend kansen voor waterrecreatie te zijn, blijkt het veelal niet vanzelfsprekend dat deze kansen ook vroegtijdig worden meegenomen. Om deze reden is een aantal praktijkvoorbeelden geselecteerd waar waterrecreatie later of in de doorontwikkeling van het voorbeeldproject zijn meegenomen.

Het belang van het formuleren en doorwerken van meervoudige doelstellingen

De lessen, zowel de specifieke lessen op praktijkvoorbeeldniveau als op niveau van de overkoepelende lessen en aandachtspunten, tonen het belang van het formuleren van meervoudige doelstellingen die vervolgens doorwerken in de verschillende aspecten van proces, ruimte en opbrengst. Sommige projecten hadden meervoudige doelstellingen omdat de beleidskaders waarbinnen ze werden uitgevoerd meervoudige doelstellingen stelden. In andere projecten formuleerden betrokken partijen en gezamenlijk meervoudige doelstellingen. Dergelijke meervoudige doelstellingen maken ruimte en zijn tegelijkertijd minder vrijblijvend om wat betreft inhoud, proces en financiering de meervoudige doelen mee te nemen.

Voor de samenvatting zijn drie lessen uitgelicht. In tabel 3 staat een overzicht van de lessen op perspectief niveau. Het in de praktijk brengen van de lessen vanuit voorbeeldprojecten zal doelbereik van huidige en toekomstige PAGW-projecten in de volle breedte versterken. Daarnaast kunnen ook andere natuur- en gebiedsontwikkelingsprojecten leren van de uitkomsten deze rapportages.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Specifieke aandachtspunten PAGW en de waterrecreatiesector

Aandachtspunten vanuit de praktijkvoorbeelden voor de PAGW zijn onder meer:

- Aanbeveling is om het PAGW-doel “werken aan toekomstbestendige grote wateren waar een hoogwaardige natuur goed samengaat met een krachtige economie” te vertalen als meervoudige doelstelling, zowel op niveau van het programma als in de PAGW-projecten. Nu is het hoofddoel natuur en ecologische waterkwaliteit en zo mogelijk kunnen doelen op het gebied van de ontwikkeling van een krachtige economie, waaronder (water)recreatie, meekoppelen. De praktijkvoorbeelden laten zien dat Rijksprogramma’s zoals Zwakke Schakels en Ruimte voor de Rivier, die een bredere doelstelling hadden, ook effectiever zijn in het daadwerkelijk realiseren van deze brede doelstellingen. Daarnaast hebben deze projecten ook hun originele doelstelling weten te bereiken. Door de verbreding van doelstellingen is de opbrengst veelal ook breder: innovatieve oplossingen die toekomstige projecten inspireren, draagvlak en verbeteringen van ruimtelijke kwaliteit die niet alleen bijdragen aan een toekomstbestendig waterbeheer, maar ook aan de beleving en economie op locatie.
- PAGW-projecten omvatten drie typen maatregelen: het herstel van natuurlijke verbindingen, de ruimte bieden aan natuurlijke dynamiek en het ontwikkelen van eerder verloren of ontbrekend leefgebied. De praktijkvoorbeelden laten zien dat ook niet-fysieke maatregelen, bijvoorbeeld het ontwikkelen van een gedragscode, en bredere fysieke maatregelen voor bijvoorbeeld (water)recreatie, zoals het creëren van aanlegplaatsen, nodig zijn om natuur en ecologische waterkwaliteit te verbeteren op een manier die goed verankerd is in het gebied en bijdraagt aan een krachtige economie.

Aandachtspunten vanuit de praktijkvoorbeelden voor de waterrecreatiesector:

- Zorg dat vertegenwoordigers zo vroeg mogelijk betrokken zijn bij PAGW-projecten.
- Denk na over hoe eigen doelstellingen gecombineerd kunnen worden met doelstellingen op het gebied van natuur en ecologische waterkwaliteit.
- Ga op tijd en breed op zoek naar financiering. Kijk ook naar wat in-kind bijdragen en/of bijdragen aan beheer mogelijk kunnen betekenen.

Om de lessen en aandachtspunten over en weer in de praktijk te brengen, wordt ingezet op:

- Vanuit het landelijk PAGW omgevingsmanagement de PAGW-projecten stimuleren om de waterrecreatiesector vroegtijdig te betrekken en mee te laten denken in het ontwerpproces.
- Zoals is aangegeven in het praktijkvoorbeeld De Kreupel: “Waar water is, zijn of komen op een gegeven moment waterrecreanten”. Door dit bij de start van de projectontwikkeling mee te nemen, kan dit op een manier waarbij zowel de (water)natuur, de waterrecreatie als de economie positief wordt versterkt.
- Structureel afstemoverleg organiseren tussen PAGW,WRN en partners, gekoppeld aan de PAGW-programmering om kennis over en weer en betrokkenheid vanuit de waterrecreatiesector bij de PAGW-projecten te verbeteren.
- Waar mogelijk het verbeteren van de beleving van (water)natuur meenemen in de doelen van PAGW, zowel op programma als projectniveau.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De Programmatische Aanpak Grote Wateren (PAGW) is het programma waarmee het Rijk, in samenwerking met medeoverheden en andere belanghebbenden in de regio's, de ecologische waterkwaliteit en de biodiversiteit van de vier grote wateren in stand wil houden en verder verbeteren. De vier grote wateren zijn het Waddengebied, het IJsselmeergebied, de Zuidwestelijke Delta en het Rivierengebied. De PAGW richt zich op het (waar mogelijk) herstellen van natuurlijke processen, door middel van systeemingrepen. PAGW-projecten omvatten drie typen maatregelen: het herstel van natuurlijke verbindingen, de ruimte bieden aan natuurlijke dynamiek en het ontwikkelen van eerder verloren of ontbrekend leefgebied.

In de grote wateren staat de functie natuur veelal niet op zichzelf. De grote wateren hebben vele functies en worden vaak intensief gebruikt. De Rijksoverheid geeft aan met de PAGW te werken aan toekomstbestendige grote wateren waar hoogwaardige natuur goed samengaat met een krachtige economie. Eén van de gebruiksfuncties is waterrecreatie. Deze sector draagt bij aan het welzijn en de gezondheid van mensen, kwaliteit van de leefomgeving en op veel waterrijke locaties op substantiële wijze aan de regionale economie. Het realiseren van PAGW-projecten biedt zowel kansen als bedreigingen voor de waterrecreatie en vice versa. Een eerste analyse van de PAGW-projecten en de samenwerking tussen PAGW en waterrecreatie partijen in 2022 heeft duidelijk gemaakt dat samenwerking en het meekoppelen van waterrecreatiedoelen in PAGW-projecten nog relatief beperkt is. Er is bij de verschillende PAGW-projectteams vaak veel kennis over landrecreatie en minder kennis over waterrecreatie. Daarnaast zijn partijen in de waterrecreatiesector vaak pas laat en/of indirect betrokken bij PAGW-projecten. Tegelijkertijd zijn water en waterrecreatie onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Aangezien PAGW-projecten gelijktijdig kunnen leiden tot de ontwikkeling van (water)natuur en interessante nieuwe waterrecreatie mogelijkheden, is het belangrijk samenwerking tussen de waterrecreatiesector en de PAGW te versterken. Beleefbare natuur is belangrijk voor het welzijn van mensen en het vergroot het draagvlak voor de aanleg van nieuwe natuur. Het slim integreren van waterrecreatie kan bijdragen tot het realiseren van natuurdoelen en mogelijk vergroten van het doelbereik. De ontwikkeling van (onder)waternatuur kan echter ook leiden tot verkleining van mogelijkheden voor waterrecreatie en watersport, bijvoorbeeld doordat gebieden (tijdelijk) worden afgesloten. Ook dit onderstreept het belang van samenwerking tussen de waterrecreatiesector en de PAGW. Waar de ontwikkeling van (water)natuur en waterrecreatie in goed overleg gebeurt, vergroot dit de kans dat deze kunnen ontwikkelen zonder elkaar in de weg te zitten.

1.2 Doel rapportage

Doel van de rapportage is om op basis van praktijkvoorbeelden lessen te leren en aanbevelingen te geven over het samengaan van de ontwikkeling van waterrecreatie en (water)natuur. Hiermee wordt beoogd zowel overheden als waterrecreatiepartijen handvatten te bieden voor lopende en toekomstige projecten waar waterrecreatie en (water)natuur gezamenlijk en elkaar versterkend zou kunnen worden ontwikkeld.

1.3 Leeswijzer

De praktijkvoorbeelden in deze rapportage worden beschreven aan de hand van verschillende perspectieven. De aanpak en deze perspectieven worden toegelicht in hoofdstuk 2. In hoofdstuk 3 zijn de geanalyseerde projecten beschreven aan de hand van deze perspectieven. In hoofdstuk 4 zijn de lessen en aanbevelingen op een rij gezet. In bijlage 1 is de groslijst van projecten opgenomen op basis waarvan de geanalyseerde praktijkvoorbeelden zijn geselecteerd. Bijlage 2 geeft een overzicht van alle geleerde lessen per voorbeeldproject.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

2 Aanpak

Het onderzoek is in de volgende stappen uitgevoerd:

- Inventarisatie en selectie van projecten en uitwerken analysekader.
- Analyse van de praktijkvoorbeelden.
- Opleveren van (concept)rapportage en verwerken feedback.

De selectie van projecten, het analyse kader, de analysemethoden en het opleveren van de (concept)rapportage en de feedbackrondes worden kort toegelicht.

2.1 Selectie projecten

Allereerst zijn zo breed mogelijke praktijkvoorbeelden verzameld. Het netwerk van zowel de PAGW als Waterrecreatie Nederland is gevraagd projecten voor te dragen die geschikt zijn voor het doel van deze rapportage. Deze projecten zijn allen opgenomen op een eerste groslijst. Uit deze eerste uitgebreide groslijst zijn 13 projecten geselecteerd voor verdiepend onderzoek. Er zijn zowel PAGW-projecten als niet PAGW-projecten geselecteerd. Dit om ook te leren van niet PAGW-projecten en gezien het aantal PAGW-projecten dat is opgeleverd nog niet groot is. De onderstaande punten zijn gebruikt voor de selectie van de projecten:

- Kansen voor waterrecreatie- en natuurontwikkeling.
- Bij voorkeur afgerond project of in een afrondende fase.
- Spreiding van ecologische waarde en belevingswaarde, met andere woorden: verschillende soorten doelen en maatregelen.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Onderstaande tabel toont de geselecteerde projecten en korte informatie over hoe de projecten scoren op de bovenstaande criteria.

Tabel 1: Selectie van projecten

Project	Kansen natuur/(water)recreatie	Fase project	Spreiding van ecologische waarde en beleevingswaarde
De Kreupel	In ideefase beide, fase 1 alleen natuur, fase 2 ook waterrecreatie	Afgerond	Inrichting: natuur en in tweede fase aantal voorzieningen waterrecreatie
De Zandmotor	Vanaf start meervoudige doelen	Afgerond, vervolg mede afhankelijk van ontwikkeling gebied Zandmotor	Inrichting, beleving natuur en waterrecreatie, kennis
Donkerte van de Wadden	Verbinding water en natuur, waterrecreatie geen specifiek eigenstandig doel	Lopend	Bewustwording, gedrag, beleving
Friese Merenproject	Vanaf start meervoudige doelen	Afgerond, doorontwikkeling via andere projecten	Inrichting, watertoerisme, werkgelegenheid, groei bestedingen
Grensmaas	Met name gericht op natuur, doorontwikkeling ook (water)recreatie	Afgerond, doorontwikkeling in vervolgproject	Met name inrichtingsmaatregelen
Groene Kruispunt Nuldernaauw	Natuur als compensatie voor recreatieve functies elders in het gebied en daarmee diversiteit van beleving	April 2023 opgeleverd	Inrichting, beleving (water)natuur
Herinrichting Eendragtspolder	Vanaf start meervoudige doelen	Afgerond	Inrichting: waterberging en mogelijkheden voor sport en recreatie
Marker Wadden	Vanaf start meervoudig doelen	Aanleg eerste eilanden afgerond, doorontwikkeling aanleg aanvullende eilanden	Inrichting, beleving natuur en waterrecreatie, kennis
Noordwaard Biesbosch	Hoogwaterbescherming leidend doel, daarnaast landbouw en natuur, (water)recreatie subdoel	Afgerond	Met name inrichtingsmaatregelen
Samenwerkingsovereenkomst waterplanten zuidelijk IJsselmeer-gebied	Vanaf start meervoudige doelen	Samenwerking periode overeenkomst afgelopen in maart 2023, vervolg door betrokken partijen gewenst	Inrichting, bewustwording, gedrag
Tiengemetten	Vanaf start meervoudige doelen	Afgerond, doorontwikkeling via andere projecten	Inrichting, beleving natuur en (water)recreatie
Vechtpark Hardenberg	In eerste instantie vooral waterveiligheid en natuurbeleving, gedurende het project meer aandacht voor (water)recreatie kansen	Afgerond	Inrichting, beleving, bewustzijn, gedrag
Waterdunen	Vanaf start meervoudige doelen	Afrondende fase	Inrichting, beleving, economie

- Home
- Management Samenvatting
- 1 Inleiding
- 2 Aanpak**
- 3 Projecten
- 4 Lessen en aanbevelingen
- Bijlagen

2.2 Analyse praktijkvoorbeelden: drie perspectieven

Om lessen in kaart te brengen zijn geselecteerde praktijkvoorbeelden bekeken vanuit drie verschillende perspectieven.

Vanuit het **proces perspectief** is gekeken naar bepalende momenten in de verschillende fases en organisatie van het ontwikkeltraject, welke partijen wanneer en op welke manier betrokken zijn, financiering en indien relevant, op welke wijze het project is doorontwikkeld.

Het **ruimtelijk perspectief** geeft inzichten in de ontwikkeling en verdeling van doelen van het project en de ecologische waarde en de belevingswaarde en de crossovers tussen deze beide waarden.

Het **opbrengst perspectief** gaat uit van vier verschillende vormen van opbrengsten, namelijk inspiratie/doorwerking voor andere projecten en de ontwikkeling van draagvlak, bredere en langere termijn effecten natuur- en waterrecreatie ontwikkeling en economische effecten. Dit is afgeleid van het '4 Returns Framework', een kader ontwikkeld door de stichting Commonland.

De verschillende perspectieven en hun overlap zijn weergegeven in figuur 1.

Figuur 1: Drie perspectieven voor de analyse van de praktijkvoorbeelden

Voor de analyse van de praktijkvoorbeelden zijn de drie perspectieven uitgewerkt in verschillende aspecten. Deze zijn nader toegelicht in Box 1.

-
- Management Samenvatting
- 1 Inleiding
- 2 Aanpak**
- 3 Projecten
- 4 Lessen en aanbevelingen
- Bijlagen

Box 1: Analyse kader: Aspecten perspectieven

Proces perspectief

Als het gaat om proces is gekeken naar de volgende aspecten:

Participatie/ Projectontwikkeling/Samenwerking

- Participatie: welke belanghebbenden zijn betrokken.
- Projectontwikkeling: bepalende en vernieuwende aspecten in de projectontwikkeling. Wat hebben betrokken partijen als lessen meegenomen uit andere projecten. Wat zijn bepalende momenten geweest in projectontwikkeling (tijdens idee- of conceptfase, planfase, uitvoering, beheer en monitoring).
- Samenwerking: welke partijen zijn onderdeel van de projectorganisatie. Wat zijn bepalende momenten geweest in de samenwerking (tijdens idee- of conceptfase, planfase, uitvoering, beheer en monitoring).

Financiering

- Op welke manier en door wie is het project gefinancierd.

Doorontwikkeling/Vervolg

- In hoeverre is er tijdens het ontwikkeltraject nagedacht en rekening gehouden met de doorontwikkeling of uitbreiding nadat het project is afgerond.

Ruimtelijk perspectief

Als het om het ruimtelijk perspectief gaat, is er naar de verschillende doelen en inrichtingsmaatregelen van het praktijkvoorbeeld gekeken, waaronder:

Natuurdoelen

- Doelstellingen en bijdrage aan natuurontwikkeling: welke doelstellingen zijn er op het gebied van natuurontwikkeling en door wie zijn deze doelen bepaald. In hoeverre is het project geslaagd in het behalen van deze doelstellingen.
- Concrete 'inrichtingsmaatregelen' ten behoeve van de natuurontwikkeling: welke ruimtelijke aanpassingen zijn gemaakt ten behoeve van de natuurontwikkeling en in welke verhouding wordt natuur ontwikkeld ten opzichte van de andere ontwikkelingen zoals voor recreatie en andere domeinen.

(Water)recreatiedoelen

- Doelstellingen voor beleefbaarheid: welke doelen zijn er voor beleefbaarheid en dan specifiek voor waterrecreatie en op welke manier en door wie zijn deze doelen bepaald.

- Concrete 'inrichtingsmaatregelen' ten behoeve van beleefbare natuur: in hoeverre is er beleefbare natuur gerealiseerd. Hiermee wordt specifiek gekeken naar de mogelijkheid van dagrecreatie of verblijfsrecreatie voor waterrecreanten en watersporters. Op basis van de beschikbare informatie wordt gekeken hoe de verhouding ligt tussen de ontwikkeling van ecologische waarde en belevingswaarde.

Crossovers

- Versterking van belevingswaarde en ecologische waarde: in hoeverre hebben de ontwikkeling van natuur en recreatie elkaar versterkt.
- Integrale combinatie met andere domeinen: zijn er naast de belevingswaarde en de economische waarde andere domeinen die door de natuurontwikkeling zijn beïnvloed.

Opbrengst perspectief

Inspiratie

- In hoeverre heeft het praktijkvoorbeeld andere projecten geïnspireerd.

Draagvlak

- In hoeverre heeft de samenwerking tussen betrokken partijen ervoor gezorgd dat er meer draagvlak voor het project is ontstaan.

Bredere en langere termijn effecten natuur- en waterrecreatie ontwikkeling

- Effect natuur- en waterrecreatie ontwikkeling op projectlocatie en wijdere omgeving: welke effecten hebben natuurontwikkeling en waterrecreatie op de projectlocatie. Welke effecten hebben natuurontwikkeling en waterrecreatie op de wijdere omgeving. Wat is het effect van het toegankelijk maken van oevers en water en het toevoegen van recreatieve voorzieningen. In welke mate worden de doelen van natuurontwikkeling al dan niet versterkt door het samengaan met waterrecreatie.
- Verwachte lange termijn effecten: verwachting van langetermijneffecten op de projectlocatie en de wijdere omgeving.

Economische effecten

- Invloed project op regionale en lokale economie: wat is de invloed van het project op de regionale en lokale economie en welke kansen of winsten levert het voor de toekomst van de economie in het gebied. Leidt het project tot economische vooruitgang zonder dat de natuurdoelen daaronder lijden.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

2.3 Methode analyse

Informatie over de praktijkvoorbeelden is verzameld via meerdere onderzoeksmethoden, namelijk deskstudy, interviews met betrokken partijen en in een aantal gevallen via een aanvullende enquête gebaseerd op de drie perspectieven. Bronnen die zijn benut voor de deskstudy zijn per praktijkvoorbeeld opgenomen bij de projectbeschrijvingen. De praktijkvoorbeelden zijn vervolgens geanalyseerd en omschreven aan de hand van de verschillende perspectieven en bijbehorende aspecten. Na een eerste feedbackronde zijn de analyses van de praktijkvoorbeelden verder aangescherpt. Op basis van de geleerde lessen per project is een aantal clusters van lessen onderscheiden. Deze overkoepelende lessen zijn de basis voor de aanbevelingen.

2.4 Rapportage en reacties

De rapportage is in drie ronden opgesteld. Bij de eerste conceptrapportage lag de nadruk op het uitwerken van de drie perspectieven en omschrijvingen van de praktijkvoorbeelden. Op deze eerste conceptrapportage is feedback gegeven vanuit het programmateam PAGW. In de tweede conceptrapportage zijn het analysekader en projectomschrijvingen aangescherpt. Daarnaast zijn de lessen en aanbevelingen opgesteld. Deze tweede conceptrapportage is besproken tijdens het eerste structurele overleg tussen PAGW en vertegenwoordigers vanuit de (water)recreatiesector. De feedback is verwerkt in de derde versie van de rapportage.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

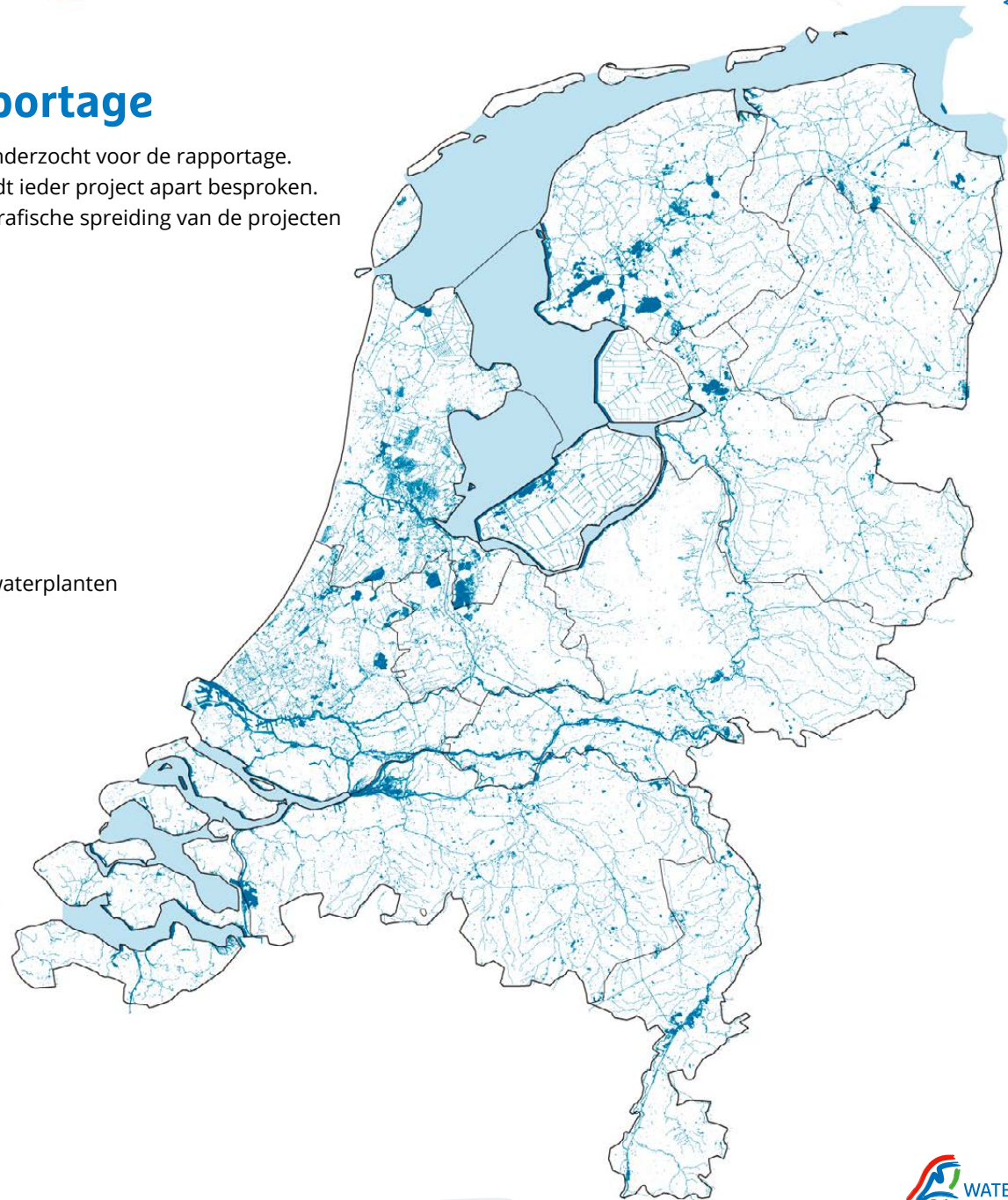
4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

3 Projectenrapportage

De onderstaande projecten zijn onderzocht voor de rapportage. In de volgende hoofdstukken wordt ieder project apart besproken. Naastgelegen kaart toont de geografische spreiding van de projecten opgenomen in de rapportage:

- De Kreupel
- De Zandmotor
- Donkerte van de Wadden
- Friese Merenproject
- Grensmaas
- Groene Kruispunt Nuldernauw
- Herinrichting Eendragtspolder
- Marker Wadden
- Noordwaard Biesbosch
- Samenwerkingsovereenkomst waterplanten
- Tiengemeten
- Vechtpark Hardenberg
- Waterdunen

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

3.1 Perspectieven en aspecten per project

De onderstaande tabel geeft een totaaloverzicht van de resultaten per project op basis van de geanalyseerde perspectieven en aspecten.

Tabel 2: Perspectieven en aspecten per project

Project/ Perspectief_ aspect	Proces			Ruimte			Opbrengst			
	Samenwerking/ projectontwikkeling	Financiering	Doorontwikkeling/ vervolg	Natuur- doelen	Water- recreatie doelen	Cross- overs	Inspiratie	Draagvlak	Bredere/langere termijn effecten natuur en water- recreatie ontwikkeling	Economische effecten
De Kreupel	Beheer mede door water- recreatiesector	Rijk	Behoud van de gewenste natuur vraagt om voortdurend beheer	v	In planvorming en tweede fase uitvoering	v			Positief effect op natuurdoelen, geen metingen effecten waterrecreatie	Geen economische effecten gemeten
De Zandmotor	Intensieve samenwerking; meervoudige doelstellin- gen; veel communicatie; betrekken ondernemers	Publieke financiering (Rijk en provincie)	Vervolg mede afhankelijk van ontwikkeling gebied Zandmotor	v	v	v	v	v	Metingen vinden plaats en indien nodig aanpassingen	Nog geen economische effecten gemeten
Donkerte van de Wadden	Initiatief niet-overheden; deelname ondernemers; 1 trekker in samenwerkings- verband	Overheid en diverse fondsen	Project is nog in uitvoering	v	v	v		v	Project in uitvoering, nog geen meting	Project in uitvoering, nog geen meting
Friese Merenpro- ject	Meervoudige doelen en betrokkenheid bijbehoren- de partijen; spanningsveld kwaliteit, tijd en geld tijdens uitvoering; afspraken beheer	EU financiering	Via andere projecten	v	v	v	v	v	Meerdere metingen van deelprojecten	Positief effect op besteding en werkgelegenheid
Grensmaas	Uitvoering op basis van zelfrealisatie; Water- recreatie niet betrokken; ondersteuning vervolg- initiatieven	Publieke financiering (EU, Rijk, regionaal en lokaal)	Doorontwikke- ling via Rivierpark Maasvallei	v	Bij vervolg	Recrea- tie pas bij vervolg		v	Recreatie pas bij vervolg, nog geen effecten gemeten	Nog geen economische effecten gemeten
Groene Kruispunt Nuldernauw	Creëren van recreatiedoel en door inrichting route inkaderen; intensieve samenwerking en ondertekening overeen- komst	Publieke financiering (Gastvrije Randmeren) en private financiering (Leisurelands)	In april 2023 opgeleverd, vervolg nog niet bekend	v	Compensatie (water) recreatiedoel- en elders in gebied	v		v	Nog geen effecten gemeten	Nog geen economische effecten gemeten
Herinrichting Eendragtspolder	Intensieve samenwerking en ondertekening overeenkomst; gezamenlijk zoeken naar oplossingen	Publieke financiering (EU, Rijk, regionaal en lokaal)	Wordt verder ontwikkeld	v	v	v	v	v	Nog geen effecten gemeten	Nog geen economische effecten gemeten

-
- Management Samenvatting
- 1 Inleiding
- 2 Aanpak
- 3 Projecten**
- 4 Lessen en aanbevelingen
- Bijlagen

Project/ Perspectief_ aspect	Proces			Ruimte			Opbrengst			
	Samenwerking/ projectontwikkeling	Financiering	Doorontwikke- ling/vervolg	Natuur- doelen	Water- recreatie doelen	Cross- overs	Inspiratie	Draagvlak	Bredere/langere termijn effecten natuur en water- recreatie ontwikkeling	Economische effecten
Marker Wadden	Initiatief niet-overheid, ondertekening samenwerkingsovereenkomst; aansprekend plan, aanjager; inzet vrijwilligers bij beheer en exploitatie	Publiek-private financiering ontwikkeling Marker Wadden, beheer wordt grotendeels gefinancierd uit inkomsten recreatie	Doorontwikkeling aanleg aanvullende eilanden	v	v	v	v	v	Wordt naar gekeken met inzet van 4 returns framework	Wordt naar gekeken met inzet van 4 returns framework
Noordwaard Biesbosch	Belang van vasthoudende, enthousiasmerende trekkers; relatie inbreng/macht/middelen; beperkte deelname waterrecreatie-sector; wisselende aanspreekpunten; onderlinge samenwerking recreatie/particulieren versterken	Rijk	Via andere projecten	v	In latere fase routes		v		Positief effect op natuurdoelen, geen metingen effecten waterrecreatie	Geen economische effecten gemeten
Samenwerkings-overeenkomst waterplanten zuidelijk IJsselmeergebied	Ondertekening en publicatie samenwerkings-overeenkomst symptoonbestrijding vs structurele aanpak	Regionale en lokale overheid. Financiering betonning door Rijk	Verdere (lange termijn) aanpak gewenst	v	v			v	Nog geen effecten gemeten	Nog geen economische effecten gemeten
Tiengemeten	Belang van eigendom; aansprekend plan; steun bestuur; kennisuitwisseling vergelijkbare EU locaties	Publieke financiering (EU, Rijk), private financiering (Natuurmonumenten)	Via andere projecten	v	v	v	v	v	Geen effecten gemeten	Geen economische effecten gemeten
Vechtpark Hardenberg	Aansprekende kaart; aanjager; behoud van kennis binnen project	Publieke financiering (Rijk, regionaal en lokaal); ondernemer mede financierder	Via andere projecten	v	v	v		v	Nog geen effecten gemeten	Nog geen economische effecten gemeten
Waterdunen	Kader voor meervoudige doelstellingen; goedschreven en gedragen doelstellingen; ondertekening samenwerkingsovereenkomst; aanjager; betrokkenen die kunnen denken in meervoudige doelstellingen; wisselingen in projectorganisatie; lange termijn zekerheid voor investeringen vanuit ondernemers; vroegtijdige afspraken beheer; aansprekend plan	Publieke financiering (Rijk, regionaal en lokaal); ondernemer mede financierder	Project is nog in uitvoering	v	indirect	v	v	v	Positief effect op natuurdoelen, nog beperkt metingen; geen metingen effecten recreatie	Nog geen economische effecten gemeten

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

3.2 Opzet rapportage per voorbeeldproject

De 13 geselecteerde projecten zijn verder onderzocht door middel van de in hoofdstuk 2 toegelichte aanpak. De projecten worden in de rapportage allen behandeld en dit gebeurt via de onderstaande aspecten. We nemen een aspect op in de presentatie van een project, wanneer er over dat aspect relevante informatie te melden is.

Kaart van de locatie van het project en de wijdere omgeving

Om in te zoomen op de relatie van het project met de wijdere omgeving wordt een kaart hiervan toegevoegd aan het voorbeeldproject.

In het kort

Een korte beschrijving van het project.

Samenwerking / projectontwikkeling

De partijen die betrokken zijn bij de ontwikkeling in het project worden in beeld gebracht. Daarnaast wordt hier ook beschreven in welke fase de partijen betrokken zijn en wat hun invloed is geweest binnen het project.

Financiering

Waar mogelijk wordt informatie gegeven over innovatieve samenwerkingen op het gebied van financiering.

Doorontwikkeling / vervolg

In hoeverre is er tijdens het ontwikkeltraject rekening gehouden met de doorontwikkeling en vervolg van de groei van de projectlocatie.

Natuur- en (water)recreatiedoelen

De doelen die zijn vastgesteld voor zowel natuurontwikkeling als waterrecreatie worden per project beschreven. Wanneer mogelijk wordt beschikbare informatie over totstandkoming van de doelen en welke rol stakeholders daarin hebben gehad opgenomen in de rapportage.

Opbrengst

Welke inspiratie uit het project wordt meegenomen naar nieuwe projecten. In hoeverre heeft de samenwerking gezorgd voor meer draagvlak van het project en wat zijn de bredere en langere termijn effecten van natuur- en waterrecreatie ontwikkeling. Wat is de invloed van het project op de regionale/lokale economie en heeft dit gevolgen voor de natuurdoelen.

Lessen uit de praktijk

De lessen die kunnen worden getrokken over het samengaan van natuurontwikkeling en waterrecreatie worden weergegeven.

Bronnen

Bij ieder project worden de voor dat project geraadpleegde bronnen weergegeven.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

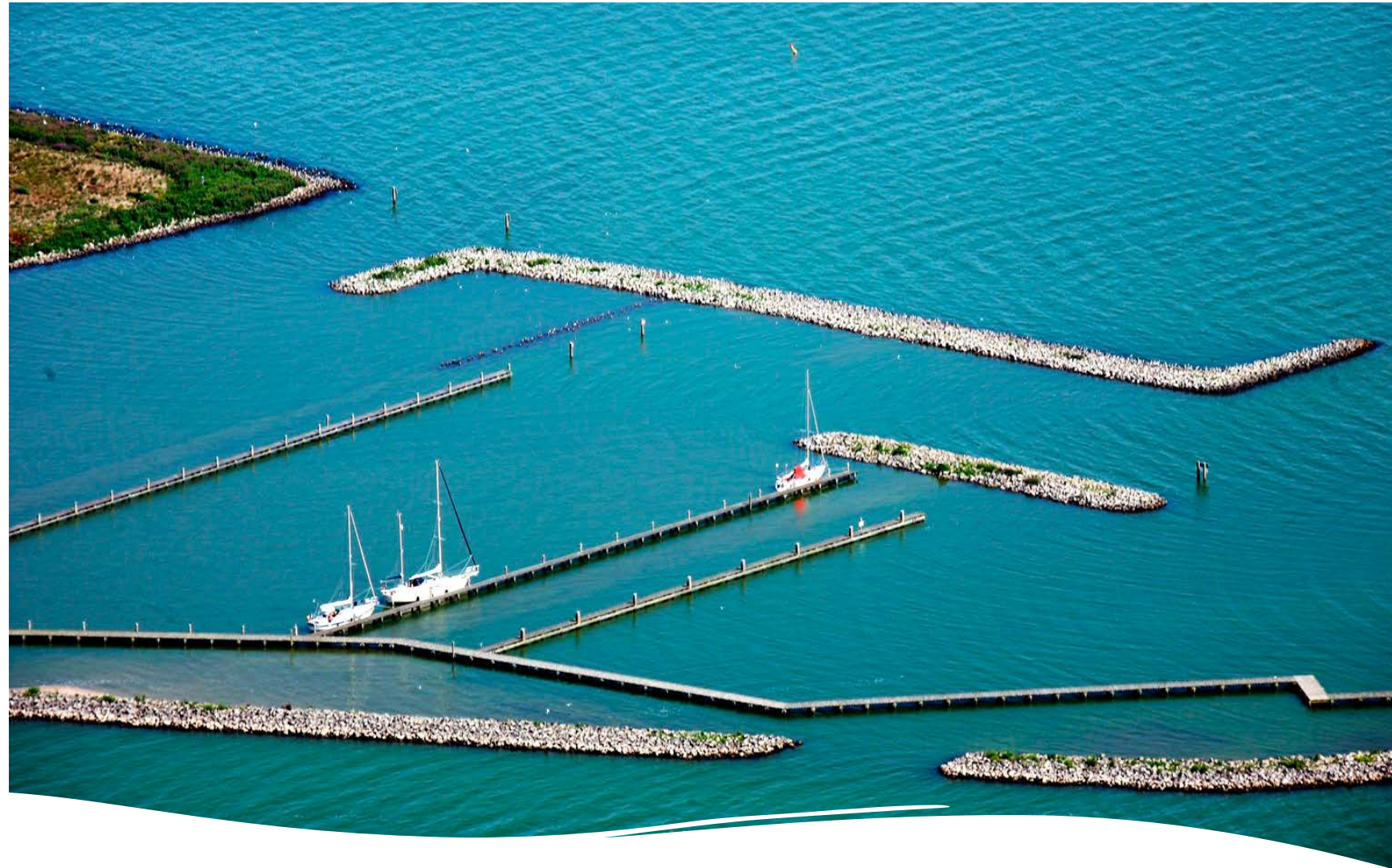
3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

De Kreupel

De Kreupel

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

De Kreupel

1996

Studienota
'Natuur in het
Natte Hart'

2002

Projectplan
Natuurontwikke-
ling IJsselmeer-
gebied 2002-2010

2003 - 2004

Aanleg fase 1

2008

Aanleg fase 2

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

De Kreupel

In het kort

De Kreupel is als natuurontwikkelingsgebied aangelegd in het IJsselmeer, gelegen op 4,5 kilometer uit de kust van Andijk en ongeveer acht kilometer ten oosten van Medemblik. Het is aangelegd op een bestaande ondiepte, eveneens De Kreupel geheten. Het gebied bestaat uit twee zandbulten en daar omheen een circa twintig meter brede kade van klei of zand met stortsteenbescherming aan de buitenkant. Deze omringkade is op een aantal plaatsen onderbroken, zodat bij stevige wind het water over de stortsteen het binnenwater bereikt. De Kreupel is ongeveer 1500 meter lang en 500 meter breed en bestaat uit circa 20 hectare kale zandplaat en daaromheen een gordel van ondiep water met incidenteel wat rietbegroeiing. In totaal is het natuurgebied zo'n 70 hectare.

De eilanden van De Kreupel zijn niet toegankelijk voor recreanten. Ten zuiden van De Kreupel is een natuurhaven met een aantal aanlegsteigers en een havenkantoor met een uitkijktoren om naar de vogels te kijken. De natuurhaven is geopend van april tot oktober. In deze periode is er zeven dagen per week een havenmeester aanwezig.

Samenwerking / projectontwikkeling

Een eerste stap in de realisatie van De Kreupel is de in het voorjaar van 1996 verschenen sectorale studienota 'Natuur in het Natte Hart; een verkenning van de kansen voor natuurontwikkeling in het IJsselmeergebied'. Het Enkhuizerzand wordt hierin genoemd als potentiële locatie voor natuurontwikkeling. De Kreupel is gerealiseerd als onderdeel van het projectenplan voor Natuurontwikkeling IJsselmeergebied 2002/2010 van Rijkswaterstaat. In de projectnota 'Project Enkhuizerzand; Natuurontwikkeling in de openheid' wordt de wenselijkheid van een alternatief vaardoel aangegeven. Een recreatief deel is onderdeel van de plannen en ook van het ontwerp van het project 'De Kreupel'. In 2000 is echter besloten om alleen het natuurgedeelte van het project verder uit te werken tot een bestek. Aanleg van een intensief recreatiegedeelte was in die periode niet gewenst omdat met name

vanuit de gemeente Medemblik duidelijk werd aangegeven niet de capaciteit te hebben voor handhaving op een eiland.

In de periode 2002-2004 is het natuurontwikkelingsgebied aangelegd. Toen de vaargeul Amsterdam-Lemmer uitgediept moest worden, heeft Rijkswaterstaat het vrijkomende slib gebruikt om de zandplaten te maken. In totaal is 3 miljoen kubieke meter zand op de bestaande zandbanken gestort. Eromheen werd op zo'n 150 meter boeien gelegd. Het gebied bestaat uit zandplaten, die plaats bieden aan vogels die broeden op kale grond zoals kale grondbroeders en kolonievogels. Hieromheen ligt een gordel van ondiep water met incidenteel wat rietbegroeiing, dat als rustgebied voor watervogels functioneert. Om het geheel te beschermen tegen wind en water is er een stortstenen kade omheen gelegd die op enkele plekken onderbroken is voor een goede doorstroming. Aan de buitenzijde van de kade zijn plaatselijk ondieptes gemaakt die dienen als extra golfbreker en voedselbron.

In fase 2 is aanvullend een aantal voorzieningen voor recreatief medegebruik aangelegd. Bij aanleg van het vogeleiland hadden waterrecreanten de wens aangegeven om er te kunnen verblijven. Vanwege de mogelijke verstoring van vogels door bezoekers en andere mogelijke overlast is naar andere opties gekeken. Tegelijkertijd bleek na de aanleg van De Kreupel dat dit gebied niet alleen een veilige haven was voor vogels maar ook voor zeilboten. Deze gingen ankeren in de luwte van de eilanden. Uiteindelijk is nieuw vaardoel met een mogelijkheid om te overnachten: 'Natuurhaven De Kreupel' bedacht, op een locatie die zo min mogelijk tot verstoring zou leiden. In 2008 is deze passantenhaven gerealiseerd. Ze bestaat uit enkele steigers en een waterwoning voor de havenmeester die voorzien is van een uitkijk. Verdere voorzieningen zijn niet aanwezig. Met de aanleg van de voorzieningen is tegelijkertijd de niet betreedbare zone rondom De Kreupel vergroot van 150 meter naar 300 meter.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

De Kreupel

Samenwerkende partijen

Rijkswaterstaat heeft de realisatie van De Kreupel uitgevoerd. Het beheer ligt in handen van Staatsbosbeheer en de aanleg van de waterrecreatie voorzieningen is uitgevoerd door Rijkswaterstaat. Het beheer van de waterrecreatie voorzieningen gaat in samenwerking tussen Staatsbosbeheer en vrijwilligers van de Watersportvereniging De Kreupel in Andijk. De vrijwilligers vervullen de rol van gastheer en havenmeester.

Financiering

Het project is gefinancierd door het Rijk.

Doorontwikkeling / vervolg

Er is continu actief beheer nodig om de zandgronden kaal te houden, onder andere met hulp van vrijwilligers en door te frezen. Daarnaast vragen de beperkte aangelegde voorzieningen na zoveel jaar om groot onderhoud.

In de ondiepe waterzone rondom de eilanden is weinig doorstroming en zijn veel luwe plekken aanwezig waar slibophoping plaatsvindt. De grote aantallen vogels zorgen bovendien voor een hoge mestinput, waardoor het water zeer voedselrijk is. Gevolg is dat het water troebel en onbegroeid is. Bij hoge temperaturen in de zomer treedt (blauw) algenbloei en mogelijk botulisme op.

Natuur- en (water)recreatiedoelen

In de planfase wordt gesteld dat natuurontwikkeling op het Enkhuizerzand tot doel heeft om de bijdrage van het IJsselmeergebied aan de internationale biodiversiteit te vergroten. Op een zodanige wijze dat tevens recht wordt gedaan aan alle overige functies en ontwikkelingen die in de omgeving van het Enkhuizerzand, als onderdeel van het IJsselmeer, spelen. Het IJsselmeergebied ziet men als, zo ook het Enkhuizerzand, multifunctioneel. Het gebied heeft naast natuurfuncties ook betekenis voor andere functies. Meer plaats bieden aan de natuur

betekent dus ook: rekening houden met de andere gebruikers. Uiteindelijk is het hoofddoel van het project De Kreupel natuurontwikkeling. De natuurdoelen zijn:

- Het ontsluiten van voedselrijke wateren voor voedsel zoekende vogels.
- Het bieden van ongestoorde broedgelegenheid aan kale grondbroeders, zoals de visdief, dwergstern en kleine plevier.
- Het bieden van rust- en voedselplaatsen voor watervogels.
- De Kreupel dient tevens als luwtegebied voor wintergasten die met name op driehoeksmosselen foerageren, bijvoorbeeld voor duik-eenden zoals kuifeend en tafeleend.

In de tweede fase wordt ook invulling gegeven aan de recreatieve functie van De Kreupel.

Opbrengst

Uit een evaluatie van fase 1 blijkt dat de aanleg van De Kreupel een sterk positief effect heeft op de natuurdoelen, een beduidend positief effect op Natura 2000 en geen tot klein positief effect op KRW. De Kreupel is een regelmatig bezochte bestemming voor watersporters, toerzeilers, natuurliefhebbers en vogelaars.

Lessen uit de praktijk

- In een waterrijk gebied zullen mensen bedoeld of onbedoeld mogelijkheden zoeken om te recreëren. Het bieden van faciliteiten waar dit past qua natuurontwikkeling versterkt de realisatie van natuurdoelen als geheel.
- Waterrecreatiepartijen kunnen ook in de beheerfase een bijdrage leveren, bijvoorbeeld bij beheer en/of toezicht. Zo zijn er tijdens de ontwikkeling van de waterrecreatie voorzieningen bij De Kreupel afspraken gemaakt met waterrecreatie partijen voor beheer en handhaving van de recreatie in het gebied. De watersportvereniging beheert de passantenhaven op De Kreupel en de havenmeester handhaaft ook middels sociale controle het gedrag van waterrecreanten.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

De Kreupel

- De buitenkaden van De Kreupel zijn lastig toegankelijk voor beheer. Dit geldt ook voor het gebied als geheel als gevolg van de beperkte bevaarbaarheid en onzichtbaarheid vaargeul. Bij aanleg had meer rekening gehouden moeten worden met toegankelijkheid voor beheer. De ingang naar de later aangelegde natuurhaven is betond.

Bronnen

Bak, A., Liefveld, W. M., Prinsen, H. A. M., & Vliet, F. van. (2007, 17 oktober). *Evaluatie natuurontwikkelingsproject IJsselmeergebied*. <https://www.ecoshape.org/app/uploads/sites/2/2020/10/evaluatie-natuurontwikkelingsprojecten-ijsselmeergebied-p-1-78.pdf>

Marbus, J., & Marbus, I. (2007, januari). *Natuurontwikkeling in De Kreupel loopt prima*. <https://natuurtijdschriften.nl/pub/642220/Natura2007104001002.pdf>

Mikal, B. (2021, 9 juni). *De Kreupel: het onbekende eiland in het IJsselmeer*. Noord-Holland. <https://www.boswachtersblog.nl/noord-holland/de-kreupel-het-onbekende-eiland-in-het-ijsselmeer/>

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij & Ministerie van Verkeer en Waterstaat. (2002, oktober). *Projectenplan Natuurontwikkeling IJsselmeergebied 2002-2010*. <https://edepot.wur.nl/346280>

Natuurhaven - Watersportvereniging "De Kreupel" Andijk. (z.d.). <https://www.dekreupel.nl/natuurhaven>

Rijkswaterstaat. (1997, 1 januari). *Project Enkhuizerzand : natuurontwikkeling in de openheid#een integrale ontwerpstudie naar de versterking van de natuur in het hart van het Natte Hart - Rijkswaterstaat Rapportendatabank*. <https://open.rijkswaterstaat.nl/open-overheid/onderzoeksrapporten/@73231/project-enkhuizerzand-natuurontwikkeling/>

Witteveen + Bos & Bureau Waardenburg BV. (2011, 20 december). *Nadere effectenanalyse huidige activiteiten IJsselmeergebied fase 2*. https://rwsnatura2000.nl/Gebieden/IJsselmeergebied/IJSS_Documenten/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=1631403

Foto 1: Watersport TV

Foto 2: <https://www.dekreupel.nl/>

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

▶ De Zandmotor

De Zandmotor

“”

De Zandmotor is bij uitstek een voorbeeld van samenwerking tussen overheden, kennisinstellingen, universiteiten en bedrijfsleven.

Cora van Nieuwenhuizen,
voormalig minister van
Infrastructuur en Waterstaat

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

De Zandmotor

En we zagen andere, onvoorziene, effecten. Dat wandelaars, vogelspotters en paardenliefhebbers het gebied goed wisten te vinden, lag voor de hand. Maar het water rond de Zandmotor bleek ook een walhalla voor kitesurfers. Met ideale omstandigheden voor beginners: een veilige oefenzone zonder dat ze de zee ingetrokken worden.

Projectmanager De Zandmotor vanuit Rijkswaterstaat Carola van Gelder-Maas

2010

Goedkeuring plan door Staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat

2011

Maart tot juni 2011: Aanleg Zandmotor

2016

Eerste evaluatie

2021

Eind evaluatie

2021

Besluit voortzetting 5 jaar monitoring Zandmotor

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

▶ **De Zandmotor**

In het kort

De Zandmotor is een uniek kustbeschermingsproject, waarbij een schiereiland is aangelegd voor de Delflandse kust door 21,5 miljoen kubieke meter zand op te spuiten. Het zand verplaatst zich onder invloed van golven, stroming en wind langs de kust, waardoor de natuur kan bijdragen aan de bescherming van het achterland tegen de zee. Het zand heeft een buffer gecreëerd tegen de stijging van de zeespiegel en bodemdaling en biedt ruimte voor natuur en recreatie. Het experiment had oorspronkelijk een geplande levensduur van 20 jaar, maar heeft inmiddels aangetoond dat het veel langer meegaat. Het is een uniek voorbeeld van Nederlandse waterexpertise en een showcase voor binnen- en buitenland.

Samenwerking / projectontwikkeling

De Zandmotor is een project waarbij een groot aantal verschillende partijen betrokken zijn geweest, waaronder Rijkswaterstaat, provincie Zuid-Holland, veiligheidsregio Haaglanden, KNRM, Reddingsbrigade, TU Delft, Deltares, Wageningen Marine Research, EcoShape, strandpaviljoenhouders, het Watersportverbond, Zuid-Hollands Landschap, Hoogheemraadschap van Delfland, drinkwaterbedrijf Dunea en bewoners. Er zijn verschillende overleggroepen opgezet waarin deze partijen samenwerkten, zoals de stuurgroep, projectgroep, gebruikers en beheerders overleggen en de begeleidingsgroep beheer. Het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat is aangesloten geweest bij alle groepen. Er is veel afstemming en overleg tussen deze partijen geweest om het project succesvol te laten verlopen.

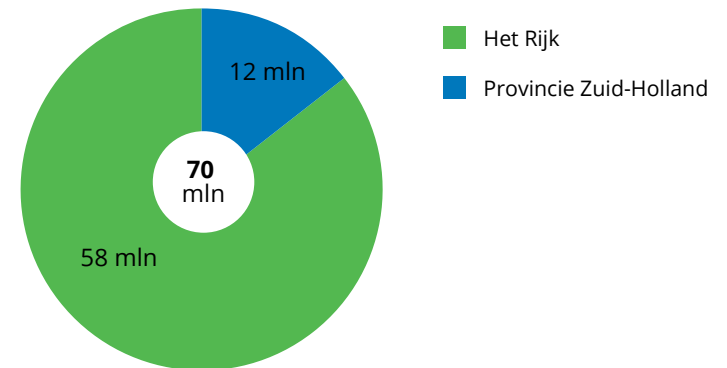
Zowel bestuurlijke als praktische redenen hebben de projectlocatie tot een logische locatie voor de Zandmotor gemaakt en zo draagvlak voor het project gecreëerd. Er werd verwacht dat in de toekomst veel onderhoud plaats zou moeten vinden van deze kust, waarvoor grote hoeveelheden zand nodig zouden zijn. Ook is door de provincie Zuid-Holland een tekort geconstateerd aan natuur- en recreatieruimte. Het creëren van ruimte voor recreatie en natuurontwikkeling in zee is daarom een belangrijke reden geweest om de Zandmotor aan te leggen.

Er is voorafgaand aan het project goed gekeken naar de dynamiek in het gebied en doelen zijn zorgvuldig gekozen. Het project heeft daardoor op meerdere doelen tegelijk kunnen inzetten, daarbij rekening houdend met de dynamiek van het systeem in het gebied. Hier is bijvoorbeeld gekeken naar de verschillende functies die het zand kan vervullen en hoe deze functies kunnen bijdragen aan de versterking van de kustlijn, de bevordering van de natuurlijke processen en de stimulering van recreatie. Draagvlak is ook gecreëerd door het betrekken van belanghebbende partijen bij het nadenken over gebruik van het gebied. Hier is ingezet op samenwerking tussen de verschillende partijen. Voorop stond de veiligheidsdoelstelling en daarnaast werd draagvlak gecreëerd voor samengaan van natuurontwikkeling en recreatie. Ook is er in de planvormingsfase en aanlegperiode veel informatie verschaft aan omwonenden, lokale ondernemers en andere belanghebbenden om te zorgen voor lokale draagvlak voor het project. Mede hierdoor zijn door lokale ondernemers tijdens de aanleg van de Zandmotor initiatieven opgezet om ontwikkeling van waterrecreatie (kitesurfen) op de projectlocatie te stimuleren.

Financiering

De aanleg van de Zandmotor is gefinancierd door het Rijk en de provincie Zuid-Holland.

Financiering van de Zandmotor

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

De Zandmotor

Doorontwikkeling / vervolg

De Zandmotor is een gebied dat voortdurend verandert onder invloed van golven, stroming en wind. Dit kan leiden tot veranderingen in de recreatieve mogelijkheden en de zwemwater veiligheid. Er is onzekerheid of de recreanten in de toekomst op dezelfde manier van de Zandmotor kunnen genieten, aangezien de vorm van het schiereiland grillig is en het mogelijk opdroogt in de toekomst. Recreatie en natuur hebben een plek gekregen op de Zandmotor, maar de recreatie heeft wel invloed op de natuur. Er is geen gericht onderzoek gedaan naar de invloed van recreatiezonering en beheer, maar het is wel waarschijnlijk dat de aantallen verstoringgevoelige vogels en broedvogels hoger zouden zijn zonder recreatief (mede)gebruik. De projectorganisatie en partners hebben daarom afspraken gemaakt over beheer om de recreatieveiligheid te waarborgen en de effecten van recreatie op de natuurontwikkeling (zoals vegetatiegroei op het strand) te reguleren. Er wordt waargenomen dat de natuurgebieden door recreanten gerespecteerd worden en dat recreatie zich centreert rondom de plekken waar recreatievoorzieningen aangeboden worden. Voor de recreanten wordt met informatieborden in de omgeving toelichting gegeven waarom in bepaalde plekken geen voorzieningen aangelegd zullen worden.

Natuur- en (water)recreatiedoelen

Bij de Zandmotor zijn de volgende doelstellingen aangehouden:

1. Het stimuleren van natuurlijke duinaangroei in het kustgebied tussen Hoek van Holland en Scheveningen. Deze duinaangroei dient verschillende functies namelijk veiligheid, natuur en recreatie.
2. Het genereren van kennisontwikkeling en innovatie om de vraag te beantwoorden in welke mate kustonderhoud en meerwaarde voor recreatie en natuur gezamenlijk te realiseren zijn.
3. Toevoegen van een aantrekkelijk (tijdelijk) recreatie- en natuurgebied aan de Delflandse kust.

De Zandmotor is opgedeeld in verschillende zones om deze verschillende functies voortkomend uit de doelstellingen mogelijk te maken:

- **Natuurzone:** Dit is het grootste deel van de Zandmotor en is voor natuurontwikkeling. Er zijn verschillende soorten vegetatie aangeplant en er is ruimte voor dieren om te leven en te broeden.
- **Recreatiezone:** Dit gebied is voor recreatie, zoals zwemmen, zonnen en wandelen. Er zijn ook faciliteiten zoals strandtenten en toiletten.
- **Waterzone:** Dit is het gebied rond de Zandmotor geschikt voor watersporten, zoals surfen en kitesurfen.

Opbrengst

De ervaringen en lessen die zijn opgedaan bij de aanleg van de Zandmotor zijn gebruikt bij de verdere ontwikkeling van de kustversterkingsprojecten, zoals de Hondsbossche Zeewering. Bij de aanleg van de lagune bij de Hondsbossche Zeewering is geleerd van de ervaringen met de lagune bij de Zandmotor. Door de lagune een opening te geven, heeft de natuurlijke werking van de zee weer optimaal plaats kunnen vinden, waardoor het gebied zich heeft kunnen ontwikkelen tot een mooi natuurgebied. Ook de recreatiemogelijkheden zijn hierdoor toegenomen.

De Zandmotor heeft inmiddels internationale erkenning gekregen als innovatieve en duurzame oplossing voor kustbescherming en het creëren van nieuwe natuur- en recreatieruimte in zee. Hierdoor heeft het concept van de Zandmotor zich verspreid en wordt het nu ook toegepast op andere locaties, zoals voor de kust van Norfolk in het Verenigd Koninkrijk.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

De Zandmotor

Lessen uit de praktijk

- Door het betrekken van belanghebbende partijen is er een breed draagvlak ontstaan voor de Zandmotor. Dit draagvlak heeft ervoor gezorgd dat het project kon worden uitgevoerd en dat het ook na de oplevering wordt onderhouden en gemonitord. Bovendien heeft het betrekken van belanghebbende partijen bijgedragen aan de integratie van de verschillende doelstellingen van het project, zoals het versterken van de kustlijn, het creëren van nieuwe natuur en het bevorderen van recreatie.
- Bij het ontwerp van de Zandmotor is rekening gehouden met de dynamiek van de projectlocatie, door bijvoorbeeld te kijken naar de verschillende functies die zand kan vervullen en hoe deze functies kunnen bijdragen aan het behalen van de verschillende doelstellingen.
- Bij het ontwerp van de Zandmotor zijn afspraken gemaakt over de mate waarin de verschillende doelstellingen elkaar mogen beïnvloeden en hoe deze beïnvloeding in de doorontwikkeling- en beheerfase van het project opgevolgd moet worden. Tijdens deze fases van de Zandmotor zijn de afspraken zorgvuldig opgevolgd en is er gemonitord of de doelstellingen van het project nog steeds zijn behaald en of er geen ongewenste effecten zijn opgetreden. Indien nodig zijn er aanpassingen gedaan om de doelstellingen van het project te blijven waarborgen.
- Door het toepassen van natuurlijke ruimtelijke zonering is niet alleen de natuurontwikkeling van de Zandmotor beschermd, maar is ook de recreatie op een verantwoorde en duurzame manier georganiseerd. Het heeft gezorgd voor een balans tussen verschillende functies en belangen en heeft daarmee bijgedragen aan het behalen van de doelstellingen van het project.
- De Zandmotor heeft doorlopend informatie verstrekt aan belanghebbenden, omwonenden en recreanten. Hierdoor is er meer begrip en draagvlak gecreëerd voor de doelstellingen van het project. Het verstrekken van de informatie is gedaan via websites en social media, informatiebijeenkomsten, excursies, informatie panelen en publieksrapportages.

- Het betrekken van lokale ondernemers tijdens het project de Zandmotor heeft bijgedragen aan het stimuleren van waterrecreatie en het ontstaan van lokale initiatieven. Door in gesprek te gaan met lokale ondernemers en hen te betrekken bij het project, konden zij ideeën aandragen en samenwerken met de gemeente en andere betrokken partijen om de waterrecreatie in het gebied te bevorderen.

Bronnen

Ecorys. (2021, 29 juni). *Onderzoek naar de economische en sociale meerwaarde van de Zandmotor*. <https://dezandmotor.nl/downloads/>

Huisman, B. J. A., Wijsman, J. W. M., Arens, S. M., Vertegaal, C. T. M., Valk, L. van der, Donk, S. C. van, Vreugdenhil, H. S. I., & Taal, M. D. (2021, 16 juni). *Evaluatie van 10 jaar Zandmotor: Bevindingen uit het Monitoring- en Evaluatie Programma (MEP) voor de periode 2011 tot 2021*. <https://dezandmotor.nl/app/uploads/2021/06/Evaluatie-van-10-jaar-Zandmotor.pdf>

Rijkswaterstaat. (2021, 1 juli). *Resultaten 10 jaar Zandmotor bij Kijkduin veelbelovend*. <https://dezandmotor.nl/downloads/>

Rijkswaterstaat. (2021a, juli). *10 jaar Bouwen met de Natuur Zandmotor*. <https://dezandmotor.nl/downloads/>

Zandbeek, Z. (2023, 15 januari). *RWS Animatie Zandmotor* [Video]. Vimeo. <https://vimeo.com/352255689/79c287d011>

Foto 1: <https://kitesurfvereniging.nl/>

Foto 2: Joop van Houdt / Rijkswaterstaat

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

► **Donkerte van de Wadden**

Donkerte van de Wadden

“”

Uiteindelijk hopen we met dit programma te bereiken dat het Waddengebied echt bekend komt te staan als een van de mooiste gebieden in Europa waar je donkerte nog kan beleven en dat we met dat gebied ook de bewustwording voor alle mensen kunnen vergroten over het effect van verlichting in het donker en de waarde die donker kan hebben.

René Rutte, programmamanager
Donkerte van de Wadden

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Donkerte van de Wadden

Hoe donkerder het is, hoe beter voor mens en natuur en als we op die manier ook nog de economie kunnen stimuleren dan komt dat heel mooi bij elkaar.

Gerben Huisman, directeur Waddenfonds

Stippen geven de donkertebelevingsplekken weer.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Donkerte van de Wadden

Het programma is erop gericht om met de ondernemers en toeristische ondernemers ervoor te zorgen dat het nog donkerder wordt en dat ze activiteiten gaan ontwikkelen die ervoor zorgen dat ze toeristen kunnen aantrekken die van de donkerte kunnen genieten.

Sijas Akkerman, directeur Natuur en Milieufederatie Noord-Holland

In het kort

In Nederland is het Waddengebied een van de weinig plekken waar het nog echt donker wordt. In maart 2020 is het programma Donkerte van de Wadden van start gegaan. Het programma Donkerte van de Wadden probeert om mensen te leren en laten ervaren hoe mooi en hoe belangrijk donkerte is. Met het programma wordt de duisternis als bijzondere kernkwaliteit van het Waddengebied toegankelijk, zichtbaar en beleefbaar. In samenwerking met ondernemers en lokale partners wordt gewerkt aan een snoer van donkertebelevingsplekken langs de Waddenkust en op de Waddeneilanden. De bewustwording over de noodzaak van het behoud van de duisternis wordt vergroot door bewoners en toeristen de waarde van de donkerte te laten ervaren.

Samenwerking / projectontwikkeling

Het programma Donkerte van de Wadden is een initiatief van Natuur en Milieufederaties van Groningen, Fryslân en Noord-Holland, Rijksuniversiteit Groningen (Science Linx, het Kapteyn Instituut en GELIFES), Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Waddenvereniging. Daarnaast worden lokale organisaties en ondernemers langs de Waddenkust betrokken en gestimuleerd om mee te doen. Ondernemers uit het Waddengebied organiseren activiteiten waar de bijzondere donkerte van het Waddengebied centraal staat.

Financiering

Het programma wordt mede mogelijk gemaakt door het Waddenfonds, het Prins Bernhard cultuurfonds en de provincies Noord-Holland, Fryslân en Groningen. De totale kosten van het programma Donkerte

van de Wadden zijn ruim € 3 miljoen. Het Waddenfonds draagt € 1,5 miljoen bij aan het programma. Daarnaast kan via de website van de Waddenvereniging gedoneerd worden voor projecten, waaronder Donkerte van de Wadden.

Natuur- en (water)recreatiedoelen

De doelstellingen van het programma Donkerte van de Wadden zijn:

- Het beleefbaar maken van de nacht als toeristisch product om:
 - Meer bezoekers naar het waddengebied te trekken
 - Het gehele jaar door ervaringen te kunnen bieden die goed aansluiten op de werelderfgoedstatus van het Waddengebied.
- Het behoud en versterken van de duisternis door bewustwording en maatregelen (met een link naar duurzaam toerisme), dit doel omvat de thema's:
 - Astronomie
 - Nachtfloora
 - Nachtfloora

Kunstmatig licht kan het leven van dieren en planten ernstig verstoren. Het Waddengebied bruist van planten en dieren en zij hebben belang bij een stil, ruim en donker Wad. Lichtvervuiling verstoort ecosystemen en ontregelt bioritmen. Op insecten heeft kunstlicht een dodelijke aantrekkingskracht, trekvogels hebben door kunstlicht moeite met navigeren, prooidieren verliezen hun bescherming terwijl nachtrovers zicht verliezen. Duisternis in het waddengebied moet behouden en waar mogelijk versterkt worden om het negatieve effect van kunstlicht op planten en dieren te beperken. Als dat niet gebeurt dan wordt het

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Donkerte van de Wadden

leefgebied van nachtdieren steeds kleiner. Ten behoeve van de natuurontwikkeling is in het gebied nachtbloeiende planten aangeplant en infrastructuur aangelegd voor nachtfloora.

Door het programma kunnen bewoners, recreanten en toeristen kennismaken met de duisternis van het Waddengebied. De belevingsplekken en georganiseerde activiteiten in het gebied moeten zorgen voor bewustwording bij bezoekers over het belang van donkerte op mens, dier en milieu en de noodzaak van het behoud van de duisternis. Bezoekers krijgen door het programma meer kennis over lichtvervuiling en de effecten daarvan.

Opbrengst

Binnen het programma Donkerte van de Wadden wordt gewerkt aan verschillende deelprojecten. Een deel van die projecten zoals een nachtkaat, een bezoekerscentrum bij Lauwersmeer, een website en een meetactie zijn gerealiseerd. Daarnaast is een online adviespakket voor ondernemers in toerisme en recreatie ontwikkeld. Het adviespakket is samen met de ondernemers rondom de Waddenzeekust ontwikkeld en biedt handvatten aan andere ondernemers. In het adviespakket is opgenomen dat een verlichtingsscan in de nacht kan worden uitgevoerd. Daarmee kan gericht advies gegeven worden aan ondernemers.

Lessen uit de praktijk

- Waterrecreatie was geen specifiek speerpunt voor het programma Donkerte van de Wadden, maar de programmamanager geeft aan dat natuurontwikkeling een groter doel moet dienen om draagvlak te hebben. Door donkerte als overkoepelend thema te nemen kunnen toeristen het donker zowel op het water als in de natuur ervaren. Door dit thema worden natuur en water met elkaar verbonden.
- Waterrecreatie draagt bij aan de natuurdoelstelling door bewustwording en andersom draagt de natuur bij aan de waterrecreatiedoelstelling door een betere beleving van het gebied.

- Door ondernemers natuur te laten ontwikkelen waarmee ze meer klanten trekken en daardoor meer inkomen genereren zijn zij bereid mee te werken aan een programma als Donkerte van de Wadden.
- Het is belangrijk dat binnen een programma zoals de Donkerte van de Wadden één partij van de samenwerkende partijen de project-eigenaar is. Het is een programma waarbij diverse organisaties (lokale ondernemers, natuurorganisaties, universiteit et cetera) vanuit drie verschillende provincies betrokken zijn. Dat betekent veel kennis en middelen en een groot netwerk, maar complexere onderlinge communicatie en verschil in prioritering van dit programma binnen de verschillende organisaties.
- Het programma ontwikkelt veel deelprojecten met verschillende organisaties. Het is van belang om tijdens de duur van het programma goede afspraken te maken over het in stand houden van de projecten nadat het programma is afgelopen. Er zal tijdens het programma meer gekeken moeten worden naar de lange termijn.
- Het vastleggen van de ontwikkeling en evaluatie van projecten en producten om dit vervolgens toegankelijk te maken voor alle project-deelnemers. Op die manier verbetert de interne communicatie doordat iedereen kan lezen wat de verschillende partijen binnen het deelproject doen en kan bij doorontwikkeling geleerd worden van de kennis die al eerder is opgedaan in het project.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Donkerte van de Wadden

Bronnen

Brenninkmeijer, A. (2020, 2 september). *Duisternis*. <https://basismonitoringwadden.waddenzee.nl/werkwijze/analysedocumenten/duisternis/>

Donkerte van de Wadden. (2021, 28 juni). MNH. <https://www.mnh.nl/project/donkerte-van-het-waddengebied/>

Flora en fauna. (z.d.-b). Visit Wadden. <https://www.visitwadden.nl/nl/programma-donkerte-van-de-wadden/flora-en-fauna>

Natuur en Milieufederatie Noord-Holland. (2021, 16 september). *Donkerte van de Wadden programma*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Blyp98eUzTl>

Natuur en Milieufederatie Noord-Holland, Friese Milieu Federatie, Natuur en Milieufederatie Groningen, University of Groningen, Staatsbosbeheer, & Natuurmonumenten. (2020, 15 augustus). *De donkerte van het waddengebied: Programma voor beleving en versterking van de duisternis*. <https://www.mnh.nl/wp-content/uploads/sites/15/2020/08/programmapijan-donkerte-geen-begroting.pdf>

NHNEXT. (2021, 21 juni). *Donkerte van de Wadden* | NHNEXT. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=EjeXcjnPh6Q>

Poppen, M. (2021, 1 juli). *Donkerte van de Wadden*. Nationaal Park Lauwersmeer. <https://www.np-lauwersmeer.nl/donkerte-van-de-wadden/>

Rijksuniversiteit Groningen. (2020, 30 april). *1,5 miljoen euro voor 'De Donkerte van het Waddengebied'*. https://www.rug.nl/news/2020/04/1_5-miljoen-euro-voor-de-donkerte-van-het-waddengebied_

Waddenvereniging - Project Donkerte van het waddengebied. (z.d.). <https://waddenvereniging.nl/verschilmaken-wereldbelang-darksky/>

Foto 1 en 2: Peter Tulner via [zoom.nl](https://www.zoom.nl)

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Friese Merenproject

Friese Merenproject

“”

Economische effecten worden juist behaald door in te zetten op de natuurwaarde als unique selling point. En gezien de netwerkfunctie van water, moest dit complementair en integraal worden opgepakt.

Programmamanager
Friese Merenproject

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Friese Merenproject

2000

December:
Plan vastgesteld door Provinciale Staten van de provincie Fryslân

2001

Uitvoering project van start

2010

Verantwoording en evaluatie van 10 jaar Friese Merenproject

2011

Uitvoeringsprogramma 2011-2015

2010/2011

Vertraging door verslechterde financiële situatie bij gemeenten

2011 - 2015

Tweede fase

2013

Tussentijdse evaluatie

2015

20 september:
Afsluiting project

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

▶ **Friese Merenproject**

In het kort

In december 2000 is het Friese Merenproject gestart met als doel om het watersportgebied rondom de Friese meren en daarmee de provincie als watersportgebied aantrekkelijker te maken. De provincie wil met het project de werkgelegenheid en het toerisme bevorderen in de watersportbranche en de gehele Friese economie stimuleren. Het Friese Merenproject is op 31 december 2015 afgelopen.

Voor het Friese Merenproject is een Masterplan-formule bedacht om samen met gemeenten en ondernemers 10 watersportkernen en 7 toegangspoorten aantrekkelijker te maken. Voor alle 17 watersportplaatsen is een masterplan samen met de gemeente opgesteld. Hierbij worden de sterke en zwakke punten en initiatieven van bedrijven, inwoners en verenigingen in kaart gebracht. De uitdaging bij de projecten van het Friese Merenproject is om economie, ruimtelijke kwaliteit en duurzaamheid in balans te krijgen. De belangrijkste kenmerken van de plaats, zowel de historie als het landschap, worden meegenomen in het plan. Na de goedkeuring van het masterplan door gemeente en provincie is met de uitvoering begonnen.

Samenwerking / projectontwikkeling

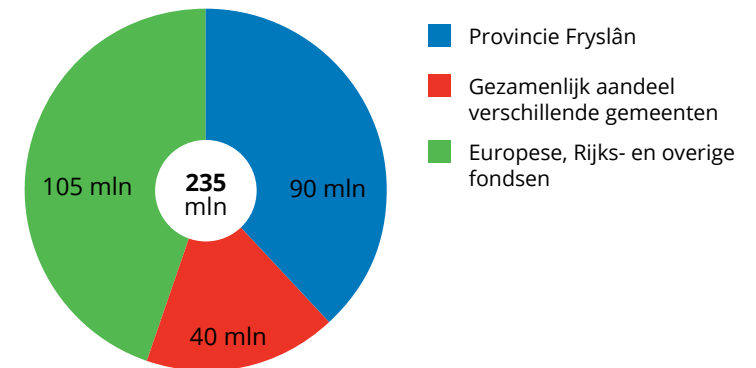
De provincie Fryslân was initiatiefnemer, voerde de regie en was eindverantwoordelijke van het Friese Merenproject. De uitvoering was een samenwerking tussen de provincie, gemeenten en partners: HISWA, recreatieondernemers en bewoners van de 17 watersportkernen, Watersportverbond, Stichting Fossielvrij Varen Fryslân, projectontwikkelaars, Toerisme Alliantie Fryslân, Merk Fryslân, Natuurmonumenten, Wetterskip Fryslân, Friese Milieu Federatie, Staatsbosbeheer, It Fryske Gea, RECRON, LTO Noord, Recreatieschap De Marrekrite, FUMO, Sportvisserij Fryslân, Weidevogelbeheerders.

De ontwikkeling van de vaargebieden in Duitsland hebben gediend als inspiratie voor het Friese Merenproject. Het zien van Duitse ontwikkelingen schudde de provincie wakker. De Europese LIFE projecten boden bouwstenen voor een natuurgerichte aanpak.

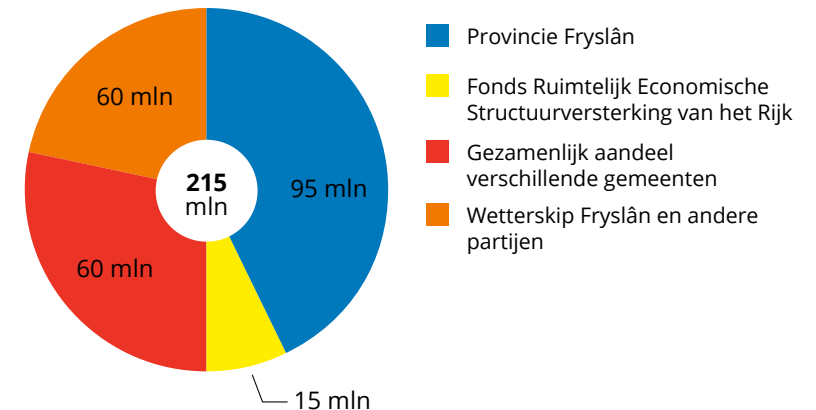
Financiering

De totaal begrote investering van Het Friese Merenproject was € 495 miljoen. Uiteindelijk is in totaal voor € 450 miljoen aan projecten gerealiseerd, waarvan € 235 miljoen in de eerste fase. Voor de tweede fase van Het Friese Merenproject was nog € 215 miljoen nodig. In de eerste fase kwam een groot deel van de investering uit Europese, Rijks- en overige fondsen.

Financiering fase 1

Financiering fase 2

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Friese Merenproject

Natuur- en (water)recreatiedoelen

De doelen van het Friese Merenproject:

- Werkgelegenheid in de watersportsector
- Bestedingsgroei in het gebied
- Groei in het watertoerisme

De eerste fase (2000-2010) van het Friese Merenproject bestond uit drie programmalijnen:

1. Vaarwegen
2. Oplossen van weg- en waterkruisingen
3. Verbetering van voorzieningen

In de tweede fase (2011-2015) werden geen nieuwe infrastructurele projecten gestart of nieuwe doelen gesteld. De tweede fase van het project kende drie andere programmalijnen:

1. Bestedingen aan de wal: investeren in de toegangspoorten en watersportkernen van het gebied voor meer watersporters in Friesland.
2. Grenzeloos varen: de kwaliteit verbeteren van de vaarroutes.
3. Mitigatie, ecologie en duurzaamheid: maatregelen voor natuur en milieu.

Opbrengst

Er is vooruitgang geboekt op de drie doelen die waren gesteld voor het Friese Merenproject: groei van werkgelegenheid in de watersportsector, groei in besteding in het gebied en groei in het watertoerisme. Door de economische crisis zijn niet alle vooraf gestelde gewenste percentages gehaald. Om de doelen te behalen is het Friese vaarwerk uitgebreid en zijn er veel inrichtingsmaatregelen ten behoeve van waterrecreatie genomen: onder andere het ophogen van bruggen, inrichten van 17 watersportkernen, baggeren van vaarten, aanleggen van aanlegsteigers en aquaducten, het plaatsen van laadpalen en vuilwaterstations, het ophogen van kades door het waterschap en het

aanleggen van natuurvriendelijke oevers. Ook zijn er maatregelen genomen voor het versterken van de natuur: er zijn natuurgebieden heringericht, vogelrustgebieden ontwikkeld, toegangen voor vissen en amfibieën naar achtergelegen kleine slootjes en wordt het baggermateriaal hergebruikt voor natuurdoeleinden.

Lessen uit de praktijk

- De waterrecreant trek je aan door het bieden van een mooi vaargebied. De natuur en groene openbare oevers bieden dat en de waterrecreant kan daarvan genieten zonder de natuur te verstoren. Door natuur in te zetten als unique selling point worden economische effecten behaald. Het is dus mogelijk om de investering in de natuur terug te verdienen en verantwoord op economisch vlak. Wanneer natuurwaarden niet voldoende worden beschermd, kunnen investeringen ook zo weer teniet worden gedaan.
- Natuur zat in het Friese Merenproject vooral in de toetsingsrol, niet in de ontwikkelrol. Een les die hieruit meegenomen kan worden is om vooraf onderzoek te laten doen door een bureau naar het effect van de opwaardering van vaarroutes op de natuur en in kaart laten brengen waar mitigatie of compensatie nodig is en hoe dit kan worden gerealiseerd.
- Op het gebied van samenwerking is het belangrijk om de verschillende belangen van diverse partijen samen te brengen en af te wegen. Vanaf het begin moet dit breed opgepakt worden, ondanks dat dat veel werk kost, scheelt het werk gaandeweg het proces. Bij het Friese Merenproject is veel samengewerkt met de diverse partners. De beroepsvaart en de havenbedrijven zijn ook medegebruikers van het vaargebied en onderdeel van het vaar netwerk, maar deze partijen zijn niet betrokken als partner in het project en dat is een gemiste kans gezien hun gebruik maar ook kennis van het gebied.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Friese Merenproject

- In de uitvoeringsfase kan het bewaken van de balans tussen tijd en geld druk leggen op de kwaliteit van projecten. De inzet van middelen zonder tijdspad (bijvoorbeeld subsidies) levert minder druk op bij de uitvoering en cofinanciering, hierdoor kan de focus liggen op goede integrale uitvoering.
- Bij nieuwe ontwikkelingen moeten aan de voorkant afspraken worden gemaakt over onderhoud en beheer. Dit moeten harde afspraken zijn over beheer, gebiedsinrichting en verantwoordelijkheden om te voorkomen dat het te vrijblijvend wordt. Daarbij betekent het maken van afspraken over onderhoud en beheer niet direct dat het achterliggende gedachtegoed en doelbereik behouden wordt. Dat vergt voortdurende aandacht.

Bronnen

Assen, S. van. (z.d.). *Ruimtelijke kwaliteit en duurzaamheid 17 Friese Waterfronten - Sandra van Assen stedenbouw*. <https://www.sandravanassenstedenbouw.nl/advies/135-regie-ruimtelijke-kwaliteit-17-master-plannen-waterfronten>

Projectbureau Friese Meren. (2013, 27 augustus). *Het Friese Meren-project: Tussentijdse evaluatie 2013*.

Sijtsma, F. J. (2007). *Het maatschappelijk belang van het Polderhoofdkanaal*. https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/2812993/WD_2007-3_Polderhoofdkanaal.pdf

Foto 1 en 2: Flickr Friese Merenproject

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Grensmaas

Grensmaas

“”

Het succes van project
Grensmaas is de samenwerking
van ons consortium met overheden,
Rijkswaterstaat, de provincie, het
waterschap, vijf Grensmaasgemeenten
en uiteraard de inwoners.

Kees van der Vreeken,
directeur Consortium
Grensmaas

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Grensmaas

Het RivierPark Maasvallei vormt een natuurlijk, grensoverschrijdend rivierlandschap waar bewoners en bezoekers tot rust komen. De ecologische hoofdweg die de rivier is, vormt het hart en de basis voor duurzame beleving. Kwaliteit, aandacht voor erfgoed en samenhang zorgen voor een landschap waar het goed is om te leven, te werken en te ontspannen.

Project organisatie Rivierpark Maasvallei

2008

Start project
Grensmaas

2017

Doelstelling
hoogwaterveilig-
heid gerealiseerd

Rivierpark
Maasvallei
samenwerking

2018

Natuurdoelstel-
ling gerealiseerd

2027

Geplande
afrondding project

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Grensmaas

In het kort

Grensmaas is een van de grootste rivierprojecten in Nederland, gericht op vergroten van de waterveiligheid rond de Maas in Zuid-Limburg. Het is begonnen als een plan in de jaren '80 en dit plan is in een stroomversnelling gekomen na de overstromingen in 1993 en 1995. De werkzaamheden zijn gestart in 2008 en omvatten een investering van € 700 miljoen in hoogwaterbescherming en natuurontwikkeling die moet worden terugverdiend door de winning van 54 miljoen ton zand en grind. In 2017 is de contractueel vastgelegde hoogwaterveiligheid gerealiseerd en in 2018 is de natuurdoelstelling van 1.000 hectare nieuwe natuur gerealiseerd. Dit heeft gezorgd voor een toeristische impuls en jaarlijks bezoeken een miljoen (water)recreanten het gebied. Het project loopt nog tot 2027.

Tijdens de processen rondom grindwinning, rivierverruiming en natuurontwikkeling in de regio, zoals project Grensmaas, is duidelijk geworden dat deze ontwikkeling mogelijkheden biedt voor de ontwikkeling van gecombineerde doelstellingen op het gebied van natuur, landschap, recreatie en cultuurhistorie. Het RivierPark Maasvallei is toen ontstaan als samenwerking tussen België en Nederland, om op streekniveau te kijken naar deze kansen en de verschillende doelen te combineren. Het RivierPark Maasvallei is een gebied van ongeveer 4500 hectare, gelegen in België en Nederland langs de Maas. Het gebied biedt een mix van landschappen, van uiterwaarden en grindplassen tot bossen en heidegebieden. Ook zijn er diverse (water) recreatiemogelijkheden gecreëerd.

Samenwerking / projectontwikkeling

Grensmaas

Het project Grensmaas kent een bijzondere contractvorm. De uitvoering gebeurt op basis van zelfrealisatie en de overheid is geen opdrachtgever maar partner. Het consortium voert het hele project voor eigen risico en rekening uit. Het consortium bestaat uit de volgende organisaties:

- Natuurmonumenten
- ARK Natuurontwikkeling
- Consortium Grensmaas BV (Samenwerking van Boskalis, K3Delta en Rasenberg)
- Waterschap Limburg
- Provincie Limburg

De projectgroep, bestaande uit vertegenwoordigers van de bovenstaande partijen, heeft een brede coalitievorming met geïdentificeerde stakeholders op gebied van veiligheid en natuurontwikkeling georganiseerd. Hierbij is waterrecreatie niet vertegenwoordigd door een belangenpartij.

De samenwerking tussen de projectgroep en de stakeholders in klankbordgroepen is gezien als zeer doeltreffend. Hierin is de voortgang van het project geanalyseerd en hebben de stakeholders inbreng bij de inrichting van de natuurgebieden. Dit zorgt voor draagvlak voor de ontwikkeling van de geïdentificeerde doelstellingen van de projectlocatie bij de betrokken stakeholders.

- Home
- Management Samenvatting
- 1 Inleiding
- 2 Aanpak
- 3 Projecten**
- 4 Lessen en aanbevelingen
- Bijlagen
- ▶ **Grensmaas**

De projectgroep van de Grensmaas heeft stakeholders geholpen bij het ontwikkelen van initiatieven in de doorontwikkelingsfase van het project. Door deze ondersteuning te bieden op het gebied van wet- en regelgeving en met behulp van hun kennis en netwerk, hebben deze projecten meer kans van slagen gehad en kunnen ze ontwikkelingen voor de projectlocatie realiseren.

Het niet identificeren van waterrecreatiepartijen als stakeholders tijdens project Grensmaas betekent dat de ontwikkeling van waterrecreatie niet is betrokken bij deze samenwerking en kansen gemist zijn om de onvermijdelijke ontwikkeling van waterrecreatie op de projectlocatie meer te sturen.

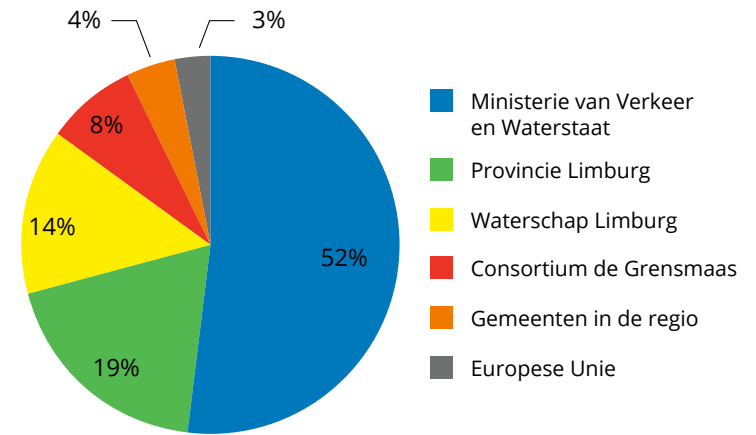
RivierPark Maasvallei

Het RivierPark Maasvallei bestaat uit een grensoverschrijdende samenwerking tussen 2 landen, 2 provincies, 11 gemeentes, 2 waterbeheerders, 4 natuurbeheerders, 3 toeristische organisaties, ondernemers en de Vlaamse organisatie Regionaal Landschap Kempen en Maasland als initiator. Zij werken samen aan de meerdere doelstellingen natuur, erfgoed, landbouw en toerisme. Deze samenwerking zorgt voor draagvlak voor de verschillende doelstellingen bij de stakeholders en in de regio.

Financiering

In 2008 is het project Grensmaas gestart met een investering van ongeveer € 700 miljoen in hoogwaterbescherming en natuurontwikkeling. Deze investering moet worden terugverdiend door de winning van 54 miljoen ton zand en grind. De exacte bedragen zijn tijdens de loop van het project veel veranderd, maar de verdeling van de belangrijkste financieringsbronnen voor het project is als volgt:

Financiering Grensmaas

Doorontwikkeling / vervolg

Vanuit de processen rond grindwinning, rivierversuiming en natuurontwikkeling is het plan voor het RivierPark Maasvallei ontstaan. Het project RivierPark Maasvallei streeft naar zo veel mogelijk aaneengesloten riviernatuur met grensoverschrijdende beheerafspraken. Dit alles zodat toerisme en recreatie zich hier duurzaam kan ontwikkelen en een hefboom zal zijn voor nog meer kwaliteit. Deze samenwerking toont dat ook in doorontwikkeling van projectlocaties ingespeeld kan worden op kansen voor het combineren van natuurontwikkelingsprojecten en waterrecreatie.

Natuur- en (water)recreatiedoelen

Grensmaas

De hoofddoelstellingen van het project Grensmaas zijn hoogwaterbescherming, natuurontwikkeling en grindwinning. Het uitgangspunt van het programma is het realiseren van natuur op voormalige grindwinningslocaties door een andere manier van grindwinning te hanteren. Hierdoor kan men natuurontwikkeling en grindwinning combineren.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Grensmaas

Project Grensmaas is uitgevoerd met de doelen veiligheid en natuurontwikkeling, echter er zijn door het project mogelijkheden voor de ontwikkeling van waterrecreatie ontstaan. Deze mogelijkheden eerder in het project herkennen, betekent dat bijkomende knelpunten en kansen begrepen en benut worden. Hier is de sportvisserij als voorbeeld te noemen, wanneer tijdens het projectontwerp voorzieningen voor sportvisserij zijn ontworpen op geschikte locaties dan wordt het ontstaan van knelpunten tussen natuurontwikkeling en sportvisserij op locaties voorkomen.

RivierPark Maasvallei

Het RivierPark Maasvallei heeft ingezet op meerdere doelstellingen, waaronder (water)recreatie. In de doorontwikkeling van de grotere projectregio wordt gestreefd naar zo veel mogelijk aaneengesloten riviernatuur met grensoverschrijdende beheerafspraken als basis voor duurzame (water)recreatie. De doelstellingen zijn geïdentificeerd om bij de ontwikkeling van iedere doelstelling de ontwikkeling van de overige doelstellingen te versterken.

De doelstellingen zijn:

- Natuurontwikkeling: Het bevorderen van de biodiversiteit, de kwaliteit van de landschappen en de verbetering van het leefgebied van planten- en diersoorten in het gebied.
- Cultuurhistorie: Het behouden en versterken van de cultuurhistorische waarden van het gebied, zoals historische gebouwen, forten, kerken, archeologische vindplaatsen en andere cultuurhistorische elementen.
- Recreatie: Het creëren van recreatieve mogelijkheden voor bewoners en bezoekers van het gebied, zoals wandelen, fietsen, varen, vissen en andere outdoor-activiteiten.
- Waterveiligheid: Het zorgen voor bescherming tegen overstromingen voor de inwoners van het gebied.

- Samenwerking: Het bevorderen van samenwerking tussen de verschillende belanghebbenden in het gebied, zoals gemeenten, provincies, natuur- en milieuorganisaties, recreatiesector en andere belanghebbenden.

Lessen uit de praktijk

- Bij het projectontwerp van project Grensmaas is de inventarisatie van stakeholders die betrokken zijn bij klankbordgroepen een belangrijk onderdeel geweest. Dit heeft gezorgd voor draagvlak bij de betrokken stakeholders voor het project.
- De projectgroep is stakeholders blijven assisteren bij het ontwikkelen van initiatieven in de doorontwikkelingsfase. Dit heeft ervoor gezorgd dat initiatieven voor ontwikkelingen op de projectlocatie meer kans van slagen hebben gehad.
- Hoewel project Grensmaas is uitgevoerd met doelen veiligheid en natuurontwikkeling, zijn door het project mogelijkheden voor waterrecreatie ontstaan. De ontwikkeling van waterrecreatie is geen onderdeel van het projectontwerp van Grensmaas geweest en hierdoor zijn knelpunten en kansen in de ontwikkeling van natuur, veiligheid en waterrecreatie in de regio niet tijdens het project herkend.
- Het project RivierPark Maasvallei heeft de focus gelegd op het ontwikkelen van de Maasvallei tot een aantrekkelijk gebied voor recreatie, natuurontwikkeling, landschapsontwikkeling en economische ontwikkeling. Dit toont dat ook in de doorontwikkelingsfase kansen gegrepen kunnen worden om meerdere doelstellingen voor het gebied te zetten, te integreren en realiseren.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

▶ **Grensmaas**

Bronnen

25 jaar ARK Grensmaas. (2017, 17 oktober). ARK Natuurontwikkeling. <https://www.ark.eu/over-ark/ark-organisatie/25-jaar-ark/25-jaar-ark-grensmaas>

Consortium Grensmaas. *Onderzoekers vragen inwoners naar band met Grensmaas*. (2021, 18 juni). <https://grensmaas.nl/onderzoekers-vragen-inwoners-naar-band-met-grensmaas/>

Consortium Grensmaas wint vertrouwen bevolking. (2016, 14 juni). Chapeau Magazine. <https://www.chapeaumagazine.com/business/consortium-grensmaas-wint-vertrouwen-bevolking/>

Grensmaas | Waterbouwers. (2021, 3 november). <https://www.waterbouwers.nl/nieuws/1953-grensmaas>

Projectbureau RivierPark Maasvallei. (2019, november). *Rivierpark Maasvallei: Evaluatie en toekomst*. https://www.rivierparkmaasvallei.eu/sites/default/files/evaluatie_en_toekomst_lay_out.pdf

Rebel. (2018, 27 februari). *Programma-evaluatie Zandmaas/Grensmaas: Eindevaluatie Groot Project*. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-836661.pdf>

Rijkswaterstaat Limburg. (2019, 29 mei). *Beheerplan Natura 2000 Grensmaas 2009-2015: Ontwerp-beheerplan*. https://purews.inbo.be/ws/portalfiles/portal/14293204/beheerplan_natura_2000_grensmaas2.pdf

Rijnsbergen, L. van. (z.d.). *De Maas als recreatierivier*. <https://edepot.wur.nl/211971>

Waterbeleving. (z.d.). RivierPark Maasvallei. <https://www.rivierparkmaasvallei.eu/nl/waterbeleving>

Water Challenges. (2022, 26 januari). *ClimateCafé Living Lab Grensmaas ~*. <https://waterchallenges.nl/challenges/climatecafe-living-lab-grensmaas/>

Foto 1: <https://www.rivierparkmaasvallei.eu/>

Foto 2: <https://www.freerangercanoes.com/nl/kanovaren-op-de-grensmaas/>

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

▶ **Groene Kruispunt Nuldernauw**

Groene Kruispunt Nuldernauw

“”

Hier zijn natuur en recreatie geen tegengestelde belangen, maar gaan ze hand in hand. De afwisseling maakt het gebied juist zo interessant voor bezoekers.

Kees Rutten,
directeur van Leisurelands

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Groene Kruispunt Nuldernauw

Het Groene Kruispunt is een project waar veel spelers bij betrokken zijn en dat verschillende doelen dient. De uitdaging om alle hoofdrolspelers op één lijn te krijgen is geslaagd en dat is een plus voor zowel de natuur als de inwoners en bezoekers.

Rita Braam, directeur Gastvrije Randmeren

2001

Integrale Inrichtingsplan Veluwerandmeren (IIVR) vastgesteld door 19 betrokken overheden in de Veluwe Randmeren

2021

30 juni 2021: Ondertekenen van overeenkomst voor de aanleg van het Groene Kruispunt door initiatiefnemers en samenwerkende natuurbeschermingsverenigingen

2022

7 oktober 2022: Start aanleg Groene Kruispunt Nuldernauw

2022

8 december 2022: Vogelkijkhut geplaatst en wilgenschermen gevlochten

2023

13 april 2023: Groene Kruispunt opgeleverd met onthulling informatiepaneel vogels

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Groene Kruispunt Nuldernauw

In het kort

Groene Kruispunt Nuldernauw stond als opgave in het Integrale Inrichtingsplan Veluwerandmeren (IIVR, 2001). Dit plan is door 19 overheden ontwikkeld en omvatte 36 projecten. Op 30 juni 2021 hebben initiatiefnemers en samenwerkende natuurbeschermingsverenigingen een overeenkomst ondertekend voor de aanleg van het Groene Kruispunt. Het gebied is gelegen tussen de rijksweg A28 en het Veluwerandmeer en wordt aan de noord- en zuidzijde begrensd door Strand Horst (Ermelo) en Strand Nulde (Putten). Het project heeft als doel om een meer natuurlijke inrichting van het gebied tussen Strand Horst en Strand Nulde en tussen de A28 en de dijk van Flevoland te creëren. Zowel in de breedte (Veluwe-Horsterwold) als in de lengte worden de Veluwerandmeren versterkt. Het Groene Kruispunt is ook onderdeel van de gebiedsontwikkeling 'Veluwe aan Zee' van Leisurelands. Het project draagt bij aan een goede balans tussen nieuwe bebouwing en natuurontwikkeling. Er komt een rustgebied voor watervogels, een onderwaterbos, een vogelkijkhut en een groot rietmoeras als uitbreiding op de leefgebieden voor de roerdomp en de grote karekiet.

De doelstellingen van het project Groene Kruispunt Nuldernauw zijn meer gericht op natuurontwikkeling in combinatie met landrecreatie en geeft in deze rapportage een goed beeld van de overeenkomsten tussen het betrekken van landrecreatie bij een natuurontwikkelingsproject en het betrekken van waterrecreatie bij een natuurontwikkelingsproject en belangenvertegenwoordigers daarvan.

Samenwerking / projectontwikkeling

De partijen die de overeenkomst voor het Groene Kruispunt Nuldernauw hebben getekend zijn de gemeenten Ermelo en Putten, grondeigenaar Leisurelands, Gastvrije Randmeren en de samenwerkende natuurbeschermingsverenigingen. De provincie Gelderland heeft het Groene Kruispunt opgenomen in het 'Gelders Natuur Netwerk'.

Het inrichtingsplan voor het Groene Kruispunt Nuldernauw is opgesteld door Bureau Waardenburg in samenwerking met verschillende partijen: gemeente Ermelo, gemeente Putten, Leisurelands, Vogelbeschermingswacht Noord-Veluwe, Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, afdeling Noordwest Veluwe, Stichting voor Natuur en Milieubescherming Putten. De planvorming en realisatie van het Groene Kruispunt wordt gecoördineerd door de gebiedscoöperatie Gastvrije Randmeren. De aannemer die verantwoordelijk is voor de aanleg is Smink Infra B.V en Bureau Maris is verantwoordelijk voor de directievoering. Het beheer dat nodig is om de ontwikkeling van de natuur te begeleiden na aanleg wordt verzorgd door de grondeigenaar Leisurelands samen met de gemeenten Putten en Ermelo. Daarnaast handhaaft de gemeente Ermelo ook de rust in het vogelgebied op het water.

Financiering

De aanleg van het Groene Kruispunt wordt gefinancierd door Gastvrije Randmeren en Leisurelands. Voor de vogelkijkhut en de inrichting van het rietmoeras is financieel bijgedragen door de provincie Gelderland. Het aanbrengen van vraatrasten om schade door ganzen te voorkomen en zodat het waterriet kan uitbreiden is verzorgd door Rijkswaterstaat Midden-Nederland.

Natuur- en (water)recreatiedoelen

Het Groene Kruispunt is in het Integrale Inrichtingsplan Veluwerandmeren opgenomen als compensatie van de ontwikkeling van recreatieve functies langs de randmeren. Met het inrichtingsplan beoogden de overheden een goede balans tussen natuur en recreatie. Strand Horst is de plek voor recreatie en toerisme op en aan het strand en in het gebied van het Groene Kruispunt is ruimte voor natuurontwikkeling en rust op het water.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

▶ **Groene Kruispunt Nuldernaauw**

Door alle partijen is intensief samengewerkt aan de invulling van het Groene Kruispunt. Vanuit deze samenwerking ligt er nu een prachtig plan waarvoor breed draagvlak is en waar we mee aan de slag kunnen.

Leo van der Velden, wethouder gemeente Ermelo

Het doel van het Groene Kruispunt Nuldernaauw is om een soortenrijk leefgebied te creëren. Ook wordt met de aanleg gestreefd naar het tegengaan van verdere achteruitgang van de biodiversiteit. De ontwikkeling van het kruispunt draagt ook bij aan de doelen uit het Natura2000 beheerplan Veluwerandmeren, de Kaderrichtlijn Water en het bestemmingsplan Strand Horst.

Het Groene Kruispunt zal een natuurlijkere inrichting bieden voor de Grote Karekiet, Roerdomp, ringslang, otter en snoek. Daarnaast vormt het kruispunt de verbinding voor de natuur in het Flevolandse Hosterwold en de Putterpunter en tussen het natuurgebied bij Harderwijk en Arnhemheer. Met de aanleg van het natuurgebied wordt het uitzicht gevarieerder en daarmee een interessanter gebied voor recreanten. Voor natuurliefhebbers is een vogelkijkhut op de bestaande landtong geplaatst die uitzicht biedt op het moerasgebied en het water.

Lessen uit de praktijk

- Het kustgebied tussen Strand Horst en Nulde was een eentonig gebied. Door de aanleg van de natuurzone op het grondgebied van Leisurelands wordt een fraaie invulling gegeven aan dit gebied. De ontwikkelingen zorgen voor een impuls voor het dierenleven en de natuur en tegelijkertijd brengt het belevingswaarde voor de recreant. Aan de rand is een vogelkijkhut geplaatst en de toegang tot de hut zorgt voor de natuurbescherming omdat de recreant de vogelkijkhut als doel heeft. Om het natuurgebied staat geen hek, maar dat zal verder dichtgroeien waardoor recreanten geen toegang hebben.
- Het hebben van een doel voor recreanten en het navigeren van de recreant door begroeiing zijn manieren om natuur en recreatie samen te laten gaan.

- Voor het rietmoeras wordt er bijna 50.000 vierkante meter zand afgegraven. Dat zijn ongeveer 1750 vrachtwagens. Dit zand wordt gebruikt om in Harderwijk wegen in een deel van de wijk Drielanden op te hogen. CO2-uitstoot wordt op die manier beperkt door transportafstanden kort te houden. De gemeente Harderwijk, Leisurelands en Gastvrije Randmeren hebben hier al in een vroeg stadium afspraken over gemaakt. Het opzoeken van dergelijke kansen is waardevol voor beide partijen.
- De natuur die ontwikkeld is bij het Groene Kruispunt is door de initiatiefnemers aangemeld voor het Gelders Natuurnetwerk. Daarmee krijgt het gebied een betere status en meer beheergelden.
- Om ervoor te zorgen dat het Groene Kruispunt zo goed mogelijk aan zou sluiten bij de omgeving is door de Gebiedscoöperatie Gastvrije Randmeren en de gemeenten intensief samengewerkt met Rijkswaterstaat, provincie Gelderland, Waterschap Vallei en Veluwe en de lokale natuur- en vogelbelangenorganisaties. De samenwerking heeft een inrichtingsplan opgeleverd waarvoor breed draagvlak is en met het ondertekenen van de overeenkomst zijn afspraken over de concrete inrichting en het beheer en onderhoud formeel vastgelegd.
- Groene Kruispunt Nuldernaauw geeft een goed beeld van de overeenkomsten voor een natuurontwikkelingsproject tussen het betrekken van landrecreatie of waterrecreatie en belangenvertegenwoordigers. Deze overeenkomsten tonen dat voor projectorganisaties het betrekken van waterrecreatie goed past in de overweging van landrecreatie toevoegen aan een natuurontwikkelingsproject.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Groene Kruispunt Nuldernauw

Bronnen

Groene Kruispunt Nuldernauw. (z.d.). Gastvrije Randmeren. <https://gastvrijerandmeren.mett.nl/Projecten/Onze+projecten/projectpagina+groene+kruispunt+nuldernauw/default.aspx>

Gemeente Ermelo, Leisurelands, Gastvrije Randmeren, & Gemeente Putten. (2021, 21 juni). *Persbericht: Handen op elkaar voor "Groene Kruispunt" Strand Horst en strand Nulde.*

Plan 'Groene Kruispunt' is rond. (z.d.). Gastvrije Randmeren. <https://www.gastvrijerandmeren.nl/Randmeren/Nieuws+Randmeren/1751867.aspx>

Strand Horst: Toelichting. (z.d.). https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.0233.BPstrandhorst-0302/t_NL.IMRO.0233.BPstrandhorst-0302.html

Toelichting bij Visiekaart Strand Horst. (2013). https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.0233.BPstrandhorst-0402/t_NL.IMRO.0233.BP-strandhorst-0402.html

Volmondig 'ja' tegen de aanleg van het Groene Kruispunt /Putten. (2021, 30 juni). Ermelo Nieuws. <https://ermelo.nieuws.nl/nieuws/20210630/volmondig-ja-tegen-de-aanleg-van-het-groene-kruispunt-ermelo-putten/>

Update 3 - Start aanleg Groene Kruispunt. (2022, 23 september). Leisurelands. <https://www.leisurelands.nl/nl/veluwe-aan-zee/update-3-start-aanleg-groene-kruispunt>

Foto 1: [leisurelands.nl](https://www.leisurelands.nl)

Foto 2: Gouwenaar

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Herinrichting Eendragtspolder

Herinrichting Eendragtspolder

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Herinrichting Eendragtpolder

1996

Eerste plannen herinrichting Eendragtpolder

2006

Samenwerkende partners tekenen realisatieovereenkomst

2008

Realisatieovereenkomst tussen de gemeente Rotterdam en het Recreatieschap Rottmeren voor de aanleg van de roeibaan

2010

Eerste schop in de grond

2012

Eind 2012: Oplevering Eendragtpolder

2013

April 2013: Officiële opening

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Herinrichting Eendragtspolder

In het kort

De Eendragtspolder ligt ten noorden van Rotterdam tussen de Rotterdamse wijk Nesseland, het dorp Zevenhuizen, de Rotte en de Rottemeren. Ruim 300 hectare voormalig landbouwgebied in de polder is heringericht voor waterberging, recreatie en (top)sport. Bij overstroming van de Rotte en de Rottemeren kan het gebied 4 miljoen kubieke meter water opvangen. De Eendragtspolder bestaat uit waternatuur in de vorm van een plasgebied en een plas-drasgebied. Een gebied van ongeveer 150 hectare parallel aan de Rotte is aangelegd als plasgebied. Hier ligt de internationale Willem Alexander Baan die voldoet aan de eisen voor internationale wedstrijden met bijbehorende faciliteiten. Door de ligging en faciliteiten is de roeibaan en omgeving ook geschikt voor andere sporten, zoals kanoën, fietsen, lopen, triatlon, skeeleren en bij vorst schaatsen. Daarnaast is er een plas-drasgebied van ongeveer 150 hectare met sloten, smalle vaarten en fiets- en wandelpaden. Tussen beide gebieden in ligt een terrein van ongeveer 20 hectare met aanvullende recreatieve voorzieningen. Zowel het finisheiland van de roeibaan als het gebied voor recreatieve voorzieningen is zo hoog aangelegd dat het altijd droog blijft staan, ook als de rest van het gebied binnen de dijken onderloopt bij het bergen van water. De roeibaan is een ontmoetingsplek voor sporters, een trainingscentrum voor talenten en heeft belangrijke functie voor regionale en (inter)nationale roeiwedstrijden.

Samenwerking / projectontwikkeling

In 1996 zijn de eerste plannen gemaakt voor de herinrichting van de Eendragtspolder. In 2006 hebben de samenwerkende overheden een realisatieovereenkomst getekend voor de herinrichting van de Eendragtspolder. Omwonenden konden in een klankbordgroep en een bewonersgroep meepraten over de plannen. In 2008 hebben de gemeente Rotterdam en het Recreatieschap Rottemeren een realisatieovereenkomst getekend voor de aanleg van de roeibaan. Daarna zijn de ontwerpen verder uitgewerkt en is de uitvoering voorbereid. In 2010 is de uitvoering gestart. Eind 2012 is de Eendragtspolder opgeleverd.

De roeibaan is officieel geopend in april 2013. In 2016 heeft het WK roeien plaatsgevonden op de roeibaan.

Samenwerkende partijen

- Provincie Zuid-Holland
- Gemeente Zuidplas
- Gemeente Rotterdam
- Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard
- Recreatieschap Rottemeren
- De Stichting Willem-Alexander Baan
- De baan is ontworpen in nauw overleg met de internationale roeibond FISA en met de Nederlandse roeibond KNRB.

De aanleg van een recreatiegebied in de Eendragtspolder is in overleg met de omwonenden tot stand gekomen.

Financiering

De financiering voor de herinrichting van de Eendragtspolder komt onder andere van het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO). Dit fonds ondersteunt projecten in de Europese Unie die bijdragen aan de ontwikkeling van het platteland en de leefbaarheid in plattelandsgebieden.

De recreatieve fiets- en wandelstructuur Eendragtspolder wordt mede mogelijk gemaakt met steun van de Europese Unie. De roeibaan is gefinancierd door de gemeente Rotterdam. De roeibaan is gerealiseerd met steun van het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (Kansen voor West) van de Europese Commissie.

Doorontwikkeling / vervolg

Het gebied ontwikkelt zich verder als natuur, recreatie en buitensport gebied. De roeibaan in Zevenhuizen (ten noorden van Rotterdam-Nesseland) is sinds voorjaar 2021 ook de trainingsplek voor topsporters op het Olympische onderdeel kano sprint. Hiervoor hebben Rotterdam Topsport, Sportbedrijf Rotterdam en het Watersportverbond een akkoord ondertekend.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Herinrichting Eendragtspolder

Natuur- en (water)recreatiedoelen

De herinrichting van de Eendragtspolder had de volgende doelen:

- Waterberging: Het gebied is aangelegd om te dienen als een buffer tegen overstromingen van de Rotte en Rottemeren.
- Recreatie: Het gebied is bedoeld om te dienen als een plek voor recreatie, waaronder roeien, kanoën, fietsen, lopen, triatlon, skeeleren en schaatsen.
- Toerisme: De aanwezigheid van de internationale roeibaan en andere sportfaciliteiten is bedoeld om het gebied aantrekkelijk te maken voor toerisme en wedstrijden.
- Biodiversiteit: Het gebied is aangelegd om bij te dragen aan de biodiversiteit en ecologische waarde van de omgeving door de aanwezigheid van water en een diversiteit aan planten en bomen.
- Sport: De aanleg van de roeibaan welke voldoet aan internationale eisen geeft deze sport een extra impuls en de baan en directe omgeving zijn ook bruikbaar voor andere sporten.

Opbrengst

Het gebied is een voorbeeldproject voor het combineren van klimaat, recreatie en natuurdoelen.

Veel Rotterdammers en inwoners uit de omgeving recreëren en sporten in het gebied. Door de aanwezigheid van water en een diversiteit aan planten en bomen zijn er veel verschillende soorten vogels te zien in het gebied.

De Eendragtspolder is altijd een landbouwgebied geweest. In het verleden is mest gebruikt, waarvan nu nog resten (fosfaten) in de bodem zitten. Fosfaat kan het water door algengroei vertroebelen. Om dat te voorkomen zijn extra maatregelen nodig. Langs de oevers van de sloten en andere waterlopen is riet geplant, dat zuivert het water. De bodem van de roeibaan heeft een dikke laag zand die zorgt dat fosfaten uit de bodem niet kunnen weglekken. Het zand gaat zo vertroebeling van het water tegen. Daarnaast is in het plasgebied een natuurlijke defosfateringsinstallatie aangelegd.

Lessen uit de praktijk

- De herontwikkeling van de Eendragtspolder laat zien dat het mogelijk om waterbeheer/klimaatadaptatie, recreatie en (top)sportdoelstellingen te verenigen zodat alle drie de doelstellingen op een goede manier worden gerealiseerd. Van belang hierbij is dat deze doelstellingen gezamenlijk zijn meegenomen en partijen steeds hebben gezocht naar oplossingen die tegenstrijdigheden overbruggen.
- Door gezamenlijk en vanaf de start de verschillende doelen en belangen te bepalen is het mogelijk om in het ontwerp inrichtingsoplossingen mee te nemen.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

► **Herinrichting Eendragtspolder**

Bronnen

BODG ruimtelijk advies. (2010, 23 december). *Wijzigingsplan Roeibaan Eendragtspolder*. https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.1892.Wproeibaan-Va01/t_NL.IMRO.1892.Wproeibaan-Va01.pdf

Gebiedsontwikkeling.nu. (z.d.). Internationale roeibaan zorgt voor eendracht bij wateropgave. <https://www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/internationale-roeibaan-zorgt-voor-eendracht-bij-wateropgave/>

Hoogheemraadschap van Schieland en Krimpenerwaard & Eendragtspolder. (2012, januari). *Bemalingsgebied Rotteboezem Waterberging Eendragtspolder*. <https://edepot.wur.nl/356487>

MVO Groep. (z.d.). *Gedaanteverwisseling in de Eendragtspolder*. https://www.mvogroep.nl/admin_assets/projects/projects_files/public/auto-graaf_artikelen/Autograaf_42_Herinrichting%20Eendragtspolder.pdf

Recreatief landschapspark Rottemeren Ontwikkelplan: Analyse. (2019, 18 december). <https://docplayer.nl/171197117-Recreatief-landschapspark-rottemeren-ontwikkelplan-analyse-18-december-2019.html>

Willem-Alexander Baan. (z.d.). *Sportbedrijf Rotterdam*. <https://www.sportbedrijfrotterdam.nl/willem-alexanderbaan>

Foto1: foto Service Nederland

Foto 2: Wilrooij

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Marker Wadden

Marker Wadden

“”

De natuur heeft veel baat bij een beetje liefde van de mensen. Vandaar dat we hebben gezegd: Mensen zijn welkom op de Marker Wadden, dit helpt om de natuur beter te beschermen.

Roel Posthoorn,
Programmadirecteur
Marker Wadden

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

▶ **Marker Wadden**

Innovatie, vertrekkend vanuit ambities, focus op maximale doelrealisatie, ondernemende mindset, risico's beheersen, voortvarendheid als succesfactor en beste team approach.

Projectfilosofie projectorganisatie Marker Wadden, 2014

In het kort

De Marker Wadden is een natuurgebied in ontwikkeling in het Markermeer. Het bestaat uit verschillende eilanden die ruimte bieden aan natuur en recreatie. Het hoofdeiland is toegankelijk voor natuurliefhebbers en biedt een kleine nederzetting met haven, ligplaatsen en kleinschalige accommodatie. De overige eilanden zijn bedoeld voor de natuur en bieden een rustig broed- en foerageergebied voor vogels. Het ondiepe water tussen de eilanden en de moerassen binnen de eilanden bieden een opgroei gebied voor vis.

Samenwerking / projectontwikkeling

Het plan Marker Wadden is in 2012 door Natuurmonumenten geïnitieerd met een bijdrage van € 15 miljoen van de Nationale Postcode Loterij. Vanaf 2014 heeft Natuurmonumenten bestuurlijke steun gekregen en is er een samenwerkingsovereenkomst opgesteld met de toenmalige ministeries EZ en IenM (nu LNV en IenW), Rijkswaterstaat (RWS) en de provincie Flevoland. Later zijn ook de provincie Noord-Holland en gemeente Lelystad aangehaakt. Er is een projectteam geformeerd met RWS en Natuurmonumenten. Het Nationaal Groenfonds heeft zorg gedragen voor de financiële structuur. De aanbesteding is gewonnen door een bouwconsortium getrokken door Boskalis. In 2016 is er gestart met de aanleg van de eerste eilanden die eind 2020 zijn afgerond. Daarna is besloten tot aanleg van twee extra eilanden.

2012

plan initiatie vanuit Natuurmonumenten

2016

Start van aanleg en contouren eerste eiland en havenkom

2017

Contouren eilanden 2, 3 4 en 5

2018

Aanleg wandelpaden, strand en vogelkijkhutten. Open voor publiek

2019

Start bouw nederzetting

2020

Opening nederzetting en afronding vijf eilanden

2021

Oplevering eerste vijf eilanden. Start bouw eilanden 6 en 7

2022

Contouren nieuwe eilanden gereed

2023

Afronding en oplevering eiland 6 en 7

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Marker Wadden

De samenwerking tussen Natuurmonumenten en Rijkswaterstaat wordt gezien als een nieuwe en succesvolle vorm van publiek-private samenwerking. Het is vernieuwend dat het initiatief voor zo'n groot bouwkundig project is genomen door een natuurorganisatie. Bij de samenwerking heeft het een meerwaarde dat beide organisaties zo verschillen en dat de taken zijn verdeeld op basis van kernkwaliteiten. Om een project als Marker Wadden te kunnen realiseren is het belangrijk geweest om met een centrale projectgroep te werken, waarbij samenwerken centraal staat. Daarnaast is er aandacht geweest voor regelmatige terugkoppeling naar eigen organisatie, zodat geleerde lessen meegenomen worden naar toekomstige projecten.

Uit eerdere onderzoeken is tevens naar voren gekomen dat er verschillende sleutelfiguren actief zijn geweest bij Marker Wadden. De projectdirecteur en de assetmanager van Natuurmonumenten zijn het strategische duo vanuit Natuurmonumenten geweest. Later is hier de assetmanager van Rijkswaterstaat bijgekomen. Het trio is vooral heel sterk geweest in het leggen van verbindingen tussen verschillende overheden en met name ook binnen RWS zelf. Een belangrijke rol daarin is het continu kiezen van het juiste frame, zoals natuur of een meer sociaaleconomisch frame als recreatie of impuls voor de omgevingskwaliteit. De projectgroep heeft daarnaast gebruik gemaakt van kennis van waterrecreatiepartijen over beste invulling van recreatie in het gebied. Kennis betreffende waterrecreatie faciliteiten is opgevraagd en vertaald in het project. Zo is bijvoorbeeld het ontwerp van de haven op de Marker Wadden aangepast na consultatie met waterrecreatie partijen.

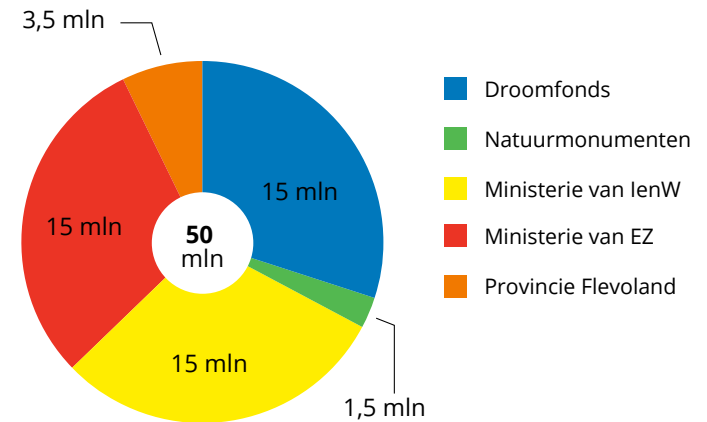
Daarnaast is er tijdens de planperiode en de aanleg samengewerkt met watersportverenigingen en andere belanghebbenden om ervoor te zorgen dat het vaargebied niet aangetast zou worden.

Financiering

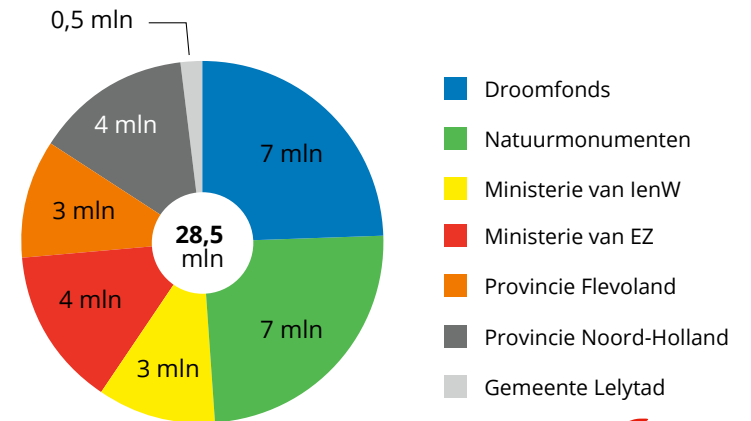
De kosten van de aanleg van de Marker Wadden zijn tot op heden € 78,5 miljoen. Aanleg van het hoofdeiland heeft € 50 miljoen gekost

en dit bedrag is in de periode 2012-2014 bijeengebracht door bijdragen vanuit verschillende private en publieke organisaties. Het budget is via een bancaire rekening-courant systeem beheerd, waarbij alle betrokkenen inzicht hebben gehad in hoe het budget werd benut. Vervolgens zijn in 2016-2018 via bijdragen vanuit verschillende organisaties de overige € 28,5 miljoen bijeengebracht.

Financiering van de Marker Wadden 2012 - 2014

Financiering van de Marker Wadden 2016 - 2018

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

▶ **Marker Wadden**

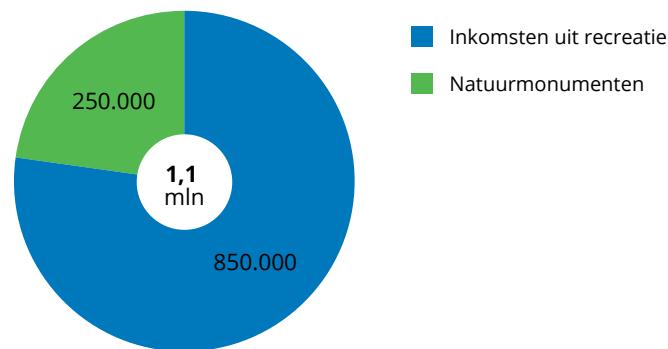
Doorontwikkeling / vervolg

Een verdere uitbreiding is onderdeel van de PAGW en de Ontwikkelvisie van Nationaal Park Nieuw Land. Het beheer van de eilanden is in handen van Natuurmonumenten. Een eventueel latere, verdere uitbouw van de archipel wordt ingeschat nog € 225 miljoen te gaan kosten.

Het model voor de doorontwikkeling van de Marker Wadden is sterk gericht op betrokkenheid van de samenleving, door het gebruik van veel vrijwilligers. Er zijn verschillende rollen, zoals eilandwachter, havenmeester, excursieleiders en mensen die het strand schoonhouden. Zo worden veel mensen uitgenodigd om betrokken te zijn bij de verantwoordelijkheid om Marker Wadden een mooie plek te houden. Dit creëert een andere energie dan wanneer het project alleen door professionals wordt gebouwd.

De dekking van de kosten van het beheer van de Marker Wadden van € 1,1 miljoen per jaar wordt grotendeels gedragen door inkomsten uit de recreatieve voorzieningen op het eiland. Hieronder vallen 4 accommodaties, de veerdienst en de kleinschalige horeca op het eiland. De overige kosten worden gedragen door beheerder Natuurmonumenten.

Dekking kosten beheer Marker Wadden

Natuur- & (water)recreatiedoelen

De volgende 4 doelen zijn vastgesteld bij initiatie van het project de Marker Wadden:

1. Creëren van een natuurlijke habitat voor vogels en een voedselrijk moerasgebied met bescherming tegen de elementen en veilig toegankelijk voor recreatief gebruik.
2. Verbetering van het watersysteem door het creëren van nieuwe eilanden en moerasgebieden, waardoor een gezonde leefomgeving ontstaat voor vissen, vogels en andere dieren.
3. Genereren van kennis en inzichten die kunnen worden gebruikt in volgende projectfasen en soortgelijke projecten, met als doel het bevorderen van duurzaamheid en biodiversiteit.
4. Minimaliseren van de kosten voor onderhoud in de toekomst door het gebruik van duurzame materialen en het creëren van een robuuste en zelfregulerende natuurlijke omgeving.

De Marker Wadden zijn aangelegd door het gebruik van zand, slib en klei uit het meer. Hiermee is het teveel aan slib verminderd. De eilanden hebben groene beplanting, wat een goede leefomgeving is voor dieren en rietoevers, waar jonge visjes kunnen groeien. Op deze manier wordt zowel de natuur- als de waterkwaliteit verbeterd. Voor de verbinding met omwonenden zijn op één van de eilanden wandelpaden, een bezoekerscentrum, een kleine haven, recreatie accommodatie en een strandje aangelegd. Door in te zetten op meerdere doelen tijdens het project Marker Wadden is gemakkelijker aangesloten bij verschillende lopende beleidsprocessen en daardoor is ook makkelijker steun in de vorm van middelen en mensen van verschillende overheden verkregen.

-
- Management Samenvatting
- 1 Inleiding
- 2 Aanpak
- 3 Projecten**
- 4 Lessen en aanbevelingen
- Bijlagen
- ▶ **Marker Wadden**

Recreatiefaciliteiten op haveneiland

 Natuurhaven 60 particuliere boten en 3 charters	 12 km wandelpad met routes tussen de 2,5 km en 7 km	 Aparte loswal voor veerboot
 Uitkijktoren van 12 meter hoog	 3 vogelkijkhutten	 4 eilandhuisjes voor verhuur
 Veldstation groepsaccommodatie voor onderzoekers	 Eilandpaviljoen met informatiepunt en kleinschalige horeca	 700m recreatiestrand

Nieuwe natuur

- Duizenden vogels zijn al op Marker Wadden afgekomen, om te broeden of om eten te zoeken en uit te rusten. In totaal zijn er 140 verschillende soorten vogels gezien.
- Ook zijn er al 190 soorten insecten geteld, waaronder vlinders, libellen, muggen en vele kevers.
- Langs de oevers van de eilanden zijn 19 vissoorten waargenomen.
- De onderzoekers zijn ook enthousiast over het aantal verschillende (water)planten, namelijk 170 soorten.
- Natuurmonumenten gaat de eilandengroep beheren.

Marker Wadden in cijfers	1.300 ha nieuwe natuur, onder en boven water	42 miljoen kuub zand, klei, veen en slib gebruikt voor de aanleg
	20 miljoen kuub invang van slib verwacht over 15 jaar	

Opbrengst

Een interventie in het Markermeer is gezien als nodig en betrokken partijen zijn een lange periode op zoek geweest naar een oplossing. Natuurmonumenten is als eerste met het idee van de Marker Wadden gekomen en met deze interventie is ingespeeld op vier zaken: de gebrekkige natuurkwaliteit, de gebrekkige waterkwaliteit, de verbinding tussen mens en natuur en ruimte voor (technische) innovatie.

In het project Marker Wadden is door vele partijen samengewerkt om een nieuwe eilandengroep te realiseren. Al die partijen zetten zich in om de kwaliteit van het Markermeer te verbeteren met eilanden waar mensen en natuur de ruimte krijgen. Voor de directe omgevingspartijen van de Marker Wadden is het project niet als een verrassing gekomen. Als resultaat van de samenwerking tussen verschillende omgevingspartijen rondom het Markermeer en IJmeer van 2006 tot 2009 is namelijk het idee ontstaan voor een oermoeras in het Markermeer om de ecologische kwaliteit van het meer te verbeteren. Het idee van een

oermoeras is ook opgenomen in het beleidsdocument Toekomstbeeld Markermeer-IJmeer. Toen Natuurmonumenten met het idee is gekomen om de Marker Wadden te realiseren, is het voor de individuele omgevingspartijen goed voorspelbaar geweest dat de andere omgevingspartijen zich ook achter de Marker Wadden zouden scharen.

Het idee van Natuurmonumenten om de Marker Wadden te realiseren sloot namelijk naadloos aan op het idee voor een oermoeras van de omgevingspartijen. Daarmee is er een gezamenlijke basis geweest tussen Natuurmonumenten en Rijkswaterstaat als opdrachtgever en de 40 omgevingspartijen als betrokkenen partijen die heeft gezorgd voor stabiliteit in de relatie. De afgestemde verwachtingen, de grote mate van voorspelbaarheid en de stabiliteit hebben gezorgd dat er veel vertrouwen is geweest bij de omgevingspartijen in de initiatiefase.

De opbouw van het project Marker Wadden is daarnaast gebaseerd op ervaringen opgedaan uit projecten als eiland Tiengemeten en Natuureiland Noordwaard in de Biesbosch, onder ander over de samenwerking en combinatie van meerdere doelstellingen op gebied van natuur en waterrecreatie.

Lessen uit de praktijk

- Het ontstaan van de Marker Wadden toont dat bij een natuurontwikkelingsproject de samenwerking tussen de betrokken partijen van groot belang is voor realisatie van innovatieve natuurontwikkeling. Vanaf het eerste idee is door projectaanjager de focus gelegd op samenwerkingsrelaties waarbij een klein toegewijd projectteam de uitvoering van het project op zich heeft genomen, de taken verdeeld zijn op basis van kernkwaliteiten en vanaf een vaste, gezamenlijke projectlocatie daaraan samen heeft gewerkt. Daarnaast is via laagdrempelige contactmomenten het vertrouwen opgebouwd met andere stakeholders.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

▶ **Marker Wadden**

- Het project Marker Wadden sloot goed aan bij eerdere ideeën voor het gebied voortgekomen uit samenwerking van verschillende omgevingspartijen, hierdoor waren verwachtingen bij omgevingspartijen al afgestemd en dit leidde tot een gezamenlijke basis en vertrouwen tussen projectorganisatie en omgevingspartijen.
- Het project heeft gebruik gemaakt van innovatieve stapsgewijze financiering, waarbij alle financieel betrokken partijen inzicht hebben gehad in kosten en uitgaven tijdens de ontwikkeling. Daarnaast is duidelijk gecommuniceerd over de verdeling van economische opbrengsten en natuurbescherming, wat heeft gezorgd voor draagvlak bij de partners en andere belanghebbende partijen.
- Tijdens planontwikkeling, uitvoer en beheer van de locatie is duidelijk gecommuniceerd met en geluisterd naar waterrecreatiepartijen over de beste invulling van recreatie in het gebied. Kennis betreffende waterrecreatie faciliteiten is opgehaald en vertaald in het project.
- Het project Marker Wadden heeft het '4 Returns Framework' gebruikt als één van de instrumenten voor het uitwerken van het project de Marker Wadden. Het gebruik van dit framework als instrument heeft geleid tot duidelijke zonering in het ruimtelijke ontwerp van de projectlocatie. Deze zonering heeft een duidelijk overzicht gegeven van de ruimte specifiek voor natuurontwikkeling, de ruimte voor (water)recreatie en ruimte waar deze beide doelen samenkomen. Vervolgens blijkt uit ecologische monitoring dat ontwikkeling van natuur met gebruik van deze zonering volgens verwachting verloopt.
- Op de projectlocatie wordt gebruik gemaakt van governance van de mate van recreatie door onder andere inzet van stewards en vrijwilligers op locatie.

Bronnen

Berg, N. van den. (2019, 27 augustus). *Handelen in onzekerheid: Een casestudie naar adaptief co-management binnen de Marker Wadden*. <https://thesis.eur.nl/pub/51011/Berg-Niels-van-den.pdf>

Ijff, S. (2021). *Marker Wadden - innovatie in de praktijk*. <https://waterinfo-extra.rws.nl/publish/pages/187929/marker-wadden-innovatie-in-de-praktijk-pag-24-27-otar-3-2021.pdf>

Ijff, S., Ellen, G.-J., Veraart, J., & Riel, M. van. (2017). *Leren van Marker Wadden: Over het speelveld en governance opgaven*. <https://edepot.wur.nl/515274>

Ijff, S., Willems, J., & Berg, N. van den. (2020, juni). *Een uniek project, een unieke samenwerking. De governance van Marker Wadden ontleed: Rapportage MEP Adaptieve Governance Marker Wadden*. https://waterinfo-extra.rws.nl/publish/pages/187929/kima_2020_een_uniek_project_een_unieke_samenwerking_de_governance_van_de_marker_wadden_ontleed.pdf

Hüsken, L. (2021, 17 mei). *Marker Wadden: uitbreiding van de eilanden: Financierings- en inkoopstrategie voor de verbetering van ecologie en waterkwaliteit*. https://waterinfo-extra.rws.nl/publish/pages/187929/11206217-011-zws-0003_v0-1-marker-wadden-uitbreiding-van-de-eilanden.pdf

Kennis- en Innovatieprogramma Marker Wadden. (z.d.). Waterinfo Extra. <https://waterinfo-extra.rws.nl/projecten/lijt-projecten/kennis-marker-wadden/kennis-innovatieprogramma-marker-wadden/>

Nationale Postcode Loterij, Natuurmonumenten, Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Provincie Flevoland, & Provincie Noord-Holland. (2021, 15 februari). *Marker Wadden Facts*. https://res.cloudinary.com/natuurmonumenten/raw/upload/v1614674423/2021-03/NM201207%20IG%20Marker%20Wadden%20NL_HRDEF.pdf

Natuurmonumenten. (z.d.). *Het project Marker Wadden*. <https://www.natuurmonumenten.nl/projecten/marker-wadden/projectbeschrijving>

Foto 1: Natuurmonumenten

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Noordwaard

Noordwaard Biesbosch

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Noordwaard

Kanoknooppuntenroute Noordwaard (34 km)

Kijk voor gastvrije logies onderweg op

www.biesboschlinie.com

1995

Overstroming rivieren

2000

Keuze nieuwe aanpak Ruimte voor de Rivier

2002

Benoeming tot Koploper proces

2003

Start regioproces

2007

Vaststelling PKB Ruimte voor de Rivier

RWS Voorkeursvariant SNIP 2a besluit

Ontwerpvisie Noordwaard

2010

Rijksinpassingsplan Noordwaard

2012

Start uitvoering

2015

Start graafwerk

2019

Oplevering en start beheer

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Noordwaard

In het kort

Noordwaard is een gebied van ongeveer 4.450 hectare gelegen tussen de rivier de Nieuwe Merwede ten westen van Werkendam en ten noorden van het Nationaal Park De Biesbosch. In het kader van Ruimte voor de Rivier is de Noordwaard Polder opnieuw ingedeeld en gewijzigd van een binnendijks naar een buitendijks gebied. Dit betekent dat de dijk is verlaagd zodat de rivier bij hoogwater buiten zijn oevers kan treden. Hiervoor zijn op sommige plaatsen hoge kades aangelegd zodat wegen en huizen droog blijven. Het gebied is een intergetijdengebied geworden en wordt gevuld door water uit de Amer (Maas) en de Biesbosch als het land niet overstroomd is. Het gebied is toegankelijk voor fietsers en wandelaars, maar kan soms ontoegankelijk zijn bij hoge waterstanden. Er liggen ook vaarroutes voor kano of sloep en de nieuw ontwikkelde natuur is een trekpleister voor veel vogels.

Samenwerking / projectontwikkeling

Noordwaard is een gebied met een rijke geschiedenis, dat door de eeuwen heen verschillende vormen heeft aangenomen, van platteland met kleine gehuchtjes tot een binnenzee na de Sint-Elisabethsvloed van 1421 en later een ingepolderd gebied. Na grote overstromingen van de rivieren in 1995, is besloten de rivieren meer ruimte te geven door het programma 'Ruimte voor de Rivier' te ontwikkelen. Een van de projecten was het opgeven van de Noordwaard Polder en deze te laten onderstromen als het water boven 2 meter NAP zou komen. Dit zorgt voor een daling van de waterstand en daarmee voor een verbeterde hoogwaterveiligheid van de regio. In 2005 is gestart met de planstudie voor de ontpoldering van de Noordwaard, één van de koploperprojecten van het programma Ruimte voor de Rivier. Het project werd op integrale wijze aangepakt, waaronder het combineren van doelstellingen. In 2015 werd met de graafwerkzaamheden begonnen. Met als vertrekpunt de topografische kaart van 1905 werd het oude kreekstelsel hersteld en werden oude cultuurhistorische elementen zoals kades en dijken geaccentueerd. In 2019 was het project klaar en in februari 2020 overstroomde het gebied voor het eerst.

Samenwerkende partijen

- Rijkswaterstaat
- LNV
- Staatsbosbeheer
- Provincie Noord-Brabant
- Gemeente Werkendam
- Waterschap Rivierenland, eerder Hoogheemraadschap Alm en Biesbosch
- Bewoners en ondernemers Noordwaard
- Museum Biesbosch

Financiering

Het project is gefinancierd vanuit het programma 'Ruimte voor de Rivier'.

Doorontwikkeling / vervolg

Begin 2022 hebben Rijkswaterstaat en Staatsbosbeheer afgesproken om het beheer van Noordwaard samen aan te pakken, in ieder geval voor de komende tien jaar. Rijkswaterstaat blijft eigenaar en is verantwoordelijk voor het technisch beheer, terwijl Staatsbosbeheer verantwoordelijk is voor het natuur- en vegetatiebeheer. Noordwaard is een van de eerste projecten waar deze samenwerking concreet vorm krijgt. Een deel van het overstromingsgebied zal beheerd worden met behulp van half wilde grote grazers, waardoor het gebied wordt beschermd tegen vergrassing en een verrijkte biodiversiteit kan worden behouden.

Natuur- en (water)recreatiedoelen

Noordwaard is een gebied waar hoogwaterveiligheid, natuur en recreatie hand in hand gaan. De hoofddoelstelling van het gebied is het afvoeren van hoog water van de omliggende rivieren, zodat steden als Gorinchem, Werkendam en Dordrecht droge voeten houden. Deze doelstelling is leidend, andere doelstellingen worden meegenomen, maar mogen niet leiden tot het niet halen van deze doelstelling.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Noordwaard

Ook moet er rekening worden gehouden met de huidige bewoners die in het gebied mogen blijven wonen en moet er perspectief voor de agrariërs in het gebied worden gecreëerd. Naast het verlagen van de waterstand bij hoogwater waren landbouw, ruimtelijke kwaliteit en het creëren van natuur subdoelen bij de inrichting. Bij de start van de planstudie 'ontpoldering Noordwaard' zijn door de toenmalig staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat randvoorwaarden opgenomen in de projectopdracht voor de planstudie:

- De natuurlijke en landschappelijke herkenbaarheid van de Biesbosch behouden en versterken uitgaande van een stelsel van (herstelde) kreken en polders, een variatie aan natuurlijke invloeden en de doorwerking van getijdendynamiek.
- Het versterken van het Natura 2000 netwerk (het Europees netwerk van Vogel- en Habitatrichtlijngebieden), aansluitend op Nationaal Park De Biesbosch en de aanleg van een intergetijdengebied.
- Het benutten van mogelijkheden voor recreatief (mede)gebruik; vaarroutes in kreken, wandel- en fietsroutes en recreatief ondernemerschap.
- Het versterken van landschappelijke, ecologische en recreatieve relaties met overige delen van de Biesbosch.
- Het inpassen van Fort Steurgat, rekening houdend met de cultuurhistorische betekenis.
- Toekomstvastheid: de inrichting, exploitatie en het beheer richten op duurzame instandhouding van deze randvoorwaarden en uitgangspunten.

Voor natuur is een apart inrichtingsplan opgesteld. Sinds de inrichting als overstroombied heeft de natuur zich sterk ontwikkeld in Noordwaard. Diverse zeldzame moerasvogels zoals roerdomp en porseleinhoen, weidevogels zoals grutto's en veldleeuwerik en de visarend hebben Noordwaard ontdekt als broed- en leefgebied. Ook is Noordwaard een belangrijke kraamkamer voor jonge vissen en

hebben bevers meerdere burchten. Om het gebied open te houden en doorstroming van het water te garanderen worden grote grazers ingezet. Zij zorgen voor hoger en lager opgaande planten en houden het gebied open.

Doelstellingen voor recreatie zijn ook gerealiseerd op de projectlocatie. Noordwaard biedt diverse wandel- en fietsroutes, evenals vaarroutes voor kano's en sloepen. Sommige vaarroutes zijn echter nog niet gerealiseerd en het gebied is daarom moeilijker te bereiken per boot. Het is alleen geschikt voor verkenning met kano's en kleine bootjes vanwege de lage diepgang, lage bruggen en moeilijk te navigeren vaarwater. Doel van het beheer is goed en efficiënt beheer van de uiterwaarden waarbij de waterveiligheid behouden blijft en tegelijkertijd de ecologische kwaliteit verbetert. Het herstelde krekenspatroon biedt ruimte aan routes voor kleine toervaartboten, open boten en kleine boten voortgedreven met spierkracht. Bij het bevaarbaar maken van kreken wordt rekening gehouden met het voorkomen van overlast, in het bijzonder nabij de bebouwing. Regulering van de bevaarbaarheid van de kreken wordt bewerkstelligd door variatie in diepte van de kreken en doorvaarhoogtes. Voorzien is in routes naar de mogelijke Recreatiepoort Werkendam voor de grotere motorboten op een zodanige manier dat deze tot weinig overlast leiden. Aan deze doorgaande routes ligt vrijwel geen bewoning.

Opbrengst

De integrale aanpak van Noordwaard is gebruikt als inspiratie voor andere projecten binnen het programma 'Ruimte voor de Rivier'.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Noordwaard

Lessen uit de praktijk

- Binnen de projectorganisatie van Noordwaard wordt benadrukt dat personen die vol enthousiasme werken aan het project en vasthoudend zijn in het volgen van de doelstellingen van groot belang zijn voor het slagen van het project.
- Overheidspartijen, met name Rijkswaterstaat, speelden een belangrijke rol in de projectorganisatie van Noordwaard. Deze partijen hadden veel macht en invloed in de besluitvorming, terwijl partijen met meer geld meer inspraak hadden. Partijen met veel belang maar weinig macht zijn op sommige punten buiten de boot gevallen.
- De (water)recreatiesector was beperkt vertegenwoordigd in de projectorganisatie, waardoor inzichten en aanbevelingen over recreatieve gebruik van Noordwaard niet optimaal zijn benut tijdens de ontwikkeling van het project.
- Wisselende aanspreekpunten bij de projectorganisatie kunnen leiden tot verwarring met betrekking tot communicatie en continuïteit in de besluitvorming.
- Door gebruik maken van bestaande polders en natuurlijke kreken bij de inrichting van het gebied, is het oorspronkelijke karakter van Noordwaard hersteld. Hierdoor ontstaan er kansen voor cultuurhistorie, natuur en recreatie in het gebied. Dit zorgt voor een aansluiting bij het oorspronkelijke systeem van het gebied. Er zijn nog meer kansen om de (water)recreatie in Noordwaard te verbeteren, zoals het bouwen van meer aanlegsteigers in het gebied. Dit zou het voor recreanten makkelijker maken om per boot het gebied te bereiken. Recreatie een plek geven in Noordwaard vraagt om een goede afweging met de aanwezige natuurwaarden.
- Samenwerking tussen de recreatieve bedrijven in Noordwaard kan helpen het aanbod en de gastvrijheid in het gebied te verbeteren. De recreatieve bedrijven kunnen elkaar zo aanvullen en ondersteunen en zo een nog aantrekkelijker aanbod creëren voor bezoekers van Noordwaard.
- Het is belangrijk om regelmatig overleg te hebben tussen particulieren in Noordwaard om gezamenlijke doelen en belangen te bespreken. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van vergaderingen of werkgroepen zijn.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Noordwaard

Bronnen

Bromberg, N. J. (2019). *Een verkennende recreatievisie voor de Noordwaard* (Doctoral dissertation, Van Hall Larenstein).

Buren, E. van. (2017, 15 augustus). *Noordwards naar meer participatie : Afstudeeronderzoek naar stakeholderwaardering en kansen voor de Noordwaard*. <https://edepot.wur.nl/426933>

Busscher, T., Verweij, S., Van Den Brink, M., Edelenbos, J., Bouwman, R., & Van Den Broek, J. (2017). Het organiseren van ruimtelijke kwaliteit: Inzichten uit Ruimte voor de Rivier. *University of Groningen*. (PDF) [Het organiseren van ruimtelijke kwaliteit: Inzichten uit Ruimte voor de Rivier](https://www.researchgate.net/publication/317111111) (researchgate.net)

Gemeente Werkendam. (2015, mei). *Bestemmingsplan: Zoetwatergetijdengebied Noordwaard*. https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.0870.00BP1105ZoetwGetGe-VA01/t_NL.IMRO.0870.00BP1105ZoetwGetGe-VA01.pdf

De Ingenieur. (2015, 12 oktober). *Noordwaard wordt doorstroompolder*. <https://www.deingenieur.nl/artikel/noordwaard-wordt-doorstroompolder>
Natuurontwikkeling Noordwaard : inrichtingsplan - Rijkswaterstaat

Rijkswaterstaat Rapportendatabank. (z.d.). *Natuurontwikkeling Noordwaard : inrichtingsplan*. <https://open.rijkswaterstaat.nl/open-overheid/onderzoeksrapporten/@51141/natuurontwikkeling-noordwaard>

Noordwaard | FREE Nature. (z.d.). <https://www.freenature.nl/kom-kijken/noordwaard>

Ontwerpvisie ontpoldering Noordwaard - Rijkswaterstaat Rapportendatabank. (z.d.). <https://open.rijkswaterstaat.nl/open-overheid/onderzoeksrapporten/@122069/ontwerpvisie-ontpoldering-noordwaard/>

Projectbureau Noordwaard & Consortium. (2010, augustus). *Toelichting Rijksinpassingsplan Ontpoldering Noordwaard*. https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.0000.RIPNOORDWAARD-VA04/t_NL.IMRO.0000.RIPNOORDWAARD-VA04_index.pdf

Staatsbosbeheer. (2022, oktober). *Nieuwsbrief #4: Noordwaard*. <https://www.staatsbosbeheer.nl/-/media/biesbosch/biesbosch-noordwaard-nieuwsbrief-1022.pdf?la=nl-nl&hash=0F08B0CCAB63B-C6F9889BFF70FD34721B247F7E8>

Verantwoordingsrapportage ruimtelijke kwaliteit ontpoldering noordwaard. (2016, 30 mei). Issuu. https://issuu.com/ruimtevoorderivier/docs/verantwoordingsrapportage_ruimtelij8

Zwemer, J., Heij, J. de, & Daan, M. (2011, 4 oktober). *Ontpoldering Noordwaard*. https://dredging.org/media/ceda/org/documents/presentations/ceda-nl/ceda-nl_22_september-2011-presentation_noordwaard.pdf

Foto 1: Flickr Wim van de Meerendonk

Foto 2: <https://biesboschlinie.com/kanoknooppuntenroute-noordwaard-34-km/>

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Waterplanten

Samenwerkingsovereenkomst waterplanten in het zuidelijk IJsselmeergebied

“”

Dat natuur en recreatie
elkaar in de weg zitten is
eigenlijk al heel lang niet zo.
Over het algemeen is er
veel begrip.

De Toerzeilers

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Waterplanten

Er zijn combi's te maken waar natuur en recreatie elkaar niet in de weg zitten en beide beter van kunnen worden.

Coalitie Blauwe Hart Natuurlijk

2018

29 maart 2018: Brief aan minister van IenW over het regionaal aanbod

2 juli 2018: Gestart met maaien waterplanten in het Markermeer

Juli 2018: Waterplantmelder website en app gelanceerd

2019

26 juni 2019: Reactiebrief van het ministerie van IenW aan de provincie Noord-Holland

19 december 2019: Samenwerkingsovereenkomst in de Staatscourant

2020

Juli 2020: Tweede maaironde van waterplanten

2022

Juni 2022: Nieuwe applicatie Waterplanten.nu gelanceerd

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Waterplanten

In het kort

De waterkwaliteit in het Markermeer-IJmeer en de Randmeren is de afgelopen jaren toegenomen. Hierdoor is ook de groei van de waterplanten toegenomen. Deze ontwikkeling is goed voor de natuur, maar de tot aan het wateroppervlak groeiende waterplanten (Fonteinkruiden) zorgen voor hinder voor de waterrecreanten.

De waterplanten zorgen voor:

- een beperking in het vaargebied;
- verslechtering bereikbaarheid van de jachthavens;
- onveilige situaties doordat beroeps- en recreatievaart samen in de vaargeul moeten varen;
- hulpdiensten moeilijk ter plaatse komen;
- overlast door waterplantenresten voor zwemmers en bezoekers aan de kust.

Om ervoor te zorgen dat recreatief gebruik van het vaargebied mogelijk blijft, zijn verschillende partijen in 2019 overeengekomen de opvolgende 5 jaren een structurele oplossing te zoeken die in balans is met de natuurbelangen en de functie van de waterplanten voor de waterkwaliteit. Hiervoor is op 6 december 2022 in Lelystad de Samenwerkingsovereenkomst waterplanten in het zuidelijk IJsselmeergebied ondertekend.

Samenwerking / projectontwikkeling

De Samenwerkingsovereenkomst waterplanten in het zuidelijk IJsselmeergebied is door de volgende partijen ondertekend: provincie Noord-Holland, provincie Flevoland, ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Watersportverbond, HISWA, Sportvisserij Nederland, De Toerzeilers, gebiedscoöperatie Gastvrije randmeren, gemeente Almere en gemeente Hoorn. De Werkgroep Waterplanten Zuidelijk IJsselmeergebied is in het leven geroepen om de samenwerking tussen deze partijen te concretiseren. In de Samenwerkingsovereenkomst is opgenomen dat de provincie Noord-Holland het voorzitterschap van de werkgroep en

de secretariële ondersteuning voor de looptijd van de overeenkomst verzorgt. Coalitie Blauwe Hart Natuurlijk is aangesloten in de werkgroep om kennis over natuur en waterplanten in te brengen. Daarnaast waren ook Natuurmonumenten en de Vogelbescherming actief betrokken.

Vanuit de Coalitie Blauwe Hart Natuurlijk wordt aangegeven dat kennis over de waarde van waterplanten voor het ecosysteem miste bij de waterrecreatiepartijen. Doordat de Coalitie Blauwe Hart Natuurlijk was aangesloten bij de werkgroep konden zij meedenken vanuit het aspect natuur en zijn in de loop van het project de belangen voor natuurontwikkeling en waterrecreatie meer gecombineerd.

Financiering

Vanuit de gemeenten wordt € 1.160.000 bijgedragen. In het regionale aanbod van 29 maart 2018 zijn vanuit de regio extra financiële bijdragen van maximaal € 1.258.600 toegezegd (totaal € 2.418.600). De provincie Flevoland heeft aanvullend op de toegezegde financiële bijdrage in het regionale aanbod een bedrag van € 50.000 voor 2018 en jaarlijks € 180.000 voor de jaren 2019 tot en met 2022 toegezegd. Voor het aanleggen van markering is van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat een éénmalige bijdrage van in totaal € 125.000 voor vijf jaar toegezegd. Verder zijn voor de aanpak waterplantenproblematiek geen financiële middelen vanuit het ministerie beschikbaar gesteld.

Doorontwikkeling / vervolg

De afgesproken samenwerking met de Werkgroep Waterplanten Zuidelijk IJsselmeergebied is op 29 maart 2023 afgelopen. Sweco heeft op 18 januari 2022 een evaluatierapport uitgebracht. Met het evaluatierapport is inzichtelijk gemaakt welke resultaten met de samenwerking bereikt zijn, maar ook welke uitdagingen en opgaven nog openstaan. Aangezien er nog opgaven liggen na het aflopen van de samenwerkingsovereenkomst biedt deze evaluatie inzicht in hoe de samenwerking rondom dit thema voortgezet kan worden.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Waterplanten

Natuur- en (water)recreatiedoelen

De doelstelling van de samenwerkingsovereenkomst is om een structurele oplossing te vinden voor het waterplantenprobleem die in balans is met de natuurbelangen en de functie van de waterplanten voor de waterkwaliteit.

Opbrengst

Er zijn diverse resultaten geboekt door de werkgroep. Allereerst de totstandkoming van de (bestuurlijke) samenwerking. Daarnaast zijn veel van de in de werkgroep gemaakte afspraken geconcretiseerd, er is samen gelobbyd bij het Rijk, operationele oplossingen zijn uitgewerkt en gerealiseerd en er zijn plannen gemaakt voor structurele oplossingen. Ook zijn er concrete uitvoeringszaken geregeld in de werkgroep, ter ondersteuning van betrokken gemeenten.

Lessen uit de praktijk

- De betrokkenheid van de samenwerkende partijen was sterk door het opstellen van de samenwerkingsovereenkomst die is gepubliceerd in de Staatscourant.
- Voor een structurele oplossing van het waterplantenprobleem is aansluiting bij de inrichtingsontwikkelingen noodzakelijk, zoals visies en bestemmingsplannen van gemeenten. Daarnaast zal voor een structurele oplossing in de grote wateren ook aansluiting bij de PAGW-projecten nodig zijn.
- Er is voornamelijk gewerkt aan de symptomen van het probleem, maar voor de structurele oplossing zijn alleen de eerste stappen gezet. Lange termijn prioriteiten verbleekten in de uitvoeringsfase. Het is noodzaak om de lange termijn prioriteiten vanaf het begin een hoge prioriteit te geven. Voor de langetermijnaanpak is goed projectmanagement en kijken naar het grote geheel in plaats van deelgebieden van belang.

Bronnen

Helm, S. van der. (2022, 29 juni). *Nieuwe webapp Waterplanten.nu gelanceerd*. Waterrecreatie Nederland. <https://waterrecreatienederland.nl/2022/06/nieuwe-webapp-waterplanten-nu-gelanceerd/>

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat. (2019, 19 december). *Gezamenlijke aanpak waterplanten in zuidelijk deel IJsselmeergebied*. Nieuwsbericht | Agenda IJsselmeergebied 2050. <https://www.agenda-ijsselmeergebied2050.nl/actueel/nieuws/2019/12/19/gezamenlijke-aanpak-waterplanten-in-zuidelijk-deel-ijsselmeergebied>

Provincie Noord Holland. (2018, 29 maart). *Regionaal aanbod waterplanten zuidelijk IJsselmeergebied*.

Staatscourant 2019, 69414 | *Overheid.nl* > *Officiële bekendmakingen*. (2019, 19 december). <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/st-crt-2019-69414.html>

Watersportverbond. (februari 2020). *Stand van zaken waterplantenoverlast Zuidelijk IJsselmeergebied*. <https://www.watersportverbond.nl/nieuws/stand-van-zaken-waterplantenoverlast-zuidelijk-ijsselmeergebied-februari-2020>

Foto 1: Rijkswaterstaat

Foto 2: Marcel van der Berg

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Tiengemetten

Tiengemetten

“”

Op één dag komen er
geregeld meer vogels dan
bezoekers in één jaar.

Natuurmonumenten

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Tiengemetten

De haven van Tiengemetten is er voor de rustzoeker en voor iedereen die na een tijdje op het water even de benen wil strekken in een wildernis van bloemenpracht, kleuren en vogelgeluiden.

Natuurmonumenten

1994

Besluit tot ontwikkeling van Tiengemetten, eiland wordt overgedragen aan Natuurmonumenten

1997 - 2005

Ontwikkeling fase en omzetting akkerbouwgrond in natuurgebied

2005 - 2007

Uitvoering

2007 - 2022

Beheer

2018

Aanleg nieuwe passantenhavens

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Tiengemeten

In het kort

Tiengemeten is een eiland in het Haringvliet, gelegen in de provincie Zuid-Holland. Het was ooit een landbouwgebied, maar in de jaren negentig van de vorige eeuw teruggegeven aan de natuur. Sindsdien is het eiland onderdeel van het Nationaal Park NLDelta en beheerd door Natuurmonumenten. Het is een gevarieerd natuurgebied, waar veel verschillende planten en dieren te vinden zijn, zoals watervogels, reeën, bevers en wilde zwijnen. Het eiland heeft ook verschillende type landschappen, van moeras tot rietvelden en van wilgenbossen tot bloemrijke graslanden. De natuurontwikkeling van Tiengemeten was belangrijk voor het ecologisch herstel van de Rijn-Maas-monding en een belangrijk onderdeel van de Ecologisch Hoofdstructuur van Nederland.

Samenwerking / projectontwikkeling

Er zijn diverse partijen betrokken geweest bij het herinrichtingsproject van Tiengemeten. De initiatiefnemers van het project: Natuurmonumenten, Dienst Landelijk Gebied Zuid-Holland, provincie Zuid-Holland, gemeente Korendijk, Rijkswaterstaat directie Zuid-Holland.

Tiengemeten is aangekocht door Rijkswaterstaat en het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en overgedragen aan Natuurmonumenten met als doel natuurontwikkeling. Als eigenaar van het eiland Tiengemeten heeft Natuurmonumenten volledige zeggenschap over de inrichting en het beheer van het gebied. Direct na de verwerving van Tiengemeten in 1997 is een projectorganisatie opgericht, bestaande uit een stuurgroep, een projectgroep en twee werkgroepen: de werkgroep inrichting en de werkgroep communicatie. De stuurgroep was verantwoordelijk voor besluitvorming over het project en de projectgroep coördineerde de werkzaamheden. Een wervende ontwikkelingsvisie voor het eiland is opgesteld door de stuurgroep in samenspraak met verschillende stakeholders en belanghebbenden, waarin natuurontwikkelingspotenties centraal stonden, maar ook andere aspecten zoals recreatief medegebruik, historie, terreinbeheer en toekomstig gebruik van de nederzetting zijn meegenomen. Dit heeft geleid tot een meer gestuurde ontwikkeling van Tiengemeten als

natuureiland. Deze sturing heeft vooral bestaan uit een aantal eenmalige ingrepen om gunstigere condities te creëren voor een verder spontaan te verlopen natuurlijke ontwikkeling van het eiland. Tevens heeft de ontwikkelingsvisie voor breed bestuurlijk draagvlak gezorgd.

Financiering

De herinrichting van Tiengemeten wordt gefinancierd door verschillende bronnen, waaronder Deltanatuur, een project van de ministeries van LNV en toenmalig ministerie van Verkeer en Waterstaat (VenW, nu Infrastructuur en Waterstaat) en de provincie Zuid-Holland. De Europese Unie (LIFE Natuurfonds en Interreg) is ook een belangrijke financieringsbron voor de natuurontwikkeling op Tiengemeten geweest, met name omdat de EU-LIFE Natuurfonds is toegekend voor het herstel van internationaal bedreigde natte natuur op het eiland. Tiengemeten heeft ook deelgenomen aan een Europees samenwerkingsproject gericht op de duurzame inrichting van natuur en cultuurrijke eilanden in verschillende EU-landen. Daarnaast hebben ook de ministeries van LNV en VenW en Natuurmonumenten financieel bijgedragen aan de natuurontwikkeling op Tiengemeten. De kosten van het natuur- en recreatieproject zijn in totaal € 37 miljoen geweest.

Doorontwikkeling / vervolg

De ontwikkeling van het eiland Tiengemeten is een voortdurend proces. Natuurmonumenten heeft als doel om het eiland steeds meer te laten terugkeren naar de natuurlijke staat. Dit houdt in dat er steeds meer ruimte wordt gecreëerd voor natuurontwikkeling en dat menselijke ingrepen in het landschap zoveel mogelijk worden beperkt. Zo zijn er de afgelopen jaren verschillende projecten uitgevoerd om de natuur op het eiland verder te versterken. Naast het verder versterken van de natuur zijn ook de recreatieve voorzieningen aangevuld, zo zijn er bijvoorbeeld ligplaatsen aangelegd voor passanten, is er een kanohaven met kano/roeiboten verhuur aanwezig. Hierbij is de waterrecreatie gebonden aan regels om de natuur op het eiland te beschermen en wordt rekening gehouden met het broedseizoen van vogels en beschermde plantensoorten.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Tiengemeten

Opbrengst

Tiengemeten heeft samen met andere West-Europese eilanden gebruik gemaakt van het Europese ISLA-fonds. Dit fonds is een platform voor uitwisseling van inzichten en ervaringen tussen Nederlandse, Franse, Schotse en Ierse partners. De partners werken samen aan vragen zoals hoe toerisme kan worden geoptimaliseerd zonder dat natuur- en cultuurbehoud op een eiland in gevaar komen, welke rol de overheid hierbij kan spelen en hoe om te gaan met behoud van cultuurhistorie en oorspronkelijke landschappen. De partners hebben elkaar regelmatig op verschillende eilanden ontmoet.

Daarnaast is het project Tiengemeten een inspiratiebron geweest voor het project de Marker Wadden en zijn geleerde lessen van het project Tiengemeten verwerkt in de aanpak van het project Marker Wadden. Zo is er bijvoorbeeld geleerd dat de aanleg van moerassen, rietvelden en andere natuurlijke oevers cruciaal is voor de ontwikkeling van een gezond ecosysteem. Ook is er gekeken naar het gebruik van lokale materialen en technieken en het belang van een goede zonering om menselijke activiteiten en natuurontwikkeling te combineren.

Natuur- en (water)recreatiedoelen

De natuurdoelen van eiland Tiengemeten zijn gericht geweest op het ontwikkelen van een dynamisch estuariën landschap, waarbij verschillende biotopen zijn gecreëerd en de natuurlijke processen zoveel mogelijk worden hersteld. Hierbij is gestreefd naar het vergroten van de biodiversiteit en het creëren van een habitat voor diverse plant- en diersoorten. Enkele specifieke natuurdoelen op Tiengemeten zijn onder andere geweest: het creëren van slik- en schorgebieden, het ontwikkelen van geulen, kreken en poelen, het herstellen van zoet-zout gradiënten, het bevorderen van natuurlijke begrazing en het stimuleren van de vestiging van zeldzame en bedreigde soorten. Er is daarom gekozen voor een duurzame en ecologisch verantwoorde manier van beheer. Daarnaast is het doel geweest om het eiland toegankelijk te maken voor bezoekers, maar wel op een zodanige manier dat de natuurwaarden niet worden aangetast. Hiervoor is het zoneringsmodel

ontwikkeld, waarbij verschillende zones zijn aangewezen voor verschillende vormen van recreatief medegebruik en waarbij rekening wordt gehouden met de draagkracht van de natuur. Het zoneringsmodel heeft gezorgd voor een evenwichtige verdeling van bezoekers en recreatiemogelijkheden op het eiland. Het laat daarnaast zien hoe ontwikkeling van natuur en recreatie hand in hand kunnen gaan als er respect is voor de draagkracht van de natuur en er zorgvuldig wordt omgegaan met de natuurlijke omgeving.

Lessen uit de praktijk

- Tijdens project Tiengemeten is ingezet op het creëren van een goed ontworpen zoneringssysteem. Het project heeft verschillende zones herkend, waaronder een natuurgebied, recreatiegebieden en agrarische gebieden. Elk gebied is ingedeeld met eigen doel en functie en strikt afgebakend om conflicten tussen verschillende activiteiten te voorkomen. Dit zoneringssysteem heeft geholpen bij het vinden van een evenwicht tussen de verschillende belangen en behoeften.
- Om project Tiengemeten succesvol te maken, waren er vier cruciale randvoorwaarden: volledig eigendom van het gebied, een aansprekend plan, steun van het bestuur en voldoende financiële middelen om het project te realiseren. Het benadrukt het belang om bij elk project te kijken naar wat de optimale randvoorwaarden zijn en hier actief aan te werken om de kans op succes te vergroten.
- De samenwerking met andere West-Europese eilanden in het ISLA-fonds heeft een platform geboden voor het uitwisselen van kennis en ervaringen met andere eilandgemeenschappen in Europa, deze samenwerking gaf nieuwe inzichten over het oplossen van dergelijke complexe vraagstukken.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Tiengemetten

Bronnen

Boo-Spaargaren, M. Y. de. (2008, januari). *Zoetwatergetijdenatuur keert terug op Tiengemetten*. <https://www.de-boo.nl/materiaal/article/Zoetwatergetijdenatuur-keert-terug-op-Tiengemetten.pdf>

FlakkeeNieuws. (z.d.). *Omvorming eiland Tiengemetten naar natuureiland van start*. FlakkeeNieuws | Interactief op Goeree-Overflakkee. <https://flakkeenieuws.nl/content/view/2017>

Ontwikkelingsvisie Tiengemetten : eiland van wildernis, weelde en weemoed - Rijkswaterstaat Rapportendatabank. (z.d.). <https://open.rijkswaterstaat.nl/open-overheid/onderzoeksrapporten/@226298/ontwikkelingsvisie-tiengemetten-eiland/>

Wageningen University & Research. (2005, oktober). *Tiengemetten, eiland van weemoed, weelde en wildernis*. <https://open.rijkswaterstaat.nl/open-overheid/onderzoeksrapporten/@226298/ontwikkelingsvisie-tiengemetten-eiland/>

Watersportverbond. (2012). *Nieuwsbrief Regioteam Delta Noord*. <https://www.hetbommelsegors.nl/wp-content/uploads/2016/10/Najaar-2012.pdf>

Foto 1: Ellen van den Doel

Foto 2: Myra Hijzen

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Vechtpark Hardenberg

Vechtpark Hardenberg

“”

In het programma Ruimte voor de Vecht hebben we met verschillende partijen samengewerkt aan dit project. Doordat die samenwerking heel goed verliep, kunnen we nu genieten van een prachtig Vechtpark.

Bert Boerman, voormalig
gedeputeerde
Overijssel

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Vechtpark Hardenberg

We hebben nu een geweldig Vechtpark. Waar natuur en beleving rondom Hardenberg op een hele mooie manier samenkomen. Ook is er voldoende ruimte voor water, iets wat met de klimaatveranderingen steeds belangrijker wordt.

Wethouder Alwin te Rietstap

2009

Start provinciale programma Ruimte voor de Vecht

2011

Start nieuwe inrichting Vechtpark Hardenberg

2017

Oprichting WSV Hardenberg

2018

Start netwerkorganisatie Ruimte voor de Vecht

2021

Herinrichting haven Hardenberg

Voltooiing nieuwe inrichting Vechtpark Hardenberg

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Vechtpark Hardenberg

In het kort

Het Vechtpark Hardenberg is een gezamenlijk initiatief van de gemeente Hardenberg en het waterschap Vechtstromen. Het park biedt ruimte voor water, beleving en natuur langs de oevers van de Vecht bij Hardenberg. De natuurvriendelijke oevers, graslanden en poelen bieden volop ruimte aan 1.000 soorten planten en dieren. Daarnaast biedt het de stad een betere bescherming tegen overstromingen.

Samenwerking / projectontwikkeling

Het programma 'Ruimte voor de Vecht' is in 2009 als een provinciaal programma gestart en is in 2018 verdergegaan als een netwerkorganisatie. Binnen deze organisatie werken provincie Overijssel, gemeenten Hardenberg, Ommen, Dalfsen en Zwolle, waterschappen Vechtstromen en Drents Overijsselse Delta, LTO Noord, Natuur en Milieu Overijssel Marketing Oost en VNO NCW samen als partners aan de veiligheid van de Vecht, de ontwikkeling van de natuur en de sociaaleconomische versterking van het Vechtdal. Het project Vechtpark Hardenberg is onderdeel van dit programma en wordt geleid door programmabureau Hardenberg aan de Vecht. In dit programmabureau werken gemeente Hardenberg en toenmalig Waterschap Velt en Vecht (nu Waterschap Vechtstromen) samen.

Vanuit het programmabureau is door twee projectleiders van het waterschap en de gemeente samen aan het project gewerkt. De provincie Overijssel heeft het project gefinancierd en goedkeuring gegeven over de plannen. De 2 projectleiders zijn verantwoordelijk geweest voor de identificatie en het samenbrengen van stakeholders. Als aanjagers van het project, hebben zij zowel de continuïteit van het project alsook de realisatie van de doelstellingen en de afronding van het project binnen budget gewaarborgd. Daarnaast is het behoud van de kennis van de projectorganisatie belangrijk geweest in het voorkomen van vertragingen.

Doorontwikkeling / vervolg

Het programma "Varen op de Vecht" is ontstaan als gevolg van de recreatieve ontwikkeling die hebben plaatsgevonden na de ontwikkelingen in de regio door het programma 'Ruimte voor de Vecht'. Dit programma is gericht op het creëren van bewustzijn en gedragsverandering onder recreanten die het gebied bezoeken. Het programma streeft daarnaast naar het gelijktijdig bevorderen van de ontwikkeling van waterrecreatie en natuur in de regio door het aanmoedigen van verantwoord gebruik en respect voor de natuur en het milieu. Bijvoorbeeld door het aanbieden van educatie en informatie over verantwoord vaargedrag of door het instellen van regels voor recreatievaart in het gebied.

Natuur- en (water)recreatiedoelen

De inzet van het project Vechtpark Hardenberg is geweest om vanuit waterveiligheid meer eenheid te creëren in het gebied, waardoor kwaliteiten van het gebied meer tot uiting kan komen en 'restgebieden' geïntegreerd worden in het geheel. Dat wil zeggen dat de rivier weer de ruimte krijgt in het gebied en het recreatieve gebruik gecombineerd wordt met de natuurlijke functies. Waar het ene gebied beleefbaar is gemaakt door het gebied vrijelijk te laten betreden voor recreatie, is het andere gebied slechts beperkt toegankelijk, waardoor meer rust en ruimte ontstaan is voor aanwezige soorten flora en fauna. Het bevaarbaar maken van de Vecht staat centraal, om de beleefbaarheid van het gebied te vergroten.

Het project Vechtpark heeft deze doelen in de volgende pijlers gespecificeerd:

- Natuur
- Water(veiligheid)
- Recreatie
- Cultuur

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Vechtpark Hardenberg

Tijdens de ontwikkeling van het Vechtpark Hardenberg heeft co-creatie met stakeholders rondom een kaart van de projectlocatie plaatsgevonden. Zo is bijvoorbeeld de creatie van wildwaterbaan vanuit een wens van de gemeente gekomen en is deze ontworpen in samenwerking met het waterschap.

Doordat de waterrecreatie een vlucht heeft genomen, zijn tijdens de ontwikkeling van het Vechtpark Hardenberg veranderingen aangebracht in de geplande waterrecreatie voorzieningen. Zo zijn onder andere plannen voor de Haven Hardenberg herzien om aan de grotere vraag naar ligplaatsen te voldoen.

Het vaarseizoen op de Vecht is van 1 april tot 1 oktober. Buiten dit seizoen is er geen recreatieve vaart toegestaan in het vaargebied en dit zorgt voor seizoensgebonden zonering van het gebruik van de natuurgebieden.

Opbrengst

Waterrecreatie partijen zijn aanvankelijk niet gezien als stakeholder in het project. Tijdens de ontwikkeling van de diverse programma's is de bevaarbaarheid van de Vecht toegenomen, heeft de waterrecreatie in de regio een vlucht genomen en is de Watersportvereniging Hardenberg opgericht. Deze vereniging is vervolgens meegenomen in overleggen met stakeholders. Deze ontwikkeling is mede gekomen, omdat eerdere projectfasen meer gericht zijn geweest op waterveiligheid en natuurontwikkeling. De daaropvolgende fasen zijn meer gericht geweest op beleving en hebben meer focus ook op waterrecreatie gekregen.

Zo heeft de ontwikkeling van de haven van Hardenberg op participatieladder op het niveau co-creatie gezeten. Dit heeft betekend dat voorstellen uit stakeholder overleggen voorgelegd zijn aan het college en de uiteindelijke beslissing over de ontwikkeling van de haven is genomen het college van de gemeente Hardenberg. De identificatie

van stakeholders wordt door het programmabureau Hardenberg aan de Vecht gezien als een belangrijk onderdeel van projectmanagement. Zij hebben hierbij notitie genomen van de terugkoppeling naar de achterban van de stakeholders. Dit is gezien als noodzakelijk voor het creëren van draagvlak voor het project.

Het programmabureau heeft een kaart van de projectlocatie ontwikkeld met daarin balans van verschillende functies aangegeven in verschillende zones en heeft gemerkt dat deze kaart heeft gezorgd voor draagvlak bij beleidsmedewerkers en andere stakeholders. Dit concept wordt nu ook doorgevoerd in het project 'Varen op de Vecht'. De duidelijke zonering in tijd en ruimte van voorzieningen voor waterrecreatie zijn de ontwikkeling van natuur ten goede gekomen.

Lessen uit de praktijk

- Het vaarseizoen op de Vecht is van 1 april tot 1 oktober. Buiten dit seizoen is er geen recreatieve vaart toegestaan in het vaargebied en dit zorgt voor seizoensgebonden zonering van het gebruik van de natuurgebieden.
- De projectorganisatie Vechtpark Hardenberg benadrukt dat het belangrijk is om een aanjager van het project te identificeren voor de continuïteit van het project en de realisatie van de doelstellingen. Dit helpt om het project op koers te houden en te zorgen dat het op tijd en binnen budget wordt afgerond. Daarnaast wordt het belang van behoud van kennis onderstreept, om ervoor te zorgen dat er geen vertraging optreedt in het projectproces.
- Projectorganisatie Vechtpark Hardenberg heeft een kaart van projectlocatie ontwikkeld met daarin balans van verschillende functies aangegeven in verschillende zones en heeft gemerkt dat deze kaart draagvlak geeft bij beleidsmedewerkers en andere stakeholders. Dit concept wordt nu ook doorgevoerd in het project 'Varen op de Vecht'.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Vechtpark Hardenberg

Bronnen

Gemeente Hardenberg & Waterschap Vechtstromen. (2018, mei). *Infobulletin: Vechtpark Hardenberg kansen voor water, beleving en natuur*. https://www.vechtparkhardenberg.nl/publish/pages/29605/infobulletin_vechtpark_6-2018.pdf

Gemeente Hardenberg & Waterschap Velt & Vecht. (2010, 7 september). *Structuurvisie Vechtpark Hardenberg*. https://www.hardenberg.nl/fileadmin/documenten/Wonen_en_leven/Bouwen_en_verbouwen/Ruimtelijke_plannen/Structuurvisies/Vechtpark%20-%20Vastgesteld/Structuurvisie.pdf

Gemeente Hardenberg & Waterschap Velt en Vecht. (z.d.). *Vechtpark Hardenberg: Kansen voor water, beleving en natuur*. https://www.hardenberg.nl/fileadmin/documenten/Projecten/plattegrond_vechtpark.pdf

Royal HaskoningDHV. (2019, 7 juni). *Rapport aanlegplaatsen Hardenberg: Scenario's*. https://www.vechtparkhardenberg.nl/publish/pages/30869/def_eindrapport_aanlegplaatsen_hardenberg.pdf

Waterschap Drents Overijsselse Delta. (2020, 6 oktober). *Toekomstvisie Ruimte voor de Vecht geactualiseerd*. https://www.ruimtevoordevecht.nl/200514_Masterplan%20Rvd%20Vecht.pdf

Foto 1: Waterschap Vechtstromen

Foto 2: YouTube Gemeente Hardenberg

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 **Projecten**

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

▶ **Waterdunen**

Waterdunen

“”

Erkenning dat recreatie evenzo belangrijk is voor welzijn mens als inkomen, veiligheid was wezenlijk onderdeel van het project.

Thijs Kramer, voormalig gedeputeerde Zeeland

“” Het verbond economie en natuur is vanaf het begin consequent uitgevoerd.

Management Samenvatting

1 Inleiding

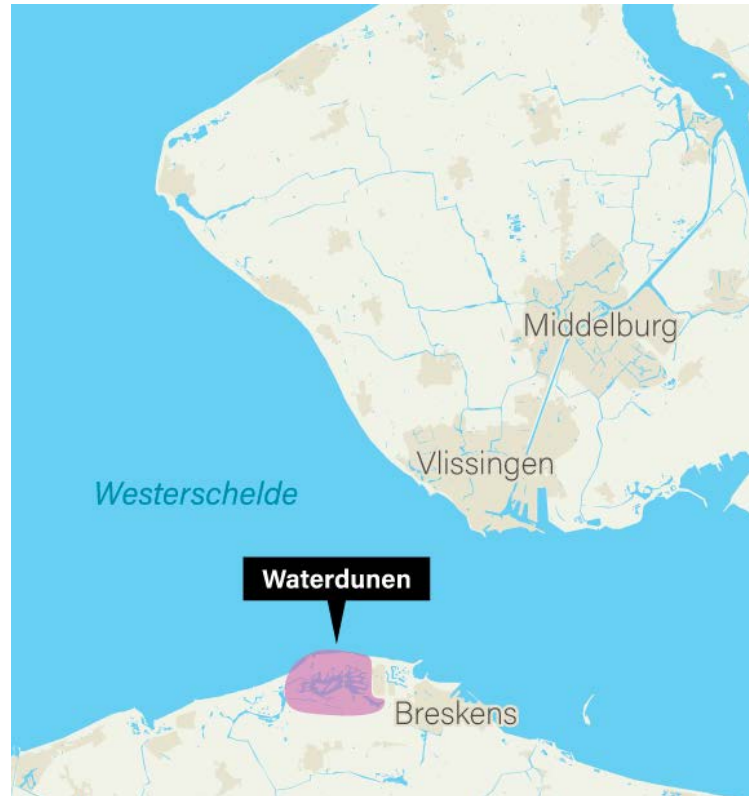
2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Waterdunen

1998
Start gebiedsgerichte aanpak

2004
Vaststelling integrale gebiedsvisie West Zeeuws-Vlaanderen

2006
Samenwerkingsovereenkomst Waterdunen

2010
Vaststelling provinciaal inpassingsplan Waterdunen

Start uitvoering

2021
December 2021: Overdracht grond aan Molecaten

2022
Gebied open voor publiek

2023
Mei 2023: Eerste fase recreatiewoningen open voor publiek

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Waterdunen

In het kort

Waterdunen is een 350 hectare groot gebied, aan de kust van West Zeeuws Vlaanderen, tussen Breskens en Groede/Nieuwvliet. Het gebied bestaat uit 250 hectare getijdennatuur, waarvan 150 hectare natuur en 100 hectare recreatienatuur. Daarnaast is er 50 hectare voor recreatieverblijven en 50 hectare kustversterking. Via een getijdeninlaat stroomt gecontroleerd zout water uit de Westerschelde via eb en vloed in en uit het gebied. Het getijdennatuurgebied is toegankelijk voor recreatie.

Samenwerking / projectontwikkeling

Het project Waterdunen is een samenwerkingsproject tussen vijf partijen, waaronder de provincie Zeeland als trekker van het project, de gemeente Sluis, Waterschap Scheldestromen en de private partijen recreatieonderneming Molecaten en stichting Het Zeeuwse Landschap. Het Zeeuwse Landschap is verantwoordelijk voor het beheer van het natuurgebied en Molecaten beheert het recreatiepark. Daarnaast zijn er gedurende het project ook nationale kaders en bijbehorende financiering betrokken van toenmalige ministeries van VenW en VROM (nu ministerie van Infrastructuur en Waterstaat) en het ministerie van LNV. Deze samenwerking tussen overheid, waterschap, private partijen en nationale partijen maakt dat deze unieke multifunctionele kustzone ontstaan is. Hierdoor kunnen de beleidsdoelstellingen van de gezamenlijke partijen gerealiseerd worden.

Het project is ontstaan doordat de toenmalige eigenaar van Park Napoleon Hoeve, een camping in het gebied en nu onderdeel van Molecaten, op zoek was naar een manier om de dreigende kustversterking om te zetten in een kans voor kwaliteitsverbetering. Stichting Het Zeeuwse Landschap zocht daarnaast naar een gebied voor grootschalige zilte natuurontwikkeling. Door de plannen te combineren is een eerste aanzet voor het project Waterdunen ontstaan. De provincie Zeeland en de gemeente Sluis hebben zich vervolgens aangesloten bij dit plan

omdat zij ruimte zagen om hun eigen beleidsdoelstellingen te realiseren, zoals het Natuurpakket Westerschelde en het gebiedsplan Natuurlijk Vitaal. Hier zijn de doelstellingen van het Hoogwaterbeschermingsprogramma, waarbij de kust van West-Zeeuws-Vlaanderen werd aangepakt als een van de acht zwakke schakels bijgekomen. Het is een project waarbij vormgegeven werd aan de dubbeldoelstelling van zwakke schakels: kustversterking en ruimtelijke kwaliteitsverhoging. Deze samenwerking heeft een natuurinclusief recreatieproject gecreëerd waarin hoogwaardige recreatie samengaat met hoogwaardige natuur en daarnaast ook rekening houdt met kustversterking.

In de beginfase van het project Waterdunen heeft de landbouwsector besloten om niet langer deel te nemen aan het project. Er zijn gedurende het project in verschillende fasen conflicten geweest tussen de landbouwsector en de overige partijen die betrokken zijn bij het project. Deze conflicten zijn mogelijk veroorzaakt door verschillende visies op de ontwikkeling van het gebied, invloed op de landbouwgronden en de verwachte economische impact van het project.

De provincie heeft een cruciale rol gespeeld in het project Waterdunen, vooral tijdens lastige momenten. De provincie was nauw betrokken bij het project in verschillende fasen en heeft meerdere malen op cruciale momenten de verantwoordelijkheid genomen voor het project. Het project heeft tijdens de uitvoering vanwege diverse redenen vertraging ondervonden, zoals budgetproblemen, bezuinigingen en spanningen tussen de betrokken partijen. Er is gezocht naar nieuwe financiering en er werd gewerkt aan de realisatie van de waterdoorlaat. Halverwege de uitvoering begonnen jonge ondernemers met een initiatief voor zilte teelt. In 2019 werd de getijdenduiker geopend en sinds 2022 zijn Waterdunen en het Kustlaboratorium open voor het publiek. Waterdunen is nu een voorbeeld van innovatieve kustverdediging en een plek waar recreatie, natuurontwikkeling en kustversterking samenkomen.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Waterdunen

Voor het project Waterdunen is inspiratie gehaald uit de ontwikkeling van het recreatienatuurgebied Marquenterre in Noord-Frankrijk, aan de monding van de Sonne. Daarnaast is meer recent inspiratie gehaald uit de ontwikkelingen in Vlaanderen rond de Schelde en in het bijzonder de projecten Lippenbroek en Kruikebeke-Bazel-Rupelmonde.

Financiering

Waterdunen is een groot project waarbij verschillende partners een financiële bijdrage leveren. De totale investering bedraagt ongeveer € 200 miljoen. Het Rijk is verantwoordelijk voor het kustversterkingsdeel van het project. Waterschap Scheldestromen is eigenaar en beheerder van de getijdenduiker. Molecaten is verantwoordelijk voor de € 10 miljoen financiering van de verblijfsrecreatie. Provincie Zeeland investeert in natuurontwikkeling en toegankelijkheid. Stichting Het Zeeuwse Landschap levert een bijdrage aan de vogelkijkvoorzieningen en recreatieve beleving van Waterdunen en is verantwoordelijk voor het beheer van de aangelegde natuur en het realiseren van het project Kustlaboratorium binnen Waterdunen.

Doorontwikkeling / vervolg

Het project zit in het laatste deel van de uitvoeringsfase. Het gebied is ondertussen toegankelijk voor bezoekers. De recreatieverblijven kunnen vanaf eind april 2023 geboekt worden.

Natuur- en (water)recreatiedoelen

In het project Waterdunen worden meerdere doelen nagestreefd:

- Waterveiligheid en kustversterking.
- Het project Waterdunen richt zich op het aanpakken van een zwakke plek in de kustverdediging van Nederland, genaamd de Prioritair Zwakke Schakel, met de hoogst mogelijke prioriteit. Er is overeenstemming tussen Rijk, regio, burgers en betrokkenen dat dit gebied aangepakt moet worden om op de lange termijn droge voeten te behouden.

- Natuur en ruimtelijke kwaliteit ontwikkeling in de regio.
- Het project Waterdunen heeft als doel de ruimtelijke kwaliteit van West Zeeuws-Vlaanderen te vergroten door middel van natuur- en landschapsontwikkeling. Binnendijkse zilte en dynamische natuurontwikkeling zijn voorzien in het project, wat bijzonder is op deze schaal in Nederland. Het is vernieuwende samenwerking tussen publieke en private partijen.
- Economische impuls recreatie en toerisme.
- De investering vanuit het recreatiebedrijf is fors, uit verschillende studies is gebleken dat dit een belangrijke bijdrage levert aan de regionale economie.
- In 2012-2013 werd de ontwikkeling van zilte aquacultuur een bijkomende doelstelling.
- Vernieuwende samenwerking tussen publieke en private partijen.
- Waterdunen was aangewezen door de toenmalig minister van VROM als voorbeeldproject Ontwikkelingsplanologie. Het project biedt de mogelijkheid om ervaring op te doen met nieuwe vormen van samenwerking in ruimtelijk-economische projecten. Publieke en private partijen werken samen aan de aanleg en het beheer van (recreatie)natuur en kustversterking in het project.

Het inlaten van zout water in het project Waterdunen bood zowel kansen als bedreigingen. Aan de ene kant bood het de kans om een uniek landschap te ontwikkelen. Aan de andere kant was het inlaten van zout water in een gebied dat eerder getroffen is door de Watersnoodramp zeer bedreigend, omdat het de veiligheid van de omgeving in gevaar kon brengen. Er is dus zorgvuldig een afweging gemaakt tussen de voordelen en de risico's van het inlaten van zout water.

Opbrengst

De multifunctionele kustzone van Waterdunen, waar natuurontwikkeling en getij demping samenkomen, trekt veel aandacht van mensen over de hele wereld. Mensen zijn geïnteresseerd in hoe deze samen-

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Waterdunen

werking tussen verschillende partijen tot stand is gekomen en hoe deze wordt geïmplementeerd. Ook de manier waarop de nieuwe natuurontwikkeling en getij demping samenwerken, is van groot belang voor velen. Deze combinatie van natuur en technologie is uniek en biedt veel mogelijkheden voor onderzoek en leerervaringen. Het project heeft geleid tot draagvlak voor de mogelijkheden om natuur, waterveiligheid en recreatie te combineren. Gedurende een deel van het project was er geen draagvlak vanuit de landbouw. Het gebied is trekpleister voor bezoekers en ontwikkeld zich tegelijkertijd als bijzonder natuurgebied. De economische effecten van het recreatiepark zal de komende jaren in kaart kunnen worden gebracht.

Lessen uit de praktijk

- Het project Waterdunen vereist een multidisciplinaire aanpak waarbij verschillende organisaties en personen met meervoudige doelstellingen betrokken zijn. Het succes van het project hangt af van hoe deze partijen samenwerken en verantwoordelijkheid nemen voor hun respectievelijke doelstellingen. Het is daarom belangrijk om de doelstellingen van het project goed te bepalen en te omschrijven, zodat iedereen op dezelfde manier werkt aan het realiseren van het project. Duidelijke afspraken en communicatie tussen partijen is van groot belang om het project succesvol te maken.
- Vanuit de verschillende betrokken werkvelden/doelstellingen zijn organisaties en personen nodig die ook in meervoudige doelstellingen kunnen denken in plaats van alleen de eigen doelstelling. Het valt of staat met hoe mensen met elkaar werken en verantwoording nemen.
- Een van de belangrijke aspecten van het project Waterdunen was de samenwerking tussen Stichting Het Zeeuwse Landschap en Molecaten in de ontwikkeling van natuurinclusieve recreatie. De twee partijen vonden elkaar in het doel om een recreatiepark te ontwikkelen dat onderdeel is van het natuurgebied en tegelijkertijd toegankelijk is voor wandelaars. Dit heeft geleid tot een unieke combinatie van natuur- en recreatieontwikkeling die bijdraagt aan een hogere waardering van het natuurgebied door bezoekers en een grotere kans op een duurzame exploitatie.
- Eén van de uitdagingen van een project als Waterdunen is dat er vaak wisselingen plaatsvinden in het bestuur en personeel bij de betrokken overheden. Dit kan het moeilijk maken om een stabiele relatie op te bouwen. Dit betekent dat er blijvend moet worden geïnvesteerd in het opbouwen van relaties tussen de partijen.
- Een van de belangrijke factoren voor het succes van een project als Waterdunen is een effectieve (bestuurlijke) leider die de ondertekende afspraken levend houdt en die het belang als de dynamiek van zowel de publieke als de private wereld begrijpt.
- Voor betrokken overheidspartijen heeft de meervoudige doelstelling van de Zwakke Schakels, kaders, ruimte en financiering geboden om naast waterveiligheid andere doelstellingen mee te nemen en te co-financieren. Dit heeft het mogelijk gemaakt om te werken aan een breder scala van doelen, zoals natuur- en landschapsontwikkeling, recreatie en toerisme en economische groei.
- Het project is tot stand gekomen met publieke en private financiering. Voor ondernemers om te investeren is het belangrijk dat de doelstelling waar zij aan bijdragen, duidelijk en meerjarig verankerd is in het project. Dit geeft hen de zekerheid dat de doelstelling waarom zij investeren ook op de lange termijn wordt meegenomen en niet tussentijds verandert bij wisseling van bestuurders of andere betrokkenen aan de overheidskant en hun investeringen verloren gaan. Voor het totaalproject is het van belang geweest dat er een publieke partij/bestuurder duidelijk verantwoordelijkheid heeft genomen voor de lange termijn, ook voor de financiering.
- In iedere fase van het project hebben andere partijen een cruciale rol gespeeld. Dit varieerde van overheidsinstanties tot particuliere bedrijven en burgers. Het is belangrijk om te erkennen dat de rol van een partij kan veranderen in de verschillende fasen van het project. Een partij die in een eerdere fase geen cruciale rol speelde, kan dat in een toekomstige fase wel doen.
- Bij de ontwikkeling van het recreatiepark is bewust gekozen voor recreatieverblijven die in eigendom blijven van de recreatieondernemer in plaats van deze te verkopen aan individuele eigenaren. Hiermee is huidig en toekomstig gebruik, beheer en ontwikkeling in

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Waterdunen

de hand van één eigenaar die mede betrokken was bij gemaakte afspraken over natuurontwikkeling. De verwachting is dat de afspraken op deze wijze beter geborgd zijn dan met een nieuw palet aan verschillende eigenaren die allemaal andere wensen hebben en niet betrokken zijn geweest bij het maken van de afspraken.

- Bij de start van het project was duidelijk welke partij het beheer zou doen van het project. Door vanaf het begin al te weten wie het beheer zou doen, konden er meteen afspraken gemaakt worden en kon deze partij betrokken worden bij de planning en uitvoering van het project.
- Toen het concept van het project Waterdunen stevig stond, kon er gericht gewerkt worden aan de uitwerking van de verschillende onderdelen van het project. Dit gaf energie voor het totale project, omdat er een duidelijk beeld was van wat er bereikt moest worden en hoe. Dit hielp ook om de betrokken partijen geïnspireerd te houden, omdat zij nu een concreet beeld hadden van hoe hun bijdrage aan het project eruit zou zien.

Bronnen

Een uniek natuurgebied. (z.d.). <https://www.zeeland.nl/waterdunen>

Provincie Zeeland. (2008, 17 oktober). *Planbeschrijving Waterdunen.* <https://docplayer.nl/40738024-Planbeschrijving-waterdunen-17-oktober-2008.html>

Rooy, P. van, Luin, A. van, & Dil, E. (2006). *Nederland boven water: Praktijkboek gebiedsontwikkeling.* <https://www.nederlandbovenwater.nl/wp-content/uploads/2018/06/praktijkboek-i-nlbw.pdf>

Foto 1: Sky pictures

Foto 2: Provincie Zeeland

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

4 Lessen en aanbevelingen

4.1 Inleiding

Doel van de rapportage is om op basis van praktijkvoorbeelden lessen te leren en aanbevelingen te geven over het samengaan van de ontwikkeling van waterrecreatie en het verbeteren van de ecologische waterkwaliteit en natuur. Hiermee wordt beoogd om zowel voor waterrecreatiepartijen als betrokken overheden handvatten te bieden voor lopende en toekomstige projecten, zodat waterrecreatie en (water)natuur gezamenlijk en elkaar positief versterkend kunnen worden ontwikkeld.

Bij de inventarisatie en analyse van de praktijkvoorbeelden zijn op drie verschillende niveaus lessen geleerd:

- Bij de selectie van de projecten
- Specifieke lessen per voorbeeldproject vanuit de drie perspectieven en de onderscheiden aspecten
- Lessen op perspectief/aspect niveau naar aanleiding van het analyseren van de specifieke lessen per voorbeeldproject

Deze lessen worden nader toegelicht in 4.2 en 4.3.

Op basis van de lessen op deze drie niveaus zijn aanbevelingen en handvatten voorgesteld om mee aan de slag te gaan in lopende en toekomstige PAGW-projecten (4.4). Deze aanbevelingen en handvatten kunnen ook worden benut in andere projecten waarin de ontwikkeling van natuur, ecologische waterkwaliteit en waterrecreatie aan de orde zijn.

4.2 Lessen selectie praktijkvoorbeelden

Voor de selectie van praktijkvoorbeelden (zie ook hoofdstuk 2) is gekeken naar de volgende punten:

- Kansen voor waterrecreatie- en natuurontwikkeling
- Bij voorkeur afgerond project of in een afrondende fase
- Spreiding van ecologische waarde en belevingswaarde: met andere woorden, verschillende soorten doelen en maatregelen.

Tabel 1 in hoofdstuk 2 geeft een overzicht van de wijze waarop de praktijkvoorbeelden voldoen aan deze punten. Daarnaast is ook rekening gehouden met geografische spreiding en type grote wateren zoals onderscheiden in de PAGW.

Geleerde lessen

Al tijdens de inventarisatie van de projecten is een geleerde les dat kansen voor waterrecreatie veel beter meegenomen kunnen worden bij projecten waar (water)natuur wordt ontwikkeld. Bij het selecteren van de praktijkvoorbeelden bleek het lastig om projecten te vinden waarbij waterrecreatiedoelstellingen daadwerkelijk vroegtijdig zijn meegenomen. Ook al lijken in waterrijke projectgebieden vanzelfsprekend kansen voor waterrecreatie te zijn, blijkt het veelal niet vanzelfsprekend dat deze kansen ook vroegtijdig worden meegenomen in projecten waar (water)natuur wordt ontwikkeld. Om deze reden is er een aantal praktijkvoorbeelden geselecteerd waar waterrecreatie later of in de doorontwikkeling van het voorbeeldproject zijn meegenomen.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

4.3 Lessen praktijkvoorbeelden en betekenis voor PAGW en waterrecreatie

Het analyseren van de praktijkvoorbeelden vanuit de perspectieven 'proces, ruimte en opbrengst' en de bijbehorende aspecten heeft waardevolle en diverse lessen opgeleverd. In tabel 2 in hoofdstuk 3 is per project een overzicht gegeven van deze aspecten. In de projectomschrijvingen in hoofdstuk 3 zijn deze aspecten verder toegelicht en zijn per praktijkvoorbeeld specifieke lessen aangegeven. Een overzicht van al deze specifieke lessen per praktijkvoorbeeld is weergegeven in bijlage 2.

Op basis van een analyse van de specifieke lessen per praktijkvoorbeeld zijn vervolgens lessen en aandachtspunten geclusterd voor de drie perspectieven en de bijbehorende aspecten, waaronder:

- Proces: Participatie partijen, projectontwikkeling, samenwerking, financiering en doorontwikkeling/vervolg.
- Ruimtelijk: Natuur en (water)recreatiedoelen, waaronder type maatregelen en zonering en cross-overs.
- Opbrengst: Inspiratie, draagvlak, bredere/langere termijn effecten natuur en waterrecreatie ontwikkeling, economische effecten.

Op basis van het totaal aan lessen kan als overkoepelende les worden geconcludeerd dat het mogelijk is om de ontwikkeling van natuur, de ecologische waterkwaliteit en waterrecreatie te combineren en te versterken, ondanks het feit dat dit (nog) altijd niet vanzelfsprekend gebeurt. In tabel 3 zijn per perspectief/aspect de lessen en aandachtspunten weergegeven.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Tabel 3: Overzicht lessen en aandachtspunten

Aspect	Les/aandachtspunt
PROCES	Participatie partijen Betrek waterrecreatie vanaf het begin bij het project, want waterrecreatie komt tóch. Mensen zoeken op diverse manieren het water op. Algemene participatie aandachtspunten: *Identificeer de juiste stakeholders. *Participatie moet wel écht zijn. Participeren is meer dan alleen informeren, participanten moeten ook invloed hebben. *Let op dat vertegenwoordigers van partijen in projectorganisatie en/of stakeholderoverleg daadwerkelijk achterban vertegenwoordigen en meenemen. *Maak gebruik van de kennis van de juiste personen. *Zorg dat goede informatie spreiding tot stand komt.
	Projectontwikkeling Zet vanaf het begin in op meervoudige doelstellingen. Dit zorgt voor meer mogelijkheden op het gebied van financiering, beleidskader en steun. Zie bijvoorbeeld het Friese Merenproject. Formuleer duidelijke en gezamenlijke doelstellingen. Een aanjager van het project die focus blijft leggen op meervoudige doelstellingen, samenwerking en het realiseren van de gemaakte afspraken is essentieel. Zie bijvoorbeeld Marker Wadden. Schrijf een wervend plan. Ondanks een wervend plan kan er spanning op kwaliteit, tijd en geld in de uitvoering optreden. Zorg voor proces en financieringsafspraken die deze spanning ondervangen, zie bijvoorbeeld het praktijkvoorbeeld Waterdunen.
	Samenwerking Zorg dat iedere betrokken partij op een bepaalde wijze baat heeft bij het project. Zie bijvoorbeeld Waterdunen en Herinrichting Eendragstpolder. Leg de samenwerking en afspraken duidelijk vast. Zie bijvoorbeeld de praktijkvoorbeelden Waterdunen, Marker Wadden en Herinrichting Eendragstpolder. Zorg dat overheden onderling goed afstemmen. Beperk tussentijdse wisselingen in de projectorganisatie aan de publieke kant. Bij wisselingen investeer opnieuw in het opbouwen van relaties met betrokken partijen. Het is belangrijk om regelmatig overleg te hebben tussen betrokken particuliere partijen om gezamenlijke doelen en belangen te bespreken. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van vergaderingen of werkgroepen zijn. Zie praktijkvoorbeeld Noordwaard. Zorg dat vertegenwoordigers/deelnemers in projectorganisatie in de meervoudige doelstellingen kunnen denken. Dit kan door dit ook expliciet mee te geven bij het uitnodigen van vertegenwoordigers/deelnemers en hier als projectorganisatie ook expliciet gezamenlijk aandacht aan te besteden.
	Financiering De meeste projecten zijn gefinancierd met publieke middelen. Goed verankerde meervoudige doelstellingen zijn essentieel voor financieringsmogelijkheden anders dan (water)natuur, zowel vanuit (andere) publieke middelen als andere middelen (bijvoorbeeld fondsen). * Wanneer ondernemers investeren in een project is het essentieel dat de doelstelling waaraan zij bijdragen duidelijk en meerjarig is verankerd in het project. *Maar een zeer beperkt aantal recreatie-/watersportondernemers heeft de middelen om grootschalig te investeren. *Mogelijke andere interessante bronnen voor financiering: EU en particuliere fondsen.
	Doorontwikkeling / vervolg Beheer * Neem beheer zo vroeg mogelijk mee en maak zo vroeg mogelijk afspraken. * Beheer kan ingevuld worden met/door (waterrecreatie) partijen, zie bijvoorbeeld Noordwaard. Ondernemers * Betrek ondernemers bij het project, zij zijn ook drager van het project na de afronding. Zie bijvoorbeeld Donkerte van de Wadden. Beheer en financiering: Bij voldoende, directe structurele inkomsten uit bijvoorbeeld recreatie en toerisme, duurzame energie, vergunningverlening kan het mogelijk zijn om (een deel van) de beheerkosten te dekken. Zaak is wel om hierbij de gevolgen voor ondernemers in het gebied mee te nemen, bijvoorbeeld, in hoeverre beïnvloedt horeca in een bezoekerscentrum de omzet van reeds bestaande horeca aanbieders in het gebied. Participatie stopt niet bij het einde van het project. Bouw een periode voor follow-up in na afronding van het project en ondersteun in deze periode participatie en ontwikkeling van initiatieven na het afronden van het project.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

	Aspect	Les/aandachtspunt
RUIMTELIJK	Natuur- en (water)recreatie doelen	Alhoewel het (nog) niet vanzelfsprekend gebeurt, blijkt uit de praktijkvoorbeelden dat het mogelijk is om de ontwikkeling van natuur en waterrecreatie te combineren en te versterken. In wezen is dit niet veel anders dan het combineren en versterken van de ontwikkeling van natuur en landrecreatie, wat veel vaker gebeurt. Zie bijvoorbeeld Groene Kruispunt Nuldernaauw. Maak afspraken over hoe doelstellingen elkaar kunnen beïnvloeden en hoe hier mee om te gaan. Met andere woorden, maak niet alleen afspraken over de te bereiken doelstellingen over en weer, maar breng ook in kaart hoe natuur en (water)recreatiedoelen elkaar kunnen beïnvloeden. In meerdere projecten blijkt gebruik van kaartbeeld van belang voor het creëren van draagvlak. Dit is wel in samenhang met een participatief proces en de totstandkoming van meervoudige doelen. Bijvoorbeeld Vechtpark Hardenberg.
	M.b.t. type maatregelen	In de meeste praktijkvoorbeelden staan inrichtingsmaatregelen centraal. De meest effectieve projecten hebben daarbij een integrale, gebiedsgerichte aanpak waarbij ook bredere maatregelen worden meegenomen gericht op economische ontwikkeling. Daarnaast zijn vaak ook veranderingen in bewustwording en gedrag nodig. Partijen vroegtijdig betrekken draagt veelal bij aan bewustwording en gedrag. Gedragscodes, voorlichting en educatie kunnen bijdragen aan de bewustwording van bezoekers en nieuwe partijen.
	M.b.t. zonering	In meerdere praktijkvoorbeelden blijkt zonering op ruimtelijk vlak, tijd en opbrengst (wie verdient waar wat aan) een effectieve manier om de ontwikkeling van natuur en waterrecreatie in samenhang te realiseren.
	Cross-overs	In meerdere praktijkvoorbeelden hebben waardevolle cross-overs plaatsgevonden. Naast het combineren van natuur- en waterrecreatieontwikkeling, zijn ook andere effectieve combinaties gemaakt zoals met waterberging, zandwinning, hoogwaterbescherming. Bijvoorbeeld Zandmotor.
	Inspiratie	Diverse projecten zijn inspiratiebron voor andere ontwikkeltrajecten. Daarnaast is ook een aantal andere projecten inspiratiebron geweest voor de beschreven praktijkvoorbeelden. Neem tijd voor het leren van andere projecten en het delen van opgedane kennis en ervaring in het eigen project en de PAGW.
OPBRENGST	Draagvlak	Bij diverse aspecten bij het perspectief proces is al een aantal lessen met betrekking tot draagvlak benoemd. Als het gaat om opbrengst maken de praktijkvoorbeelden duidelijk dat de samenwerking leidt tot meer draagvlak. Dit gaat overigens met ups en downs gedurende het ontwikkeltraject en geldt meestal niet voor alle stakeholders in dezelfde mate.
	Bredere / langere termijn effecten natuur en waterrecreatie ontwikkeling	Effecten op natuur worden veelal gemeten. Bij de meeste praktijkvoorbeelden worden positieve effecten voor natuur gemeten in het projectgebied. Meerdere praktijkvoorbeelden zijn nog te kort geleden afgerond of lopen nog om iets te kunnen zeggen over bredere/langere termijn effecten. Tegelijkertijd blijkt bij de meeste projectlocaties geen specifieke metingen te worden gedaan voor andere aspecten zoals sociaal-maatschappelijke effecten en de hieronder genoemde economische effecten.
	Economische effecten	Bij de meeste praktijkvoorbeelden worden (nog) geen economische effecten meegenomen in monitoring. Het zou goed zijn dit wel te doen, voor het project alsook voor projectinvesteringen in de toekomst.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

4.4 Aanbevelingen en handvatten

Tabel 3 in voorgaand hoofdstuk geeft een overzicht van de geleerde lessen genoteerd in deze rapportage. Een deel van deze lessen is specifiek gericht op het verbeteren van de ecologische waterkwaliteit en de ontwikkeling van (water)natuur en waterrecreatie. Een ander deel van de lessen omvat meer algemene lessen over de drie perspectieven en aspecten.

Een groot deel van deze meer algemene lessen sluit aan bij de conclusies van de rapportage [‘Tussentijdse evaluatie samenwerking regio en Rijk PAGW: lessen uit de 1e en 2e tranche voor het vervolg’](#) die eind 2022 is gepubliceerd. De overeenkomende conclusies zijn op het gebied van:

- Gezamenlijk doel en integraal verhaal
- Besluitvorming
- Rol- en taakverdeling
- Meekoppelen en cofinanciering

Als het gaat om de ontwikkeling van (water)natuur en waterrecreatie zijn er specifieke aanbevelingen voor PAGW en de waterrecreatiesector. Het overzicht van deze aanbevelingen staat in tabel 4.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Tabel 4: Specifieke aanbevelingen voor PAGW en de waterrecreatiesector

Aspect	PAGW	Waterrecreatiesector
Participatie partijen/samenwerking	In een waternatuurgebied komen en/of zullen vormen van waterrecreatie voorkomen. Ga actief op zoek/betrek partijen van de waterrecreatiesector vanaf het begin.	Zorg dat vertegenwoordigers zo vroeg mogelijk betrokken zijn bij PAGW-project.
Projectontwikkeling	Als projectaanjager is het van belang om niet alleen te focussen op de eigen doelstellingen, maar ook op die van de andere betrokken partijen en gezamenlijk meervoudige doelstellingen te formuleren en realiseren. De lessen laten zien dat meervoudige doelstellingen essentieel zijn voor het combineren en versterken van natuur en (water)recreatiedoelstellingen, zowel wat betreft inhoud, proces en financiering.	Denk niet alleen na over eigen doelstellingen, maar ook hoe deze gecombineerd kunnen worden met de andere doelstellingen van het project en ze kunnen versterken.
Financiering	Bij PAGW-projecten is PAGW veelal de projecttrekker en levert meestal de grootste financieringsbijdrage. Hier is meestal al een proces aan voorafgegaan. Andere partijen die mogelijk kunnen meekoppelen zijn vaak nog niet zover. Maak tijd en ruimte voor andere partners om financiering van doelen op orde te krijgen en (onder)steun hen daarbij. Wees ook bewust van eigen machtspositie in participatieproces vanwege deze financieringspositie. Voor sommige doelen zoals waterrecreatie is het vaak lastig financiering te organiseren, dit maakt een doel niet minder belangrijk. Voor zowel PAGW als de waterrecreatiesector is het belangrijk te realiseren dat wanneer ondernemers investeren, het essentieel is dat het doel waaraan zij bijdragen meerjarig verankerd is in het project. Kijk daarnaast ook naar de EU en andere fondsen voor financiering van (waterrecreatie)doelen.	Ga op tijd en breed op zoek naar financiering. Kijk ook wat in-kind bijdragen mogelijk kunnen betekenen.
Doorontwikkeling	Maak vroegtijdig afspraken over beheer en benut mogelijkheden om waterrecreatie partijen hierbij in te zetten. Zorg na realisatie van het PAGW-project in een overgangs-/overdrachtsfase voor ruimte om nieuwe projecten en participatie te ondersteunen	Kijk of en hoe je kunt bijdragen aan beheer. Begin vroegtijdig aan vervolginiciatieven.
Natuur- en (water) recreatie doelen	Combineer ontwikkeling natuur- en waterrecreatie zodat het meervoudige opbrengsten voor het gebied oplevert.	Kijk bij het inbrengen van waterrecreatie doelen hoe deze kunnen bijdragen aan meervoudige doelstellingen.
Opbrengst	Benut de lessen van de voorbeeldprojecten voor de lopende en toekomstige PAGW-projecten en stuur actief op meervoudige doelstelling, betrekken van de waterrecreatiesector en het meten van niet alleen de effecten voor natuur, maar ook voor waterrecreatie en economie.	Benut eveneens de lessen van de voorbeeldprojecten. Deel deze met vertegenwoordigers die nu en in toekomstige PAGW-projecten zijn betrokken. Verzamel data over (veranderend) gebruik van gebieden na maatregelen en economische effecten voor de sector.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Het in de praktijk brengen van de lessen en best practices vanuit voorbeeldprojecten en de aanbevelingen vanuit de hiervoor genoemde tussenevaluatie zal doelbereik van huidige en toekomstige PAGW-projecten in de volle breedte versterken. Daarnaast kunnen ook andere natuur- en gebiedsontwikkelingsprojecten leren van de uitkomsten van deze rapportages. In een waterrijk land als Nederland, zijn er ook buiten de grote wateren veel kansen voor de ontwikkeling van natuur en waterrecreatie.

Aandachtspunten vanuit de praktijkvoorbeelden voor de PAGW in het bijzonder zijn:

- De lessen, zowel de specifieke lessen op praktijkvoorbeeldniveau als op niveau van de overkoepelende lessen en aandachtspunten, tonen het belang van het formuleren van meervoudige doelstellingen die vervolgens doorwerken in de verschillende aspecten van proces, ruimte en opbrengst. Aanbeveling is om het PAGW-doel “werken aan toekomstbestendige grote wateren waar een hoogwaardige natuur goed samengaat met een krachtige economie” te vertalen als meervoudige doelstelling, zowel op niveau van het programma als in de PAGW-projecten. Nu is het hoofddoel natuur en ecologische waterkwaliteit en zo mogelijk kunnen doelen op het gebied van de ontwikkeling van een krachtige economie, waaronder (water) recreatie, meekoppelen. De praktijkvoorbeelden laten zien dat Rijksprogramma's zoals Zwakke Schakels en Ruimte voor de Rivier, die een bredere doelstelling hadden, ook effectiever zijn in het daadwerkelijk realiseren van deze brede doelstellingen. Daarnaast hebben deze projecten ook hun originele doelstelling weten te bereiken. Door de verbreding van doelstellingen is de opbrengst veelal ook breder: innovatieve oplossingen die toekomstige projecten inspireren, draagvlak en verbeteringen van ruimtelijke kwaliteit die niet alleen bijdragen aan een toekomstbestendig waterbeheer, maar ook aan de beleving en economie op locatie.

- PAGW-projecten omvatten drie typen maatregelen: het herstel van natuurlijke verbindingen, het ruimte bieden aan natuurlijke dynamiek en het ontwikkelen van eerder verloren of ontbrekend leefgebied. De praktijkvoorbeelden laten zien dat ook niet-fysieke maatregelen, bijvoorbeeld het ontwikkelen van een gedragscode, en bredere fysieke maatregelen voor bijvoorbeeld (water)recreatie, zoals het creëren van aanlegplaatsen, nodig zijn om natuur en ecologische waterkwaliteit te verbeteren op een manier die goed verankerd is in het gebied en bijdraagt aan een krachtige economie.

Om de lessen en aandachtspunten handen en voeten te geven wordt onder andere ingezet op:

- Vanuit het landelijk PAGW omgevingsmanagement de PAGW-projecten stimuleren om de waterrecreatiesector vroegtijdig te betrekken en mee te laten denken in het ontwerpproces. Zoals is aangegeven in het praktijkvoorbeeld De Kreupel: “Waar water is, zijn of komen op een gegeven moment waterrecreanten”. Door dit bij de start van de projectontwikkeling mee te nemen, kan dit op een manier waarbij zowel de (water)natuur, de waterrecreatie als de economie positief wordt versterkt.
- Structureel afstemoverleg tussen PAGW, Waterrecreatie Nederland en partners gekoppeld aan de PAGW-programmering organiseren om kennis over en weer en betrokkenheid vanuit de sector bij de PAGW projecten te verbeteren.
- Waar mogelijk het verbeteren van de beleving van (water)natuur meenemen in de doelen van PAGW(-projecten).

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Bijlage 1. Projecten met interessante informatie over natuurontwikkeling en waterrecreatie

Deze projecten vielen buiten de selectie van deze rapportage, maar bevatten interessante aanvullende informatie over het samengaan van natuurontwikkeling en waterrecreatie.

Ruimte voor de rivier

Sinds 2006 namen Rijk en regio, in overleg met bewoners, op 34 plekken langs de IJssel, Waal, Nederrijn en Lek maatregelen. Zo verbeterden ze de veiligheid, ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid voor ongeveer 4 miljoen Nederlanders.

Haven in Wanssum

Om bij hoogwater de veiligheid te garanderen wordt de oude Maasarm gereactiveerd, dijken verlegd en twee nevengeulen gegraven. Primair doel is het vergroten van de waterveiligheid van de regio, een belangrijk secundair doel is het ontwikkelen van een nieuw natuurgebied. Waar onder andere ruimte wordt geboden met wandel- en fietspaden aan recreatie. Daarnaast is het doel om de leefbaarheid van Wanssum te vergroten en ruimte voor economische ontwikkelingen te bieden.

Rivierfront van Veessen - gemeente Heerde

Tussen Veessen en Wapenveld is een hoogwatergeul aangelegd om bij extreem hoogwater de waterstand in de IJssel te verlagen. Door de hoogwatergeul kreeg Veessen een ander aanzien dat kansen bood voor het waterfront van Veessen.

IJburg Zeeburgereiland

Het programma omvat een visie op het gebied, gebaseerd op de Watervisie 2040 en Ecologische visie (april 2012), waaruit een typologie van het water in het plangebied, van de eilanden, de ecologie en de havens volgt. Op grond van de visie en typologieën zijn strategische keuzes gemaakt over snelvaren, havens en kitesurfen en worden voorstellen gedaan en kansen geschetst voor de toekomstige waterrecreatieve en ecologische ontwikkelingen.

Blauwestad (Winschoten)

Blauwestad is een groots opgezet gebiedsontwikkelingsproject bestaande uit natuurontwikkeling (350 hectare extra natuur en 800 hectare meer), waterrecreatie en woningbouw (1200 woningen).

Stad van de Zon (Heerhugowaard)

Nieuw stedelijk gebied is vervlochten met een recreatiegebied dat ruim 177 hectare is. Dit recreatiegebied, Park van Luna, bestaat naast bos, intensieve recreatiegebieden en ecologische zones, uit ruim 75 ha water dat geschikt is voor recreatief gebruik.

Weespersluis (Bloemendalerpolder)

In Weespersluis tussen Weesp en het IJsselmeer komen in totaal zo'n 2.750 woningen. In een derde deel van het gebied staan straks woningen. De rest blijft open voor water en een aantal natuurparken. Men kan er zwemmen, roeien, kanoën of varen in de sloep (via nieuwe sluis) naar de Vecht, Weesp, Muiden, Muiderslot en het IJsselmeer.

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Goudswaard

De 130 hectare grote Leenheerenpolder wordt voor het overgrote deel nieuwe (getijden)natuur. Op de kop van het gebied bij Goudswaard komt op een lap grond van 10 hectare ruimte voor de bouw van veertig recreatie- en zestig koopwoningen. Vlakbij wordt een plas aangelegd voor inwoners en toeristen, waarin kan worden gezwommen en watersporten kunnen worden beoefend.

Singelpark Leiden

Het Singelpark omringt het historische centrum van Leiden met groen. Een kilometerslang stadspark met het water van de singels als een blauwe ader door het park.

Singel Utrecht

Door de terugkeer van het water is de hele singel weer een plek waar men graag wil zijn. Het is weer mogelijk om een rondje varen om de stad en de oude resten van kasteel Vredenburg te bekijken onder Hoog Catharijne. Door de natuurvriendelijke oevers is er bovendien meer ruimte voor flora en fauna en is er veel groen teruggebracht in de stad.

Dam Removal Finland - Kangaskoski

Dam Removal Europe zet zich in om ongebruikte dammen in rivieren te verwijderen en terug te brengen naar hun natuurlijke, vrij stromende, staat. De sportvisserij steunt dit project omdat hun sport wordt beïnvloed door de dammen.

Reserve de biosphere de moselle sud

“Het biosfeerreservaat is een door de UNESCO aangewezen gebied dat een ecosysteem representeert waarin de biodiversiteit en de genetische waarden beschermd worden. Biosphere Reserves betrekken lokale gemeenschappen en alle geïnteresseerd stakeholders in planvorming en beheer.

Oostelijke Vechtplassen

Sinds 2017 werken 21 partijen samen om de natuur te versterken, de waterkwaliteit te verbeteren en de recreatiesector te moderniseren. De ruim 25 projecten vormen een samenhangend pakket aan maatregelen dat zich richt op een complete kwaliteitsverbetering van het hele gebied.

Westeinderscheg

In de Westeinderscheg zijn stukken van het Natuurnetwerk Nederland (NNN) die voor 2027 afgemaakt moeten worden. Ook komen er meer en betere ecologische verbindingen. Water is een verbindend element in de Westeinderscheg. Er komen vaarroutes, op- en overstaplocaties, nieuwe waterverbindingen en betere markeringen.

-
- Management Samenvatting
- 1 Inleiding
- 2 Aanpak
- 3 Projecten
- 4 Lessen en aanbevelingen
- Bijlagen**

Bijlage 2. Overzicht lessen praktijkvoorbeelden

Project	Lessen praktijkvoorbeelden
De Kreupel	<p>In een waterrijk gebied zullen mensen bedoeld of onbedoeld mogelijkheden zoeken om te recreëren. Het bieden van faciliteiten waar dit past qua natuurontwikkeling versterkt de realisatie van natuurdoelen als geheel.</p> <p>Waterrecreatiepartijen kunnen ook in de beheerfase een bijdrage leveren, bijvoorbeeld bij beheer en/of toezicht. Zo zijn er tijdens de ontwikkeling van de waterrecreatie voorzieningen bij De Kreupel afspraken gemaakt met waterrecreatie partijen voor beheer en handhaving van de recreatie in het gebied. De watersportvereniging beheert de passantenhavens op De Kreupel en de havenmeester handhaaft ook middels sociale controle het gedrag van waterrecreanten.</p> <p>De buitenkaden van De Kreupel zijn lastig toegankelijk voor beheer. Dit geldt ook voor het gebied als geheel als gevolg van de beperkte bevaarbaarheid en onzichtbaarheid vaargeul. Bij aanleg had meer rekening gehouden moeten worden met toegankelijkheid voor beheer. De ingang naar de later aangelegde natuurhavens is betond.</p>
De Zandmotor	<p>Door het betrekken van belanghebbende partijen is er een breed draagvlak ontstaan voor de Zandmotor. Dit draagvlak heeft ervoor gezorgd dat het project kon worden uitgevoerd en dat het ook na de oplevering wordt onderhouden en gemonitord. Bovendien heeft het betrekken van belanghebbende partijen bijgedragen aan de integratie van de verschillende doelstellingen van het project, zoals het versterken van de kustlijn, het creëren van nieuwe natuur en het bevorderen van recreatie.</p> <p>Bij het ontwerp van de Zandmotor is rekening gehouden met de dynamiek van de projectlocatie, door bijvoorbeeld te kijken naar de verschillende functies die zand kan vervullen en hoe deze functies kunnen bijdragen aan het behalen van de verschillende doelstellingen.</p> <p>Bij het ontwerp van de Zandmotor zijn afspraken gemaakt over de mate waarin de verschillende doelstellingen elkaar mogen beïnvloeden en hoe deze beïnvloeding in de doorontwikkeling- en beheerfase van het project opgevolgd moet worden. Tijdens deze fases van de Zandmotor zijn de afspraken zorgvuldig opgevolgd en is er gemonitord of de doelstellingen van het project nog steeds zijn behaald en of er geen ongewenste effecten zijn opgetreden. Indien nodig zijn er aanpassingen gedaan om de doelstellingen van het project te blijven waarborgen.</p> <p>Door het toepassen van natuurlijke ruimtelijke zonerings is niet alleen de natuurontwikkeling van de Zandmotor beschermd, maar is ook de recreatie op een verantwoorde en duurzame manier georganiseerd. Het heeft gezorgd voor een balans tussen verschillende functies en belangen en heeft daarmee bijgedragen aan het behalen van de doelstellingen van het project.</p> <p>De Zandmotor heeft doorlopend informatie verstrekt aan belanghebbenden, omwonenden en recreanten. Hierdoor is er meer begrip en draagvlak gecreëerd voor de doelstellingen van het project. Het verstrekken van de informatie is gedaan via websites en social media, informatiebijeenkomsten, excursies, informatie panelen en publieksrapportages.</p> <p>Het betrekken van lokale ondernemers tijdens het project de Zandmotor heeft bijgedragen aan het stimuleren van waterrecreatie en het ontstaan van lokale initiatieven. Door in gesprek te gaan met lokale ondernemers en hen te betrekken bij het project, konden zij ideeën aandragen en samenwerken met de gemeente en andere betrokken partijen om de waterrecreatie in het gebied te bevorderen.</p>
Donkerte van de Wadden	<p>Waterrecreatie was geen specifiek speerpunt voor het programma Donkerte van de Wadden, maar de programmamanager geeft aan dat natuurontwikkeling een groter doel moet dienen om draagvlak te hebben. Door donkerte als overkoepelend thema te nemen kunnen toeristen het donker zowel op het water als in de natuur ervaren. Door dit thema worden natuur en water met elkaar verbonden.</p> <p>Waterrecreatie draagt bij aan de natuurdoelstelling door bewustwording en andersom draagt de natuur bij aan de waterrecreatiedoelstelling door een betere beleving van het gebied.</p> <p>Door ondernemers natuur te laten ontwikkelen waarmee ze meer klanten trekken en daardoor meer inkomen genereren zijn zij bereid mee te werken aan een programma als Donkerte van de Wadden.</p> <p>Het is belangrijk dat binnen een programma zoals de Donkerte van de Wadden 1 partij van de samenwerkende partijen de projecteigenaar is. Het is een programma waarbij diverse organisaties (waaronder lokale ondernemers, natuurorganisaties en universiteit) vanuit drie verschillende provincies betrokken zijn. Dat betekent veel kennis en middelen en een groot netwerk, maar complexere onderlinge communicatie en verschil in prioritering van dit programma binnen de verschillende organisaties.</p> <p>Het programma ontwikkelt veel deelprojecten met verschillende organisaties. Het is van belang om tijdens de duur van het programma goede afspraken te maken over het in stand houden van de projecten nadat het programma is afgelopen. Er zal tijdens het programma meer gekeken moeten worden naar de lange termijn.</p> <p>Het vastleggen van de ontwikkeling en evaluatie van projecten en producten om dit vervolgens toegankelijk te maken voor alle projectdeelnemers. Op die manier verbetert de interne communicatie doordat iedereen kan lezen wat de verschillende partijen binnen het deelproject doen en kan bij doorontwikkeling geleerd worden van de kennis die al eerder is opgedaan in het project.</p>

-
- Management Samenvatting
- 1 Inleiding
- 2 Aanpak
- 3 Projecten
- 4 Lessen en aanbevelingen
- Bijlagen**

Project	Lessen praktijkvoorbeelden
Friese Merenproject	<p>De waterrecreant trek je aan door het bieden van een mooi vaargebied. De natuur en groene openbare oevers bieden dat en de waterrecreant kan daarvan genieten zonder de natuur te verstoren. Door natuur in te zetten als unieke selling point worden economische effecten behaald. Het is dus mogelijk om de investering in de natuur terug te verdienen en verantwoord te zijn op economisch vlak. Wanneer natuurwaarden niet voldoende worden beschermd, kunnen investeringen ook zo weer teniet worden gedaan.</p> <p>Natuur zat in het Friese Merenproject vooral in de toetsingsrol, niet in de ontwikkelrol. Een les die hieruit meegenomen kan worden is om vooraf onderzoek te laten doen door een bureau naar het effect van de opwaardering van vaarroutes op de natuur en in kaart laten brengen waar mitigatie of compensatie nodig is en hoe dit kan worden gerealiseerd.</p> <p>Op het gebied van samenwerking is het belangrijk om de verschillende belangen van diverse partijen samen te brengen en af te wegen. Vanaf het begin moet dit breed opgepakt worden, ondanks dat dat veel werk kost, scheelt het werk gaandeweg het proces. Bij het Friese Merenproject is veel samengewerkt met de diverse partners. De beroepsvaart en de havenbedrijven zijn ook medegebruikers van het vaargebied en onderdeel van het vaar netwerk, maar deze partijen zijn niet betrokken als partner in het project en dat is een gemiste kans gezien hun gebruik maar ook kennis van het gebied.</p> <p>In de uitvoeringsfase kan het bewaken van de balans tussen tijd en geld druk leggen op de kwaliteit van projecten. De inzet van middelen zonder tijdspad (bijvoorbeeld subsidies) levert minder druk op bij de uitvoering en cofinanciering, hierdoor kan de focus liggen op goede integrale uitvoering.</p> <p>Bij nieuwe ontwikkelingen moeten aan de voorkant afspraken worden gemaakt over onderhoud en beheer. Dit moeten harde afspraken zijn over beheer, gebiedsinrichting en verantwoordelijkheden om te voorkomen dat het te vrijblijvend wordt. Daarbij betekent het maken van afspraken over onderhoud en beheer niet direct dat het achterliggende gedachtegoed en doelbereik behouden wordt. Dat vergt voortdurende aandacht.</p>
Grensmaas	<p>Bij het projectontwerp van project Grensmaas is de inventarisatie van stakeholders die betrokken zijn bij klankbordgroepen een belangrijk onderdeel geweest. Dit heeft gezorgd voor draagvlak bij de betrokken stakeholders voor het project.</p> <p>De projectgroep is stakeholders blijven assisteren bij het ontwikkelen van initiatieven in de doorontwikkelingsfase. Dit heeft ervoor gezorgd dat initiatieven voor ontwikkelingen op de projectlocatie meer kans van slagen hebben gehad.</p> <p>Hoewel project Grensmaas is uitgevoerd met doelen veiligheid en natuurontwikkeling, zijn door het project mogelijkheden voor waterrecreatie ontstaan. De ontwikkeling van waterrecreatie is geen onderdeel van het projectontwerp van Grensmaas geweest en hierdoor zijn knelpunten en kansen in de ontwikkeling van natuur, veiligheid en waterrecreatie in de regio niet tijdens het project herkend.</p> <p>Het project RivierPark Maasvallei heeft de focus gelegd op het ontwikkelen van de Maasvallei tot een aantrekkelijk gebied voor recreatie, natuurontwikkeling, landschapsontwikkeling en economische ontwikkeling. Dit toont dat ook in de doorontwikkelingsfase kansen gegrepen kunnen worden om meerdere doelstellingen voor het gebied te zetten, te integreren en realiseren.</p>
Groene Kruispunt Nuldernaauw	<p>Het kustgebied tussen Strand Horst en Nulde was een eentonig gebied. Door de aanleg van de natuurzone op het grondgebied van Leisurelands wordt een fraaie invulling gegeven aan dit gebied. De ontwikkelingen zorgen voor een impuls voor het dierenleven en de natuur en tegelijkertijd brengt het belevingswaarde voor de recreant. Aan de rand is een vogelkijkhut geplaatst en de toegang tot de hut zorgt voor de natuurbescherming omdat de recreant de vogelkijkhut als doel heeft. Om het natuurgebied staat geen hek, maar dat zal verder dichtgroeien waardoor recreanten geen toegang hebben.</p> <p>Het hebben van een doel voor recreanten en het navigeren van de recreant door begroeiing zijn manieren om natuur en recreatie samen te laten gaan.</p> <p>Voor het rietmoeras wordt er bijna 50.000 vierkante meter zand afgegraven. Dat zijn ongeveer 1750 vrachtwagens. Dit zand wordt gebruikt om in Harderwijk wegen in een deel van de wijk Drielanden op te hogen. CO2-uitstoot wordt op die manier beperkt door transportafstanden kort te houden. De gemeente Harderwijk, Leisurelands en Gastvrije Randmeren hebben hier al in een vroeg stadium afspraken over gemaakt. Het opzoeken van dergelijke kansen is waardevol voor beide partijen.</p> <p>De natuur die ontwikkeld is bij het Groene Kruispunt is door de initiatiefnemers aangemeld voor het Gelders Natuurnetwerk. Daarmee krijgt het gebied een betere status en meer beheergelden.</p> <p>Om ervoor te zorgen dat het Groene Kruispunt zo goed mogelijk aan zou sluiten bij de omgeving is door de Gebiedscoöperatie Gastvrije Randmeren en de gemeenten intensief samengewerkt met Rijkswaterstaat, provincie Gelderland, Waterschap Vallei en Veluwe en de lokale natuur- en vogelbelangenorganisaties. De samenwerking heeft een inrichtingsplan opgeleverd waarvoor breed draagvlak is en met het ondertekenen van de overeenkomst zijn afspraken over de concrete inrichting en het beheer en onderhoud formeel vastgelegd.</p> <p>Groene Kruispunt Nuldernaauw geeft een goed beeld van de overeenkomsten voor een natuurontwikkelingsproject tussen het betrekken van landrecreatie of waterrecreatie en belangenvertegenwoordigers. Deze overeenkomsten tonen dat voor projectorganisaties het betrekken van waterrecreatie goed past in de overweging van landrecreatie toevoegen aan een natuurontwikkelingsproject.</p>

-
- Management Samenvatting
- 1 Inleiding
- 2 Aanpak
- 3 Projecten
- 4 Lessen en aanbevelingen
- Bijlagen

Project	Lessen praktijkvoorbeelden
Herinrichting Eendragtspolder	<p>De herontwikkeling van de Eendragtspolder laat zien dat het mogelijk om waterbeheer/klimaatadaptatie, recreatie en (top)sportdoelstellingen te verenigen zodat alle drie de doelstellingen op een goede manier worden gerealiseerd. Van belang hierbij is deze doelstellingen gezamenlijk zijn meegenomen en partijen steeds hebben gezocht naar oplossingen die tegenstrijdigheden overbruggen.</p> <p>Door gezamenlijk en vanaf de start de verschillende doelen en belangen te bepalen is het mogelijk om in het ontwerp inrichtingsoplossingen mee te nemen.</p>
Marker Wadden	<p>Het ontstaan van de Marker Wadden toont dat bij een natuurontwikkelingsproject de samenwerking tussen de betrokken partijen van groot belang is voor realisatie van innovatieve natuurontwikkeling. Vanaf het eerste idee is door projectaanjager de focus gelegd op samenwerkingsrelaties waarbij een klein toegewijd projectteam de uitvoering van het project op zich heeft genomen, de taken verdeeld zijn op basis van kernkwaliteiten en vanaf een vaste, gezamenlijke projectlocatie daaraan samen heeft gewerkt. Daarnaast is via laagdrempelige contactmomenten het vertrouwen opgebouwd met andere stakeholders.</p> <p>Het project Marker Wadden sloot goed aan bij eerdere ideeën voor het gebied voortgekomen uit samenwerking van verschillende omgevingspartijen, hierdoor waren verwachtingen bij omgevingspartijen al afgestemd en dit leidde tot een gezamenlijke basis en vertrouwen tussen projectorganisatie en omgevingspartijen.</p> <p>Het project heeft gebruik gemaakt van innovatieve stapsgewijze financiering, waarbij alle financieel betrokken partijen inzicht hebben gehad in kosten en uitgaven tijdens de ontwikkeling. Daarnaast is duidelijk gecommuniceerd over de verdeling van economische opbrengsten en natuurbescherming, wat heeft gezorgd voor draagvlak bij de partners en andere belanghebbende partijen.</p> <p>Tijdens planontwikkeling, uitvoer en beheer van de locatie is duidelijk gecommuniceerd met en geluisterd naar waterrecreatiepartijen over beste invulling van recreatie in het gebied. Kennis betreffende waterrecreatie faciliteiten is opgehaald en vertaald in het project.</p> <p>Het project Marker Wadden heeft het '4 Returns Framework' gebruikt als één van de instrumenten voor het uitwerken van het project de Marker Wadden. Het gebruik van dit framework als instrument heeft geleid tot duidelijke zonering in het ruimtelijke ontwerp van de projectlocatie. Deze zonering heeft een duidelijk overzicht gegeven van de ruimte specifiek voor natuurontwikkeling, de ruimte voor (water)recreatie en ruimte waar deze beide doelen samenkomen. Vervolgens blijkt uit ecologische monitoring dat ontwikkeling van natuur met gebruik van deze zonering volgens verwachting verloopt.</p> <p>Op de projectlocatie wordt gebruik gemaakt van governance van de mate van recreatie door onder andere inzet van stewards en vrijwilligers op locatie.</p>
Noordwaard Biesbosch	<p>Binnen de projectorganisatie van de Noordwaard wordt benadrukt dat personen die vol enthousiasme werken aan het project en vasthoudend zijn in het volgen van de Binnen de projectorganisatie van Noordwaard wordt benadrukt dat personen die vol enthousiasme werken aan het project en vasthoudend zijn in het volgen van de doelstellingen van groot belang zijn voor het slagen van het project.</p> <p>Overheidspartijen, met name Rijkswaterstaat, speelden een belangrijke rol in de projectorganisatie van Noordwaard. Deze partijen hadden veel macht en invloed in de besluitvorming, terwijl partijen met meer geld meer inspraak hadden. Partijen met veel belang maar weinig macht zijn op sommige punten buiten de boot gevallen.</p> <p>De (water)recreatiesector was beperkt vertegenwoordigd in de projectorganisatie, waardoor inzichten en aanbevelingen over recreatieve gebruik van Noordwaard niet optimaal zijn benut tijdens de ontwikkeling van het project.</p> <p>Wisselende aanspreekpunten bij de projectorganisatie kunnen leiden tot verwarring met betrekking tot communicatie en continuïteit in de besluitvorming.</p> <p>Door gebruik maken van bestaande polders en natuurlijke kreek bij de inrichting van het gebied, is het oorspronkelijke karakter van Noordwaard hersteld. Hierdoor ontstaan er kansen voor cultuurhistorie, natuur en recreatie in het gebied. Dit zorgt voor een aansluiting bij het oorspronkelijke systeem van het gebied. Er zijn nog meer kansen om de (water)recreatie in Noordwaard te verbeteren, zoals het bouwen van meer aanlegsteigers in het gebied. Dit zou het voor recreanten makkelijker maken om per boot het gebied te bereiken. Recreatie een plek geven in Noordwaard vraagt om een goede afweging met de aanwezige natuurwaarden.</p> <p>Samenwerking tussen de recreatieve bedrijven in Noordwaard kan helpen het aanbod en de gastvrijheid in het gebied te verbeteren. De recreatieve bedrijven kunnen elkaar zo aanvullen en ondersteunen en zo een nog aantrekkelijker aanbod creëren voor bezoekers van Noordwaard.</p> <p>Het is belangrijk om regelmatig overleg te hebben tussen particulieren in Noordwaard om gezamenlijke doelen en belangen te bespreken. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van vergaderingen of werkgroepen zijn.</p>

Management Samenvatting

1 Inleiding

2 Aanpak

3 Projecten

4 Lessen en aanbevelingen

Bijlagen

Project	Lessen praktijkvoorbeelden
Samenwerkingsovereenkomst waterplanten zuidelijk IJsselmeergebied	<p>De betrokkenheid van de samenwerkende partijen was sterk door het opstellen van de samenwerkingsovereenkomst die is gepubliceerd in de Staatscourant.</p> <p>Voor een structurele oplossing van het waterplantenprobleem is aansluiting bij de inrichtingsontwikkelingen noodzakelijk, zoals visies en bestemmingsplannen van gemeenten. Daarnaast zal voor een structurele oplossing in de grote wateren ook aansluiting bij de PAGW-projecten nodig zijn.</p> <p>Er is voornamelijk gewerkt aan de symptomen van het probleem, maar voor de structurele oplossing zijn alleen de eerste stappen gezet. Lange termijn prioriteiten verbleekten in de uitvoeringsfase. Het is essentieel om de lange termijn prioriteiten vanaf het begin hoge prioriteit te geven. Voor de lange termijn aanpak is goed projectmanagement en kijken naar het grote geheel in plaats van deelgebieden van belang.</p>
Tiengemeten	<p>Tijdens project Tiengemeten is ingezet op het creëren van een goed ontworpen zoneringssysteem. Het project heeft verschillende zones herkend, waaronder een natuurgebied, recreatiegebieden en agrarische gebieden. Elk gebied is ingedeeld met eigen doel en functie en strikt afgebakend om conflicten tussen verschillende activiteiten te voorkomen. Dit zoneringssysteem heeft geholpen bij het vinden van een evenwicht tussen de verschillende belangen en behoeften.</p> <p>Om project Tiengemeten succesvol te maken, waren er vier cruciale randvoorwaarden: volledig eigendom van het gebied, een aansprekend plan, steun van het bestuur en voldoende financiële middelen om het project te realiseren. Het benadrukt het belang om bij elk project te kijken naar wat de optimale randvoorwaarden zijn en hier actief aan te werken om de kans op succes te vergroten.</p> <p>De samenwerking met andere West-Europese eilanden in het ISLA-fonds heeft een platform geboden voor het uitwisselen van kennis en ervaringen met anderen eilandgemeenschappen in Europa, deze samenwerking gaf nieuwe inzichten over het oplossen van dergelijke complexe vraagstukken.</p>
Vechtpark Hardenberg	<p>Het vaarseizoen op de Vecht is van 1 april tot 1 oktober. Buiten dit seizoen is er geen recreatieve vaart toegestaan in het vaargebied en dit zorgt voor seizoensgebonden zonering van het gebruik van de natuurgebieden.</p> <p>De projectorganisatie Vechtpark Hardenberg benadrukt dat het belangrijk is om een aanjager van het project te identificeren voor de continuïteit van het project en de realisatie van de doelstellingen. Dit helpt om het project op koers te houden en te zorgen dat het op tijd en binnen budget wordt afgerond. Daarnaast wordt het belang van behoud van kennis onderstreept, om ervoor te zorgen dat er geen vertraging optreedt in het projectproces.</p> <p>Projectorganisatie Vechtpark Hardenberg heeft een kaart van projectlocatie ontwikkeld met daarin balans van verschillende functies aangegeven in verschillende zones en heeft gemerkt dat deze kaart draagvlak geeft bij beleidsmedewerkers en andere stakeholders. Dit concept wordt nu ook doorgevoerd in het project 'Varen op de Vecht'.</p>

-
- Management Samenvatting
- 1 Inleiding
- 2 Aanpak
- 3 Projecten
- 4 Lessen en aanbevelingen
- Bijlagen

Project	Lessen praktijkvoorbeelden
Waterdunen	<p>Het project Waterdunen vereist een multidisciplinaire aanpak waarbij verschillende organisaties en personen met meervoudige doelstellingen betrokken zijn. Het succes van het project hangt af van hoe deze partijen samenwerken en verantwoordelijkheid nemen voor hun respectievelijke doelstellingen. Het is daarom belangrijk om de doelstellingen van het project goed te bepalen en te omschrijven, zodat iedereen op dezelfde manier werkt aan het realiseren van het project. Duidelijke afspraken en communicatie tussen partijen is van groot belang om het project succesvol te maken.</p> <hr/> <p>Vanuit de verschillende betrokken werkvelden/doelstellingen zijn organisaties en personen nodig die ook in meervoudige doelstellingen kunnen denken in plaats van alleen de eigen doelstelling. Het valt of staat met hoe mensen met elkaar werken en verantwoording nemen.</p> <hr/> <p>Een van de belangrijke aspecten van het project Waterdunen was de samenwerking tussen Stichting Het Zeeuwse Landschap en Molecaten in de ontwikkeling van natuurinclusieve recreatie. De twee partijen vonden elkaar in het doel om een recreatiepark te ontwikkelen dat onderdeel is van het natuurgebied en tegelijkertijd toegankelijk is voor wandelaars. Dit heeft geleid tot een unieke combinatie van natuur- en recreatieontwikkeling die bijdraagt aan een hogere waardering van het natuurgebied door bezoekers en een grotere kans op een duurzame exploitatie.</p> <hr/> <p>Eén van de uitdagingen van een project als Waterdunen is dat er vaak wisselingen plaatsvinden in het bestuur en personeel bij de betrokken overheden. Dit kan het moeilijk maken om een stabiele relatie op te bouwen. Dit betekent dat er blijvend moet worden geïnvesteerd in het opbouwen van relaties tussen de partijen.</p> <hr/> <p>Eén van de belangrijke factoren voor het succes van een project als Waterdunen is een effectieve (bestuurlijke) leider die de ondertekende afspraken levend houdt en als de dynamiek van zowel de publieke als de private wereld begrijpt.</p> <hr/> <p>Voor betrokken overheidspartijen heeft de meervoudige doelstelling van de Zwakke Schakels, zoals in het geval van Waterdunen, kaders, ruimte en financiering geboden om naast waterveiligheid andere doelstellingen mee te nemen en te co-financieren. Dit heeft het mogelijk gemaakt om te werken aan een breder scala van doelen, zoals natuur- en landschapontwikkeling, recreatie en toerisme en economische groei.</p> <hr/> <p>Het project is tot stand gekomen met publieke en private financiering. Voor ondernemers om te investeren is het belangrijk dat de doelstelling waar zij aan bijdragen, duidelijk en meerjarig verankerd is in het project. Dit geeft hen de zekerheid dat de doelstelling waarom zij investeren ook op de lange termijn wordt meegenomen en niet tussentijds verandert bij wisseling van bestuurders of andere betrokkenen aan de overheidskant en hun investeringen verloren gaan. Voor het totaalproject is het van belang geweest dat er een publieke partij/bestuurder duidelijk verantwoordelijkheid heeft genomen voor de lange termijn, ook voor de financiering.</p> <hr/> <p>In iedere fase van het project zullen er verschillende partijen een cruciale rol spelen. Dit kan variëren van overheidsinstanties tot particuliere bedrijven en burgers. Het is belangrijk om te erkennen dat de belangrijkheid van een partij kan veranderen tussen de verschillende fasen van het project. Een partij die in een eerdere fase geen cruciale rol speelde, kan dat in een toekomstige fase wel doen.</p> <hr/> <p>Bij de ontwikkeling van het recreatiepark is bewust gekozen voor recreatieverblijven die in eigendom blijven van de recreatieondernemer in plaats van deze te verkopen aan individuele eigenaren. Hiermee is huidig en toekomstig gebruik, beheer en ontwikkeling in de hand van één eigenaar die mede betrokken was bij gemaakte afspraken over natuurontwikkeling. De verwachting is dat de afspraken op deze wijze beter geborgd zijn dan met een nieuw palet aan verschillende eigenaren die allemaal andere wensen hebben en niet betrokken zijn geweest bij het maken van de afspraken.</p> <hr/> <p>Bij de start van het project was duidelijk welke partij het beheer zou doen van het project. Door vanaf het begin al te weten wie het beheer zou doen, konden er er meteen afspraken gemaakt worden en kon deze partij betrokken worden bij de planning en uitvoering van het project.</p> <hr/> <p>Toen het concept van het project Waterdunen stevig stond, kon er gericht gewerkt worden aan de uitwerking van de verschillende onderdelen van het project. Dit gaf energie voor het totale project, omdat er een duidelijk beeld was van wat er bereikt moest worden en hoe. Dit hielp ook om de betrokken partijen geïnspireerd te houden, omdat zij nu een concreet beeld hadden van hoe hun bijdrage aan het project eruit zou zien.</p>